

Stefano M. Cingolani

SANT MIQUEL DEL FAI AL SEGLE XI

ELS HOMES I EL MONESTIR

PREMISSA

Aquest breu assaig vol explicar el primer segle d'història del monestir de Sant Miquel del Fai; dels homes que el van fer possible, amb especial atenció a Gombau de Besora, que el va fundar, de la comunitat monàstica que hi va viure, i d'aquells que en van prendre el control eclesiàstic, en concret Isarn, abat de Sant Victor de Marsella. Finalment, representa un intent de donar resposta a l'interrogant de qui s'hi va fer enterrar o, almenys, a qui anava dedicada la làpida que s'hi conserva, ja que l'atribució tradicional a Guillem Berenguer, germà del comte Ramon Berenguer I, malgrat la seva universal difusió, no se sosté. És que resulta gairebé paradoxal que una de les làpides funeràries de més qualitat del país, tant per l'elegància de la lletra del lapicida, com dels versos que hi són inscrits, no trobi un propietari.

Un nou estudi del monestir en la seva època fundacional, i una nova edició dels documents relatius a aquesta època, radiquen almenys en dos motius fonamentals. Per una banda, la única monografia sobre el cenobi, la d'Antoni Pladevall, ja té quaranta anys.¹ No sols no és disponible a les llibreries, sinó que, tot i ser un necessari punt de referència, és possible abordar l'estudi d'aquest primer segle de vida del monestir també des de altres punts de vista, que utilitzin més documentació, ara a l'abast dels estudiosos; que plantegin altres problemàtiques, també en línia amb els avenços de la historiografia sobre la Catalunya medieval; o, de totes maneres, que presentin des d'una altra perspectiva i una altra narrativa aquesta època.

Per l'altra, tot i que aquest reduït grup de nou documents conservats als Archives Départementales des Bouches-du-Rhône (ADBR), ja havien estat publicats, així mateix l'edició de M. Guérard es remunta a l'any 1857, fet que no la posa a l'abast de tothom;² a més, tot i ser una edició bastant fiable, no és del tot completa, ja que alguns documents estan publicats de forma parcial i no té en compte alguns altres testimonis a disposició que permeten millorar la comprensió dels textos, sinó que es limita a transcriure des del rotllo que els conserva tots. Tot això, i el fet de poder facilitar la lectura de l'estudi, m'ha convençut de què calia fer-ne una nova edició.

D'aquests nou documents, set, els números 1-4, 7-9 només els conservem transcrits en el rotllo de pergamí (ADBR, 1H38, 179), dels altres dos, els 5 i 6, també tenim l'original, i una ulterior còpia del segle XII. Normalment a les edicions d'alguns

¹ Pladevall 1977; l'edició de 1991 és una reedició del precedent amb més fotos i en color.

² Guérard 1857; així mateix el fet que sigui disponible a la xarxa en facilita la consultació.

d'aquests documents fetes, o reproduïdes, a Catalunya, així com a altra bibliografia, es parla d'un Cartulari petit, malgrat ja Antoni Pladevall³ hagués dit que es tractava d'un rotllo; tot i així ell mateix, per exemple a l'edició de la *Catalunya Romànica* del doc. 1, segueix utilitzant la terminologia de Cartulari petit. Haurem de creure que els dos documents que conservem en original, que corresponen a la cessió del monestir a l'abadia marsellesa de Sant Victor i al jurament de Mir Geribert, gendre del fundador, Gombau de Besora, de protegir els béns del cenobi, són els primers documents que van arribar a Marsella. Al cap de poc temps, ja que el darrer document copiat al rotllo és de 1044, des de l'abadia de Sant Victor hauran demanat còpia de tots els títols de possessió del monestir; els pergamins originals es van copiar sobre un suport format per quatre pergamins diferents cosits per formar un rotllo, com era cosa acostumada.

Malgrat allò que diu el mateix Pladevall, s'ha de destacar, però, que no es tracta d'una còpia de la segona meitat del segle XII, sinó del mateix segle XI, com mostren alguns tractes de l'escriptura, les /r/ llargues o les /a/ obertes, encara de tradició visigòtica, que tant sols es poden justificar en una còpia feta a Catalunya, i no pas a Marsella, i dins del segle XI.

³ Pladevall 1966: 357, nota 20.

I. EL MONESTIR

1. *Introducció: el protagonista*

Gombau de Besora, va ser un dels barons més importants dels comtats catalans a la primera meitat del segle XI, i mereixeria un estudi en profunditat que n'il·lustrés el comportament i la trajectòria, especialment en el context de les revoltes feudals contra el comte Ramon Berenguer I que caracteritzaren els anys 1040-1060, revoltes de les quals fou un exponent destacat Mir Geribert, senyor d'Olèrdola i gendre de Gombau.⁴ Tanmateix, no és aquest el lloc adient per dur-lo a terme, així que em limitaré a destacar alguns punts importants de la seva biografia, parant especial atenció a les seves relacions amb els comtes de Barcelona i al seu lloc com a membre destacat de la cúria comtal.

Gombau era fill d'Ermemir, *vicarius* de Besora, i Ingilberga. Segurament era el fill primogènit de la parella, ja que és ell qui succeeix als dominis familiars, almenys en els castells de Besora, Curull i Torelló, que, tot i trobar-se al comtat d'Osona, eren del comte de Besalú.⁵ Gombau tenia un germà, Oliba, que va ser bisbe d'Elna (c. 1009-c. 1013/19), i una germana, Emma-Ingilberga, casada amb Guifred de Balsareny, *vicarius* de Lluçà, els fills de la parella van ser Bernat Guifré de Balsareny i Guillem de Balsareny, bisbe de Vic (que trobarem esmentats als documents que formen part d'aquest estudi); finalment, va tenir una germana de mare, possiblement més gran que ell, producte d'una relació extramatrimonial d'Ingilberga amb el comte Oliba Cabreta

⁴ Per un repàs de les interpretacions i la bibliografia, amb algunes propostes alternatives, veg. Cingolani 2011-2013: 156-162; una narració més tradicional a Sobrequés 2011: 59-74 i a Bonassie 1981: 2, 85-102.

⁵ Veg. el testament sagramental de Bernat Tallaferro (PAC I: doc. 150), on deixa els castells de Besora i de Curull al seu fill Guillem; més tard, el comte Guifré II de Cerdanya jura fidelitat a la comtessa Ermessenda per diferents castells, entre els quals hi ha Besora, document no datat [1035/1050] (PAC I: doc. 367); d'altra banda, és molt possible que el comte de Barcelona en fos el senyor eminent i el comte de Besalú, o el de Cerdanya després, el senyor directe, mentre Gombau n'era el senyor útil, ja que l'1 d'octubre de 1107, a les esposalles de la filla del comte Ramon Berenguer III amb Bernat II de Besalú, el comte de Barcelona dota la seva filla amb el comtat d'Osona, i a la llista de castells hi ha el de Besora (PAC II: doc. 370); a falta d'estudis més exactes m'és impossible destriar i seguir els diferents nivells de possessió del castell (entre senyor eminent, directe i útil) al llarg del segle XI, especialment amb posterioritat a la mort de Gombau; per exemple sabem que el 8 de maig de 1089 Miró Foguet, Guillem Ramon I i Arbert, fills de Miró I d'Hostoles, encomanen el castell de Besora, juntament amb els feus i l'honor del castell, a Guadall Sanç i a Bernat Gombau, respectivament germà i fill de Gombau Sanç, que els tenien abans pels mateixos Miró Foguet, Guillem Ramon i Arbert (PAC II: doc. 208), i el 7 de juliol de 1135 és en possessió de Guillem Ramon II, senescal, juntament amb els de Torelló i de de Curull (PAC II: doc. 695); aquest Gombau, germà de Guadall Sanç, hauria de ser el mateix Gombau Sanç segon espòs de Guilla, filla de Gombau de Besora (veg. més endavant i DAC: doc. 1456).

de Besalú, també dita Ingilberga, que va ser la darrera abadessa del monestir de Sant Joan de les Abadesses.⁶

La última notícia que tenim d'Ermemir és del 20 d'octubre de 981, i n'ignorem la data de mort, mentre la primera relativa a Gombau és del 20 de gener de 994, on ja apareix signant una venda feta pels comtes Ramon Borrell i Ermessenda.⁷ La circumstància de trobar-lo tant aviat a prop dels comtes de Barcelona ha de fer creure que ja fos major d'edat, i podem, doncs, pensar que havia nascut cap a 970/975, talment el seu gran contemporani Oliba, bisbe de Vic, abat de Santa Maria de Ripoll i Sant Miquel de Cuixà, amb el qual va tenir moltes i estretes relacions. La data de mort no és coneguda i, normalment, es creu que s'ha de fixar cap a 1050; el darrer document que conec en què apareix és de l'1 de març de 1049, quan firma la venda que Bernat Sendred va fer als comtes Ramon Berenguer I i Elisabet del castell de Tamarit.⁸

Els *vicaris* (veguers) eren uns nobles nomenats pels comtes, i situats per sota dels vescomtes, que havien de fer les funcions comtals en el control d'uns castells.⁹ Justament en aquesta època, finals del segle X i principis de l'XI, veiem com uns quants d'aquests veguers patrimonialitzen el seu càrrec i transmeten els béns pels quals eren oficials comtals en heretat als seus fills, tot i quedar sota el senyoriu eminent o directe del comte. És per aquesta època, per exemple, que famílies com els Santmartí, al Penedès, o els Hostoles, a la frontera entre els comtats de Besalú i de Girona, els Montcada, al comtat de Barcelona, fan el mateix, i amb aquestes patrimonialitzacions i fixació del cognom comencem a percebre l'origen d'aquestes nissagues.¹⁰ Les terres d'algunes d'aquestes famílies, com les dels Besora o dels Hostoles, es trobaven terra

⁶ Veg. Mundó 1959-1960 i Pladevall 1977; segons el mateix Pladevall 1974: 23, Oda, morta l'any 1034, esposa de Guisad I de Lluçà (+1006), era possiblement filla dels senyors de Besora (ja que deixa al monestir de Ripoll terres en el terme de Besora, veg. Junyent 1992: 294 i 297), hauria de ser, doncs, una germana de Gombau, ja que Guillem de Lluçà és el seu nebot; veg. també Ciurans i Vinyeta 2010: 19-21.

⁷ Ermemir *vicarius* apareix a un document del 27 de setembre de 980 (DCB: doc. 186), tot i que l'editor diu que és vescomte de Barcelona i en fa el mateix que altres Ermemirs, aquests sí vescomtes, de primers del segle X (DCB: docs. 9, 33, 38 i IIA); així mateix, segons de Fluvià 1989: 157 aquest altre Ermemir hauria de ser el vescomte de Cardona, mentre el de 980 seria Ermemir de Besora; veg. CC IV: doc. 1353 i 1667; un altre document, del 15 de gener de 996, que parla de la venda a Deodat d'un cens al castell de Torelló que Gombau havia comprat dels comtes, revela el detall curiós de què el document va ser redactat a Vic per Franc, *sacer*, però va ser confirmat a Barcelona, davant del palau dels comtes per voluntat del mateix Gombau; es diria, per rebre confirmació per part de la parella comtal a la transacció; CC IV: doc. 1712; veg. els comentaris de Jonathan Jarret 2014.

⁸ LFM: doc. 212.

⁹ Veg. Bonassie 1981: 1, 151-154; també precisacions i matisos a Ruiz Gómez 2011: 46-51, tot i que s'ha d'afegir que és justament a la frontera entre segle X i XI que trobem les primeres adscripcions a un castell fixades com a cognom familiar.

¹⁰ Veg. Schideler 1987 amb les correccions de Canyameres 1991 i de Homs Bruguera-Cingolani 2017.

endins, dividides entre els comtats de Besalú i de Barcelona, lluny de la frontera amb l'Islam.

La situació dels comtats catalans en les seves relacions amb el califat de Còrdova no són fàcils en aquest final de segle X, tot i així, és necessari reforçar, poblar i expandir les fronteres, la marca dels comtats cristians. Els darrers anys de govern del comte Borrell II, pare del comte Ramon Borrell, que donarà Sant Miquel a Gombau de Besora, no havien estat fàcils. El comte Borrell havia obtingut més d'un cop la pau amb el califat, amb l'enviament de missions a Còrdova, i, al mateix temps, havia cercat la directa protecció del papa, per assumptes eclesiàstics, i fins i tot havia contactat amb l'emperador del Sagrat Imperi Romano Germànic, quan aquest es trobava a Roma, en lloc, o en paral·lel, als reis dels Francs occidentals, el poder dels quals era sempre menor i gairebé simbòlic, almenys als comtats catalans.¹¹ Tot i així, cap a 970 Almansor, cabdill militar del califat de Còrdova, havia emprès una política extremadament agressiva contra els estats cristians. Tot i que el major pes destructiu de les armades sarraïnes havia caigut damunt el regne de Lleó i el comtat de Castella, les terres del comte de Barcelona no se n'havien alliberat, i, després d'altres incursions de menor entitat i conseqüències, l'any 985 Barcelona havia estat presa pel cabdill cordovès, molts presoners havien estat duts a Còrdova, mentre terres i monestirs, com ara Sant Cugat, havien estat saquejats.¹²

El fràgil equilibri dels anys següents no donava cap garantia de que les hostilitats del califat s'haguessin acabat, i contra l'exèrcit d'Almansor, les tropes dels comtes catalans no tenien gaire cosa a fer, talment es comprovarà en el transcurs d'una altra incursió que l'any 999 destruirà Manresa.

De totes maneres, les destrosses s'havien de remeiar, les terres que envoltaven la ciutat de Barcelona, tant al Vallès, com al Penedès, s'havien de repoblar i reorganitzar; i s'hi havia d'instal·lar qui les controlés i les fes productives.¹³ Les del Penedès ja eren objectiu d'expansió bé per part de nobles, com ara els vescomtes de Barcelona i els seus aliats, i bé per part de monestirs com Sant Cugat, amb el qual les tensions, i els plets,

¹¹ Per les relacions amb el califat de Còrdova i amb els emperadors germànics veg. Abadal 1958: 300-321, pel que fa a les relacions dels comtes de Barcelona amb els darrers sobirans francs veg. Cingolani 2015: 72-75, amb discussió i bibliografia. Els contactes amb els emperadors es produïren l'any 983, en ocasió del viatge emprès pel comte-bisbe Miró II Bonfill, bisbe de Girona, amb l'emperador Odó II, i l'any 998 quan hi anaren els comtes Bernat Tallaferró i Ermengol I d'Urgell, que coincidiren amb Odó III.

¹² Ballestín 2015 amb Feliu 2007 i Cingolani 2005-2006 per una visió més equilibrada dels efectes del saqueig damunt Barcelona.

¹³ Veg. en general Salrach 2004: 42-69.

ocasionats per la possessió de les terres, van ser freqüents.¹⁴ Mentre al Vallès trobem en aquest moment l'establiment de nobles més del nord, com ara Gombau de Besora o Miró I d'Hostoles i els seus fills, del qual sortirà el llinatge dels senescals de Catalunya.¹⁵ Així mateix, Gombau de Besora no va limitar la seva expansió al Vallès, ja que va obtenir o adquirir també castells més cap al sud, en concret el de Cubelles, al Garraf, en la mateixa zona on basava el seu poder el seu gendre, Mir Geribert, marit de la seva filla Guilla, i, fins i tot posseïa un alou a Sant Iscle d'Empordà, com mostra el testament que va dictar l'any 1041 (doc. 4).¹⁶

És en un context semblant d'expansió i de consolidació de la fidelitat que hem de situar la concessió feta pels comtes Ramon Borrell i Ermessenda al jove Gombau de Besora l'any 997 de la balma de Sant Miquel del Fai (doc. 1).¹⁷ I efectivament, Gombau va ser proper i fidel sobretot a la comtessa, un cop mort el comte Ramon Borrell l'any 1017, i va ser un dels nobles més influents del comtat de Barcelona al llarg de la primera meitat del segle XI.

Abans de detallar la trajectòria vital de Gombau, tot i que de manera somera, per tal d'entendre una mica millor la seva figura, una primera cosa que hauríem de preguntar-nos és d'on prové la influència d'ell i dels altres homes importants presents a les cúries comtals entre l'any 1000, aproximadament, i la mort de Ramon Berenguer I, l'any 1076. Perquè es diria que tal influència no provenia sols i exclusivament del poder que podien exercir, si ho calculem des de la base de la quantitat de dominis controlats. Gombau, tot i posseir terres, talment es dedueix de les donacions fetes a Sant Miquel, a més d'alguns castells al comtat d'Osona i de Barcelona, no sembla dominar un gran senyoriu, ni especialment coherent, entre les terres patrimonials i les noves adquisicions al Vallès. D'altra banda, aquest semblaria ser el mateix cas d'altres barons que van jugar uns papers importants en aquesta època, com ara Amat Eldric d'Ordís, primer senescal

¹⁴ Veg Salrach 1992, 1997 i 2000.

¹⁵ Veg. Homs Bruguera-Cingolani 2017.

¹⁶ Ja el 17 d'octubre de 999 els comtes Ramon Borrell i Ermessenda venien a Gombau terres cultes i ermes que tenien al terme d'Olèrdola, al lloc anomenat *Maritima* o *Roca Crespa* i a Cubelles (DCB: doc. 336), veg. Castellano i Trasserra 1998: 89, i *Castells Catalans* III: 892-902, terres que havien de ser la base per construir el castell que, tanmateix, no tenim testimoniat fins l'any 1041.

¹⁷ Alguns autors, com la *Catalunya Romànica* XVII: 297, diuen que l'any 995 el comte Ramon Borrell li havia enfeudat el castell de Montbui; tot i que, aquesta infeudació faria sentit amb la posterior donació de Sant Miquel, així mateix no aporten la font (o, si fan referència al *Liber Feudorum Maior*, és equivocada, com avisa *Castells Catalans* II: 189-197), ja que es tracta del Montbui de l'Anoia. Així que no puc confirmar la notícia; d'altra banda el tenia com a mínim des del 29 de març de 1013, ja que a un documents firma *Gondebullus Monsboi et Besora* (CSCV: doc. 451; i a una altra confirmació del 29 de març de 1018 presenta la mateixa firma, CSCV: doc. 466) i, possiblement, almenys des de l'any 1000, talment es deduiria d'un judici per la possessió d'una vinya celebrat el 28 de febrer (DCB: doc. 339), i veg. Salrach 2013: 135-139.

de Catalunya, o Miró I d'Hostoles i els seus fills. Una diferència fonamentals entre aquests, els Hostoles, i els altres dos barons esmentats, és que els primers aconseguiren perpetuar-se en un, o més llinatges, mentre Gombau no; i el mateix Amat Eldric, que s'havia casat amb Adelaida, filla de Miró I, pel que sembla, només va tenir un fill, Pere Amat, que va cobrir per molt poc temps el càrrec de senescal abans no tornés a la família dels Hostoles, amb Guillem Ramon I. D'altra banda, la branca principal de la família tampoc no va mantenir la influència que tenia Miró I, i la branca que sí que la va fins i tot augmentar, però ara des dels dominis més meridionals al comtat de Barcelona, va ser la de Guillem Ramon I, ja que el seu fill, Guillem Ramon II, el gran senescal, va casar-se amb Beatriu, hereva dels Montcada.¹⁸

En un moment en què els llinatges nobiliaris es troben en plena fixació, així com els seus dominis, semblaria que, més que de poder, hauríem de parlar d'autoritat, fonamentada, possiblement, no sols en la fidelitat als comtes, sinó en la seva capacitat d'influència i de fiabilitat, i no pas en el poder que derivava d'àmplies possessions, amb els recursos econòmics i militars que aquestes podien proporcionar.

De fet, tot i haver de descomptar que no hem conservat el seu arxiu patrimonial, mancança que ens impedeix entrar més en detall, sobretot respecte a les seves activitats privades i a la constitució dels seus dominis, Gombau el trobem des de bon començament firmant documents comtals, fet que significa la seva proximitat a la cúria. La confiança que en ell hi posaven els diferents comtes, i es diria que especialment la comtessa Ermessenda, és demostrada, per exemple, pel fet que va ser nomenat almoïner del difunt comte Ramon Borrell; i després, del fill d'aquest i d'Ermessenda, el comte Berenguer Ramon I.¹⁹

A més d'això, encara el trobem present a actes solemnes, com ara la restitució de les dotalies de la restaurada Seu de Manresa, el 15 de maig de 1020, a una donació per part dels comtes a Santa Cecília de Montserrat, el 8 de desembre de 1026, així com a la dedicació de la nova església de Santa Maria de Ripoll, el 15 de gener de 1032 o de Sant Pere de Vic, el 31 d'agost de 1038, les dues empreses arquitectòniques a iniciativa de l'abat Oliba.²⁰

¹⁸ Veg. Homs Bruguera-Cingolani 2017.

¹⁹ Com resulta d'un document del 12 de novembre de 1018 (DCV: doc. 797) juntament amb la mateixa comtessa, i a Miró I d'Hostoles (DCV: doc. 924, del 6 de maig de 1034); document del 30 d'octubre de 1032 (DCV: doc. 906, i veg. docs. 937 i 981).

²⁰ Respectivament DCV: doc. 809, Junyent 1992: doc. 89, Junyent 1992: doc. 104, DCV: doc. 974; altres firmes a documents comtals, per exemple a PAC I: doc. 158 (12 abril 1022) i PAC I: doc. 172 (1 febrer 1026).

També el trobem present, amb funcions no sempre fàcils de precisar, a la resolució d'uns plets importants, com l'any 1011 al plet entre l'abat Guitard de Sant Cugat i el vescomte Geribert; l'any 1013, a un altre entre l'abat de Sant Cugat i Adelaida, vídua de Guillem I de Sant Martí, juntament amb el seu germà Oliba bisbe d'Elna; l'any 1018 és present al judici entre Hug comte d'Empúries i la comtessa Ermessenda per Ullastret, i l'any 1020 a un altre judici que veia involucrada la comtessa Ermessenda, en aquests darrers dos casos apareix juntament amb Miró I d'Hostoles, que trobem present també a nombroses de les actes precedents.²¹ L'11 d'octubre de 1022 és entre els firmants dels acords entre la comtessa mare Ermessenda i el seu fill Berenguer Ramon I, amb els quals la comtessa cedeix al comte, com a garantia, un cert nombre de castells entre els quals hi havia el de Besora.²² Finalment, l'any 1033 assisteix a la confirmació d'una sentència en favor del monestir de Sant Cugat en contra de les demandes de Mir Geribert.²³

Les relacions amb l'abat Oliba són testimoniades, per exemple, per la cessió (*teneret*) feta a Gombau, present la comtessa Ermessenda, de la parròquia de Torelló, l'any 1017; pel fet que, amb acta del 3 de juny de 1023, intervingué en favor de l'abat Oliba, juntament amb Guillem de Montanyola, en la restitució a Ripoll de les esglésies de Montserrat, o per ser present a l'oblació del seu nebot, Guillem de Balsareny, com a canonge de la Seu de Vic, el 23 d'octubre de 1032, a més de les dedicacions suaresmentades de Santa Maria de Ripoll i de Sant Pere de Vic.²⁴

Els dos, Oliba i Gombau, comparteixen també un altre moment important, i més conflictiu, com va ser el judici del comte Ramon Berenguer contra el bisbe de Barcelona Guislabert i el seu germà Udalard II, vescomte de la ciutat, cosins de Mir Geribert, marit de Guilla, filla de Gombau, judici en el qual actuava com a jutge.²⁵

A un document del 2 de setembre de 1018, amb el qual permuta terres al Vallès amb el bisbe Deodat de Barcelona, Gombau és definit com *primate palatii comitis*²⁶; amb anterioritat, a un plet de l'1 de maig de 1011, citat en precedència, el judici se

²¹ Respectivament CSCV: doc. 437 i Ruiz Domènec 2006: doc. 22, Ruiz Domènec 2006: doc. 24, encara l'any 1017, Ruiz Domènec 2006: doc. 26, Junyent 1992: doc. 56, Ordeig i Mata 2016: doc. 400; encara firmant actes per la comtessa Ermessenda el 12 d'abril de 1022 (PAC I: doc. 158); l'1 de febrer de 1026 (PAC I: doc. 172) i molts altres.

²² PAC I: doc. 161.

²³ Ruiz Domènec 2006: doc. 38.

²⁴ Junyent 1992: doc. 60, Junyent 1992: doc. 71 (data equivocadament al 29 de juny de 1022), Junyent 1992: doc. 109.

²⁵ Junyent 1992: doc. 154 i PAC I: doc. 321 daten a 1044, Ruiz Domènec 2006: doc. 42 al 19 de desembre de 1039.

²⁶ DAC: doc. 301.

celebra, entre altres, *sub presentia primatum Condeballi Bisorensis*;²⁷ i, tot i que tal com està formulat és un anacronisme, apareix a la llista de magnats de la terra presents a la proclamació dels *Usatges de Barcelona* feta pels comtes Ramon Berenguer i Almodis.²⁸ Fet que, tot i els dubtes sobre l'exacta datació i consistència de l'esdeveniment, confirmen i permeten valorar com a rellevant la presència de Gombau en els cercles més propers a la cúria comtal.

Des de fora dels comtats catalans també tenim una valoració de la figura de Gombau, ja que a la vida de l'abat Isarn, que veurem més endavant, amb un toc clàssic, tot i que no del tot estrany, es parla d'ell com de *Gumbaldus vir consularis*.²⁹

Finalment, tot i que, malauradament com sempre, ens falta documentació positiva, sabem amb seguretat que va participar almenys en una expedició militar, entre 1041 i 1042, i aquest fet ens ha de fer creure que aquesta ocasió no fos la única, sobretot si pensem en l'edat que havia de tenir en aquests moments, ja superior als seixanta anys, raó que el va induir a redactar el testament. Per això, podem creure que podria haver participat en altres expedicions, sobretot en la a Còrdova del 1010, tot i que no ho sabem per cert, ja que hi havien pres part els principals nobles i bisbes dels comtats.³⁰

Si considerem, doncs, la seva presència al costat, o en proximitat, dels diferents actors principals de la política de la primera meitat del segle XI, el veiem actuar normalment per la banda d'aquell que ha estat definit com el partit conservador, encapçalat per la comtessa Ermessenda i l'abat Oliba, sovint hostil o, almenys, contraposat al comte Ramon Berenguer I, i, al mateix temps, atès el seu parentiu amb Mir Geribert, i, en conseqüència, amb la família dels vescomtes de Barcelona, també és proper a alguns adversaris declarats del comte. Així mateix, veiem al mateix temps la seva presència com a jutge en alguns plets importants i, pel que sabem, no se li coneixen obertes hostilitats envers el comte Ramon Berenguer. Tots aquests elements no permeten qualificar la seva posició de manera clara i unívoca, a l'estat actual dels coneixements, i, com ja he dit en precedència, necessitem d'un estudi més detallat que, a més, tingui en compte la complexa situació política que es va donar als comtats

²⁷ CSCV: doc. 437 i Ruiz Domènec 2006: doc. 22.

²⁸ Us. 4.1, a part del fet que l'acte de proclamació és dubtós, i que les *Gesta comitum* el fixarien al 1068, atesa la presència del legat papal Hug Càndid (MHCA 4: 129), quan Gombau ja havia mort, a la llista hi ha altres contradiccions (veg. Bastardas 1991: 52), es vegin els comentaris a Sobrequés 2011: 89-90.

²⁹ També els comtes d'Urgell, per aquesta època, utilitzaven aquesta titulació, veg. Cingolani 2008: 170, nota 102.

³⁰ Veg. Sobrequés 2011: 30-35 i Ordeig i Mata 1984.

catalans cap a la meitat del segle XI, període que encara espera d'una nova síntesi global que revisi les velles i en part superades interpretacions precedents.³¹

Si la donació de la balma de Sant Miquel l'any 997 havia de ser una manera d'atreure i confirmar la seva fidelitat –amb una relació de confiança espiritual, com veurem- també en el moment en què un focus important dels seus dominis es comença a situar al Vallès, el seu paper de conseller i jutge, especialment a prop a la comtessa Ermessenda i a l'abat Oliba, semblen confirmar que el propòsit va ser assolit.

2. 11 de juny de 997

L'11 de juny del 997 el comte de Barcelona Ramon Borrell i la seva esposa Ermessenda de Carcassona, d'acord amb la voluntat divina, fan una donació a Gombau de Besora (doc. 1). Sembla possible que l'acte de donació es signés a Vic, ja que entre els testimonis hi és present el bisbe Arnulf; i atès que les terres que Gombau havia rebut del seu pare Ermemir es trobaven majoritàriament en el comtat d'Osona.³² Vejam abans el contingut literal del document, i després intentaré donar-ne alguna explicació.

La parella comtal diu que els convé i és necessari que donin a Gombau quelcom de les seves propietats. Per això li donen la balma (*spelea*) de sant Miquel amb la església (*baselica*) que hi és edificada amb totes les seves propietats, les terres ermes i cultivades, les roques i les aigües que hi corren, els arbres i les vinyes. Ho fan perquè Gombau hi construeixi un monestir (*coenobium*) per la salvació de les seves ànimes, atès el desig que tenen d'assolir el regne celest.³³

És el primer esment que tenim a l'església rupestre, i no sabem quan va ser edificada;³⁴ així mateix, és clar que estava dotada de propietats que n'havien d'assegurar el manteniment. Havia de ser molt petita, ja que Gombau, aparentment, la va refer immediatament. El comte Ramon diu que li havia arribat *per prosapia mea origo*; és a dir, que formava part de les possessions de la seva família des del seu origen, i, doncs, havia de pertànyer al fisc comtal, abans fisc reial; això és, aquelles possessions

³¹ A part d'allò dit a la nota 4, s'ha de tenir en compte allò que apunten Salrach 2013: 219-234, i Kosto 2001 com a línies d'investigació per tal de revisar les velles teories.

³² Confirma aquesta hipòtesi el fet que el sacerdot i copista Hichilo el trobem altres tres cops abans de l'any 1000 actuant a Vic, i en dos casos en directa relació amb el bisbe Arnulf (CC IV: docs. 1722, 1810 i 1842).

³³ Literalment diu: *ad refrigerandum utrasque animas nostras*; l'hauré d'entendre amb el mateix significat en què apareix a Ps. 65,11: *Transivimus per ignem et aquam: et eduxisti nos in refrigerium*; també es podria traduir amb: el descans (etern).

³⁴ Per la història precedent de l'església i de les altres esglésies circumveïnes veg. Pladevall 1977.

antigament públiques i que les noves autoritats comtals havien assumit dins del seu patrimoni personal. Pel que fa a la comtessa Ermessenda, formaven part del seu dodari, és a dir, d'allò que el comte li havia donat al moment del seu casament. Per això ella també participa en la donació. L'església (*baselica*) es troba al Fai, a la frontera entre el comtat de Barcelona i el d'Osona.

Qui són els protagonistes i quina és la raó, o raons, de la donació en aquest moment? Ramon Borrell, fill de Borrell II, feia tot just quatre anys que era comte, i s'havia trobat a gestionar la difícil situació dels comtats de Barcelona, Girona i Osona encara exposats al perill que venia del califat de Còrdova, després del saqueig de Barcelona l'any 985.³⁵ S'havia casat amb Ermessenda de Carcassona, filla de Roger I el Vell, comte de Carcassona, i Adelaida de Gavaldà, possiblement l'any 991 o poc abans, quan Ermessenda era encara molt jove.³⁶ Ja el pare de Ramon Borrell, el comte Borrell, s'havia casat amb una noble de l'altre costat dels Pirineus, amb Letgarda de Rouerge.³⁷ Com ja he esmentat, la comtessa Ermessenda tindrà un paper importantíssim en la política del comtat de Barcelona tot al llarg de la primera meitat del segle.

Perquè aquesta donació, en aquesta zona i en aquest moment? Com he dit més amunt, el Vallès era una comarca, juntament amb la zona més meridional del comtat de Barcelona, la marca del Penedès, d'intensa colonització en aquests anys precedents i successius a la incursió d'Almansur, de la qual, a més, s'havien de pal·liar els efectes devastadors.³⁸

Així mateix, el propòsit explícit de la donació efectuada pels comtes a Gombau de Besora és relativament a la salut de les seves ànimes, i no es fa mot d'altres qüestions. En el mercat de la salvació de l'ànima, especialment actiu als segles X i XI, fet d'ofertes i donacions de terres *post mortem* a esglésies i monestirs, com tot sovint es recorda als testaments, o a altres donacions (per ex. *helemosina ad mortem liberat animam, [...] ut ad constructionem coenobii animarum nostrarum Averni periculo liberemur, et reddeat nobis Dominus mercedem centuplicatam ut sidereas mansiones possimus adipisci* doc. 2), el fet de fundar un monestir podia representar una element especial.³⁹ I en aquest cas ho seria bé en benefici del *refrigerii* de les ànimes dels comtes, que són els donadors de les terres, així com, hem de creure, del mateix Gombau, que és

³⁵ Veg. Sobrequés 2011: 21-40.

³⁶ Per Ermessenda veg. Pladevall 1975 i Gil Roman 2004.

³⁷ Sobre aquests matrimonis veg. Aurell 1988: 41-58.

³⁸ Veg. Sobrequés 2011: 35-39.

³⁹ Veg. Zimmermann 2003: 1, 348-361.

qui edificarà el monestir. D'altra banda, què hi pensava fer Gombau amb aquest nou monestir? Quines havien de ser les seves relacions amb ell?

Hem de tenir en compte els comportaments de la noblesa, tant la alta com la petita, davant la mort i l'elecció del lloc del descans etern. I, tot i que a l'alçada dels segles XI-XII no siguin encara del tot uniformes, i, sobretot, faltin estudis amplis respecte a la noblesa mitjana i petita (és a dir, les famílies no comtals), així mateix hi ha algunes tendències que sí que es poden aïllar i s'han de tenir en compte. Com escriu l'anònim autor de la *Memoria renovata comitum et episcoporum Ripacurcensium*:

*Unifredus, filius prefati Regimundi comes Rippacurcie, habuit uxorem nomine Sanciam, qui mortuus est sine filis. Iste vero, quia non habebat liberos, multa bona dedit ecclesiis, et precipue Alaonis monasterio, in quo ipse et uxor eius post mortem tumulatis sunt. A Lodovici enim, filii Karoli, tempore fuit mos regum et comitum ut unusquisque monasterium construeret in quo post mortem tumulatus esset.*⁴⁰

No es pot fer extensiva ni absoluta aquesta idea, però sí que la constatem, per exemple, rere els enterraments de Guifré I el Pilós, a Ripoll i de Guifré II Borrell, a Sant Pau del Camp, a Barcelona. Tot i que no amb absoluta regularitat, veiem els comtes de Besalú enterrats a Ripoll, o els Cardona enterrats a Sant Pere de Casserres o a Cardona.

D'altra banda, hi ha famílies de la petita noblesa que escullen un monestir, tot i que no fundat per elles, important a l'interior del seus dominis, com per exemple els Hostoles a Santa Maria d'Amer.

Una tercera possibilitat, que no arriba a crear cap tipus de panteó, i respon millor a situacions puntuals, és que el noble s'enterrí en un establiment eclesiàstic amb el qual, bé per raons personals, bé per raons diguem-ne polítiques o familiars, té especials relacions, com pot ser el cas de Ramon Berenguer I enterrat a la Seu de Barcelona, que acabava de ser reconstruïda, i a la dedicació solemne de la qual havia participat el 18 de novembre de 1058.⁴¹

Al seu testament (doc. 4) així com a un altre documents de poc posterior (doc. 5), on Gombau pren disposicions en relació amb la seva ànima, aquest no expressa cap voluntat explícita d'on pensava ser enterrat. Ateses les relacions familiars de Gombau

⁴⁰ MHCA 3: 222.

⁴¹ Ruíz Domènec 2006: doc. 107 i DAC: doc. 973.

amb el monestir de Sant Joan de les Abadesses, i el fet que la parròquia de Sant Quirze de Besora li pertanyia, és possible que en un primer moment hagués pensat de ser-hi enterrat. Així mateix, la improvisa i dramàtica supressió de la comunitat monàstica femenina l'any 1017, va haver de fer-li canviar d'idea. És possible, doncs, que en algun moment hagués pensat de ser enterrat a Sant Miquel del Fai, però, si ho va fer, no ho sabem.

Una cosa que resulta prou clara del document de donació és que l'església rupestre, que ja existia, les terres que hi anaven juntes i el monestir que s'havia d'edificar havien de ser i serien patrimoni privat del Gombau, així com abans ho havien estat dels comtes (*Donamus tibi speleam nostram, [...] tibi donamus ad construendum coenobium, [...] sic donamus tibi ipsa hec omnia superius scripta [...] et de nostro iure in tuo tradimus dominio et potestatem ad faciendum quodcumque volueris; et quando tempus expirationis tibi advenerit, largire cui volueris licentia tibi danda permaneat*). Un fet que era molt normal a l'època és que les parròquies rurals fossin propietat privada d'algun noble o senyor, el qual es beneficiava, d'aquesta manera, del delme que s'hi recaptava.⁴² Això que no sabem amb exactitud és la freqüència amb què es donava el cas també amb els monestirs, per molt que fossin petits, com ara Sant Miquel.

Dels monestirs, en general grans o mitjans, dels quals tinc notícia i hi ha estudis, es veu com el fundador, tot i poder tenir certs drets de patronat, per exemple al moment d'escollir un abat, no té el cenobi en propietat, al contrari, demana privilegis d'independència eclesiàstica al rei o al papa per la nova fundació, així com parla de l'establiment de la regla benedictina. Aparentment, però, no era sempre el cas de petits monestirs, pels quals falten completament estudis de detall o extensius.

Es pot dir, de totes maneres, que el de Sant Miquel i Gombau no era un cas completament aïllat, ja que anys més tard, el segon diumenge després de Pasqua del 1053, és a dir, el 25 d'abril, tenim notícia de què la parella formada per Silvi Llobet i la seva esposa Adaled, havien fundant un cenobi dedicat a Santa Maria a Cervià del Ter (*coepimus aedificare*), hi ho fan amb el consentiment del comte Ramon Berenguer I, de la comtessa àvia Ermessenda i del bisbe Berenguer de Girona *ut in eodem loco simul construantur aedificia servorum Dei usibus apta, qui ibi secundum legem Beati Benedicti Deo semper serviant*. Ho fan perquè no tenen fills i esperen aconseguir la

⁴² Veg. Salrach 2004: 231-242.

remissió dels pecats. Dos anys més tard, el 18 de febrer de 1055 el donen (*donatores sumus*) al monestir italià de Sant Miquel de la Clusa.⁴³

També es presenta amb aquestes característiques de possessió privada el monestir de Sant Sebastià dels Gorgs, i aquest també, com es veurà més endavant, entrarà a formar part d'una congregació transpirenàica.⁴⁴

En el cas de Sant Miquel no tenim més elements que ens permetin fer una idea exacta del funcionament de la comunitat monàstica, més enllà de saber que era prou petita, no més d'uns sis membres, com es veurà al final de la primera part d'aquest estudi. Hem d'assumir que se seguís la regla de sant Benet, que, de fet, era la única en ús en aquests moments als comtats catalans, i com deixa creure el fet que, un cop passat sota l'autoritat de l'abadia de Sant Victor de Marsella, tampoc no se'n faci esment. Però, no en sabem res de positiu, ni de quin havia de ser la condició de dependència de la comunitat monàstica, o quin altre tipus de relació havia de tenir amb el bisbe, de Barcelona o de Vic, o d'una altra autoritat eclesiàstica, que podia ser directament el papa. Així mateix, atès allò que diuen els altres documents, talment Santa Maria de Cervià de Ter i Sant Sebastià dels Gorgs, Sant Miquel del Fai era un monestir propietat de Gombau, i no hi resulta cap altra autoritat religiosa interessada, almenys de manera explícita.

3. 1 d'octubre de 1006

El perill musulmà no havia desaparegut del tot. Després de la destrucció de Manresa, l'any 999, i la mort d'Almanson, l'any 1002, els comtes de Barcelona i Urgell havien organitzat una expedició contra Lleida, i pel febrer de 1003 hi hagué a Albesa una batalla, d'èxit incert, que, de totes maneres, causà una algarada de represàlia per part d'Abd al-Malik, fill d'Almanson, que va produir estralls en les marques meridionals del comtats de Barcelona i d'Urgell. Abd al-Malik morirà l'octubre de 1008. Aquest esdeveniment serà el preludi de l'esmicolament del califat de Còrdova, amb el consegüent establiment dels regnes de taifa. La major part de la península Ibèrica seguia en mans musulmanes, però ja no hi havia una autoritat central poderosa, sinó una munió de petits regnes que havien de representar un perill molt menor, situació que va propiciar certa expansió territorial per part cristiana i, sobretot, el cobrament

⁴³ MH: doc. 238; veg. To-Bellver 1987 i Mundó 1963: 562.

⁴⁴ Veg. Pladevall – Adell – Español 1982.

d'impostos, les pàries, que s'imposaven per no atacar-los o per ajudar-los l'un contra l'altre. Pàries que van aportar grans quantitats d'or als comtats catalans i que podem veure com una de les causes de la gran feina d'edificació de noves i més grans esglésies al segle XI, tant monàstiques com urbanes.

Tot i els perills, la vida continuava, i Gombau de Besora va complir amb l'encàrrec implícit en la donació que els comtes Ramon Borrell i Ermensenda li havien fet gairebé deu anys abans *ad construendum coenobium propter desiderii cęlestis regni* (doc. 2). Per aquesta data, l'1 d'octubre, el cenobi està acabat i, es diria, també una nova església ha estat consagrada (*domum Sancti Michahelis archangeli coenobii [...] basilica est consecrata et mirabiliter manu Dei facta*). No conservem l'acta de consagració, així que no sabem el dia exacte en què es va dur a terme ni qui hi havia participat, i podem estar segurs que l'or andalusí encara no va intervenir en l'obra d'edificació que, d'altra banda, més enllà de la intervenció divina, no havia de ser especialment monumental.

Aquest dia, ara que a Sant Miquel hi ha d'haver una comunitat monàstica, tot i que segurament petita pel que aprenem de documents posteriors, i com veurem al final d'aquest capítol, la dotació que aquesta tenia quan era tant sols una minúscula església rupestre, ja no és suficient. Per això Gombau de Besora, el qual mentrestant s'ha casat, i la seva esposa Guilla/Guisla (d'origen de moment desconegut), procedeixen a fer una donació. En primer lloc donen al cenobi totes les terres que havien rebut del comte Ramon Borrell; a aquestes n'hi afegeixen altres, situades a Plandolit i a Bosquerons. A la clausula final del document, els dos esposos afegeixen que tot això queda *sub nostra gubernatione vel tuitione ad honorem vel ędificationem cenobii iam memorato archangelo*, reafirmant la propietat eminent del monestir que, aparentment, no estava encara del tot acabat. També haurem de creure que, tot i no quedar-ne constància, Gombau hagués donat al monestir els llibres bàsics per a poder desenvolupar la seva activitat litúrgica, almenys un missal i alguns extractes de la Bíblia.⁴⁵

Entre els testimonis de l'acte apareix un Wilemund, abat, que podria ser el primer abat de la comunitat, dos levites, Oliba i Domnuç, més un Gotmar, i l'extensor del document Robitus, que podrien ser els primer monjos de la comunitat. Aquest fet ens permetria creure que el document de donació fos redactat al mateix Sant Miquel.⁴⁶

⁴⁵ Per les dotacions de petites esglésies veg. Zimmermann 2003: 1, 523-535.

⁴⁶ Veg. Zimmermann 2003: 1, 113-135.

La finalitat religiosa d'aquesta com de les altres donacions, és evidenciada per nombroses expressions que introdueixen els termes estrictes de la transacció, s'hi barregen, i destaquen la voluntat de seguir i posar a la pràctica els manaments divins (*ut precepta dominicę, quod cottidie in auribus nostris pandimus, ad obediendum efficiamur idonei*), el desig de rebre perdó pels pecats (*me puto in animis ut neminem mihi similis in peccatis*) i, en conseqüència, per poder aconseguir el cel (*per cęleste desiderium*) es procedeix a una donació a l'església (*Audientes predicationem divinam quia helemosina ad mortem liberat animam*). La finalitat de la salvació és ulteriorment recordada més endavant en el cos mateix del document, quan Gombau diu que aquestes terres les va obtenir per donació dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda *propter Deum et animas iamdictos seniores, ut ad constructionem coenobii animarum nostrarum Averni periculo liberemur, et reddeat nobis Dominus mercedem centuplicatam ut sidereas mansiones possimus adipisci*; i, per tal de protegir la donació, s'invoca una punició tremenda pels infractors: *in tremendi iusti iudicis iudicium cum sinistris habeat portionem*.⁴⁷

4. 12 d'agost de 1034

Tot al llarg de gairebé trenta anys no sabem res més de les relacions entre Gombau de Besora i el monestir. Això no vol dir, però, que estiguem del tot a obscures. Tot i no tenir elements ni dades respecte al funcionament de la petita comunitat, sense dubte podem percebre com aquesta ja és coneguda pels territoris més propers tant del comtat d'Osona com del de Barcelona. Als testaments s'acostumava fer deixes a diferents establiments religiosos que, a canvi, havien de resar per la salut de l'ànima del difunt, i aquestes podien ser fetes a esglésies i monestirs grans i famosos, com Santa Maria de Ripoll o les Seus de Vic i Barcelona, i tant lluny com Sant Pere de Roma, i, al mateix temps, a altres que conformaven la xarxa eclesial més propera. I veiem que, ja tant aviat com el 1009, aquesta llegats ja han començat a arribar a Sant Miquel, ja que 30 d'agost el sacerdot Dacó, al seu testament, deixa al monestir *I quarta* de forment.⁴⁸ Encara l'any 1020, al seu testament, el prevere Longobard deixa una onça per misses;

⁴⁷ Notem la utilització d'un terme clàssic per definir l'infern, Averni; per aquest tipus de malediccions veg. Cingolani 2008 : 137 amb bibliografia i exemples; veg. també Zimmermann 2003 : 1, 378- 423; a la donació de 1034 (doc. 3) dirà *cum Iuda Scariothes infernali carcere trusus, et a liminibus sanctę ecclesie segregatur*.

⁴⁸ DCV: doc. 711; una quarta, o quartera, és una mesura d'àrids que correspon aproximadament a 70 llitres.

sempre el 1020, l'1 d'abril, Ega deixa dos mancosos; mentre, els anys 1024-1025 Pere i Bel·lúcia li donen una peça de terra situada al Puig, a Samalús.⁴⁹

A part d'aquesta donació, també percebem l'existència d'altres terres que pertanyen al monestir, de les quals ens falta l'instrument d'adquisició, però que coneixem perquè afronten amb altres propietats de particulars, com el 1025 sabem d'una vinya a Palou que afronta amb la terra de Sant Miquel; mentre el 1035 Seniol ven a Esteve una vinya que *advenit mihi per precharia de servis Sancti Michaelis cenobii de ipso Falio* i afronta altres terres del monestir.⁵⁰

No havíem sabut res més de l'atenció de Gombau de Besora i de la seva esposa Guilla al monestir fins el 12 d'agost de 1034. Mentrestant, unes quantes coses havien canviat als comtats de Barcelona i Osona: el comte Ramon Borrell havia mort l'any 1017, i li havia succeït el seu fill Berenguer Ramon I sota la ferma tutela de la comtessa mare Ermessenda; i el mateix comte moriria d'allí a poc, el 1035, amb el poder efectiu que la comtessa Ermessenda, ara àvia, tenia damunt el nou comte, Ramon Berenguer I. I, com ja hem vist, Gombau de Besora formava part del grup de magnats fidels a la comtessa.

Si la donació del 997 per part dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda havia de ser un al·licient per seguir amb la fidelitat que els havia prestat el seu pare, Ermemir, o una manera d'atreure la fidelitat del jove Gombau, no ho sabem. Això que sí que resulta clar és que aquesta fidelitat als comtes va seguir en el temps i va ser assegurada per les dues parts, com s'ha vist més amunt.

Segons l'acta redactada aquest dia 12 d'agost (doc. 3), que repeteix moltes de les fórmules inicials presents a la donació precedent, Gombau i Guilla, estimulats pels preceptes del Senyor i seguint el seu desig (*Audientes predicatione divina quia elemosina a morte liberat animam*), procedeixen a una ulterior i quantiosa donació de terres al monestir. Es troben totes a les parròquies properes de Sant Vicenç de Riels, de Sant Feliu de Codines, de Sant Pere de Bigues, de Sant Julià de Lliçà, de Santa Maria de Caldes de Montbui, de Santa Eulàlia de Riuprimer, de Santa Perpetua de Mogoda, a Forns, a Cabanes i a Sant Martí de Rovinyo.⁵¹

⁴⁹ Respectivament DSLM: doc. 189, Biblioteca de Catalunya perg. 101, reg. 8704, i DAC: doc. 392.

⁵⁰ DAC: docs. 390 i 523.

⁵¹ A Santa Eulàlia el monestir tenia almenys una altra peça de terra d'origen desconegut, perquè a l'acta de consagració de la parròquia de Santa Eulàlia de Riuprimer (del 15 de gener del 1041), entre els límits de la parròquia al sud s'assenyala que arriba: *usque ad ipsas hermas sive in vineas quae fuerunt Urceti, quae nunc sunt Sancti Michaeli de Fai* (DCV: doc. 1004).

La quantitat de terres que Gombau dóna ens permeten comprovar l'extensió dels seus dominis al Vallès, producte d'una expansió pròpia, com assenyalen els alous pels quals ens diu que ell mateix va comprar, diríem de forma massiva, i també familiar, encara per estudiar, que ja datava del temps del seu pare Ermemir com, per exemple, l'alou de Sant Julià de Lliçà, mentre els de Mogoda i Cabanyes els havia donat el seu germà, Oliba, bisbe d'Elna.

La donació al monestir és feta, també en aquesta ocasió, per remei de les seves ànimes. Entre els testimonis de l'acte hi apareix només un religiós, Vives, mentre els altres havien de ser bé homes de confiança de Gombau que el seguien en els seus moviments, bé habitants de la zona; però és possible que el monjo que l'ha redactat, Guadall, fos del monestir, i, en aquest cas, haurem de creure que la donació es va fer, aquest cop també, en el curs d'una visita del magnat al mateix monestir.

Tot i que no podem saber l'extensió de les terres rebudes, veiem que ara la dotació del monestir comença a fer-se important. És possible que Gombau hagués vist que amb les propietats que tenia no es podia assegurar una còmoda vida al monestir; podem també creure que es necessitessin més diners per completar les obres, si encara no estaven del tot acabades; així com, d'altra banda, fer conspicües donacions al 'seu' monestir era un senyal de poder per part del noble protector.

Els elements externs de la vida de Gombau de Besora no ens permeten percebre si havia comès algun acte que l'induís a voler expiar i demanar el perdó diví, però les dinàmiques quotidianes de la vida d'un baró de l'època ens escapen completament, i encara més difícil es fa penetrar en la seva consciència. Al mateix temps, un home poderós tenia mitjans per assegurar-se la salvació, i la intermediació d'un sant amb prestigi ascendent com l'arcàngel Miquel, que ja comptava amb la dedicació de nombroses esglèsies, monestirs i altars, havia d'oferir prou garanties d'èxit.⁵²

Aquelles garanties que havien atret, i atreuriem, altres donants al monestir, sobretot quan no es tractava d'una senzilla donació en metàl·lic, com és el cas de Sendred, que al seu testament, dictat l'any 1039, deixa al monestir un alou que tenia *Ulistiano* a Vilanova.⁵³

5. 16 d'agost de 1041

⁵² Sobre el culte a sant Miquel veg. Moreu-Rey 1971.

⁵³ DAC: doc. 1695.

Tot i que el perill més gran per part de l'islam s'havia acabat amb la mort d'Abd al-Malik, això no vol dir que hi hagués pau estable entre els regnes de taifa i els estats cristians, i l'amenaça als comtats catalans podia venir del regne Saragossa. Sobretot després de l'adveniment del nou i actiu comte Ramon Berenguer I les activitats militars es varen fer més intenses, en els moments en què el comte no s'havia d'enfrontar als seus barons, sovint obertament rebels almenys fins a la, diguem-ne, pacificació definitiva a partir de l'any 1058.⁵⁴

L'any 1041 el comte havia assolit la major edat i s'havia alliberat de la custòdia de la seva àvia, la comtessa Ermessenda. Al mateix temps, el rei de Saragossa, Sulaiman ben Hud, havia dirigit un atac contra les terres del comtat d'Urgell i s'havia apoderat d'Àger. El mateix any 1041, cap al setembre possiblement, el comte Ramon Berenguer organitzava una expedició d'ajuda al seu cosí, Ermengol III d'Urgell.

És en ocasió d'aquesta expedició *ad Hispaniam*⁵⁵ que Gombau, el 16 d'agost de 1041 (doc. 4), dicta el seu testament perquè, *si de isto itinere mors mihi advenerit*, els seus marmessors puguin executar-ne les darreres voluntats.

En primer lloc, als testaments, almenys els d'aquesta època, figuren les deixes a establiments religiosos, així que és normal veure-hi Sant Miquel del Fai. Això que pot sorprendre més, és que és l'únic establiment que tingui unes donacions importants, mostrant-ne la centralitat en el món espiritual de Gombau, ja que les altres deixes són en metàl·lic i molt més minses, tot i la generositat, envers la Seu de Barcelona, Sant Pere de les Puel·les, Sant Cugat del Vallès, Sant Llorenç del Munt, Sant Benet de Bages, Santa Maria de Caldes, Santa Maria de Besora, Sant Pere de Vic, Santa Maria de Ripoll, Sant Miquel de Cuixà, i altres monestirs i esglésies fora de les terres catalanes, com ara Santa Maria de la Grassa (Lagrasse), Santa Maria del Puig (le Puy-Sainte-Marie, o Le Puy-en-Velay, en occità Lo Puèi de Velai), Sant Pere de Roma i Sant Victor de Marsella. Aquestes deixes mostren, en primer lloc, la riquesa de Gombau i de com l'or sarraí ja havia començat a arribar abundant als comtats catalans (ja que totes les donacions són en or); i, en segon lloc, de com Sant Victor de Marsella ja havia entrat en l'òrbita de Gombau, i dels comtats catalans, atès que destaca entre els altres, Lagrasse,

⁵⁴ Sobre el regnat de Ramon Berenguer I la única síntesi a disposició és encara la de Sobrequés 2011: 59-116, tot i així la bibliografia més recent ha aportat moltes revisions parcials, com s'ha dit a les notes 4 i 31.

⁵⁵ En aquest temps, i encara fins bona part del segle XIII, amb *Hispania* s'entén sobretot, i especialment als comtats catalans, la part de la península dominada pels sarraïns.

le Puy i Sant Pere, que eren molt més comuns.⁵⁶ És el primer esment que conec a l'abadia marsellesa a terres catalanes. Com hi va entrar en contacte Gombau? En parlarem més endavant.

Gombau, que mentrestant s'ha casat un segon cop amb Orúcia, per la mort de la seva primera esposa Guilla, deixa, o, millor, confirma al monestir en primer lloc allò que li havien assignat en comú ell i la difunta Guilla; de fet, fa efectiva la donació dels béns de la seva difunta esposa, ja que, de moment, els tenia com a benefici propi (*teneo propter suum beneficium*). A això hi afegeix altres terres situades a les parròquies de Sentmenat, de Santa Maria Caldes i de Sant Pere de Bigues. A aquestes s'hi ha d'afegir la meitat de les egües i de les vaques, més la tercera part dels béns mobles que tingui al moment de la mort i cinquanta onces d'or.

La resta del testament proveeix a dividir les seves terres entre la filla Guilla, casada amb Mir Geribert, que, a falta de fills mascles, esdevé l'hereu universal, i les seves germanes Ermengarda i Ermessenda, l'esposa Orúcia, que les tindrà en usdefruit mentre no es torni a casar, els fills i filles de Guilla, i la filla d'Ermengarda i Arbert.⁵⁷ Al testament apareixen també Bernat Guifré i el seu germà Guillem ardiaca, *nepotes* seus, que corresponen a Bernat Guifré de Balsareny i a Guillem, futur bisbe de Vic, fills de la seva germana Emma i de Guifré de Balsareny.

Finalment, *ipsum monasterium de Sancto Michahel laixo in potestate generis mei Mironi Gariberto et filie meę Guisle nomine et filiis suis omnique posteritati meę qui post me Montemboium debent tenere omnique tempore*. La possessió no durarà però, ja que l'any següent donarà el monestir amb totes les seves propietats a Sant Victor; així mateix, no sols reafirma el paper d'hereu de Guilla, amb el seu marit i llur fills, sinó, sobretot, l'estreta vinculació del monestir amb qui serà senyor del castell de Montbui, element que serà determinant en la temptativa d'esbrinar qui és el Guillem a qui va dedicada la làpida.

6. 15 d'octubre de 1042

⁵⁶ Veg. Zimmermann 2003: 2, 1212-1215.

⁵⁷ En principi no té fills mascles, així mateix al s. XII hi ha uns castlans de Besora que mantenen els noms de família i hi podrien estar emparentats, tal vegada a través de la filla, veg. DSJA: docs. 100 i 451 quan el castell formava part dels dominis de Guillem Ramon II (d'Hostoles-Sentmenat), el gran senescal; d'altra banda, el patrimoni familiar, els castells de Besora, Curull i Torelló, en el cas de nou matrimoni o defunció d'Orúcia, haurien de passar a Guillem ardiaca que els havia de repartir entre la Seu de Vic i Santa Maria de Ripoll; sobre aquests castells veg. també més endavant nota 112.

Com resulta evident d'aquest document (doc. 5), Gombau va tornar viu de l'expedició militar a *Hispania*. Però, al llarg de l'any i dos mesos que han passat des de la redacció del testament es diria que a Gombau li ha ocorregut alguna cosa, almenys a nivell interior. Tal vegada va estar a punt de morir? És difícil, per no dir impossible, penetrar en la intimitat d'un home del segle XI, i tampoc podem interpretar de manera directa i immediata les clàusules i les fórmules presents als documents. Tanmateix, allò que es diu a un document, i com es fa, la retòrica i els arguments que s'hi empren no són debades. Tenen relació bé amb la situació concreta, bé amb allò que pensa qui fa redactar el document, qui compleix l'acte reflectit damunt el pergamí.

Gombau de Besora ja havia dictat testament; en principi, doncs, ja havia fet prou per la seva ànima amb les abundants donacions a Sant Miquel. Això podia, diguem-ne, perfeccionar-se amb algun codicil dictat al moment de la mort (com, d'alguna manera, farà amb el doc. 8). Però no, perquè amb aquest instrument Gombau està fent alguna cosa més, de més pes per ell i per la seva creació, el cenobi de Sant Miquel del Fai. I que la situació és important, que Gombau està preocupat per diferents raons, ens ho testimonien no sols allò que està a punt de fer, sinó també les raons que esgrimeix, a través de la cultura d'Esteve, el monjo cridat per Gombau i la seva esposa Orúcia, perquè redacti l'instrument. La solemnitat de l'ocasió i la necessitat d'explicar-se i justificar-se amb les citacions, causen un to i uns arguments molt més solemnes i preocupats que no pas al testament.

Gombau ens diu que, inspirat per Déu, va començar a pensar en el dia de la seva mort (*coepi cogitare intra memet ipsum diem mortis meae*), i en què faria el dia del judici final (*quid acturus in districto iudicii examinis diem*); aterrat pels seus crims, comença a fer coses de cara a la seva salut, i per no caure en les penes de l'infern es dirigeix cap a Jesús (*ut non caderem in inferni poenam verti me ad Ihesum Christum*). En aquest cas concret, això no significava voler entrar en religió o fer-se més espiritual, sinó escoltar allò que diuen les Sagrades Escripures, i al document es reporten unes citacions a l'efecte. Aquestes proporcionen la solució: donar (a Déu o a les seves esglésies) és el mitjà per salvar-se (*His et aliis hiuscemodi verbis ammonitus, cepi de substantia mea ecclesiis Dei servire et honorare*). Entre aquestes n'escull una, Sant Miquel del Fai, i, en línia amb altres actes precedents, ens esperaríem una ulterior donació de terres al seu monestir. Però, no, es tracta d'una altra cosa, que de totes maneres ha de revertir en favor del monestir: dóna el monestir a l'abadia provençal de Sant Victor de Marsella.

Què hi ha al darrere d'aquest gest? En primer lloc ens hem de preguntar, sense poder tenir una resposta clara: què és que no funcionava en la comunitat? Hi ha crisis a Sant Miquel? O és que Gombau no es fiava de la protecció i cures que donaria al monestir, després de la seva mort, el seu gendre Miró Geribert?

El cenobi semblaria estar prou ben dotat econòmicament, comptant també les deixes en numerari, com perquè la petita comunitat pogués prosperar. Les causes, però, no han de ser de tipus econòmic, perquè a la donació no s'hi afegeixen altres terres. Han de ser raons de tipus espiritual i/o organitzatiu. És possible que petites comunitats aïllades, que no pertanyen a cap xarxa de monestirs, tinguessin més dificultats per mantenir-se, bé en quant a qualitat religiosa i espiritual de la comunitat, i bé en quant a garantir un aflux constant de monjos que en formin part.⁵⁸ Gombau busca suport en una abadia important perquè, hauríem de concloure, la comunitat monàstica no floreix. Així mateix, no especifica el perquè, quan, a algunes de les altres actes d'entrega d'algun monestir dels comtats catalans a Sant Victor, es parla de simonia o, més generalment, de crisi en la vida religiosa i comunitària del cenobi. Per exemple, el comte Bernat II de Besalú, l'any 1070, a l'acte amb què dona Santa Maria de Ripoll a Sant Victor de Marsella escriu que: *a tempore domni Olive pontificis, a simoniachis male possessus, turpibus succubuerat questibus*; i l'any 1071, al moment d'entregar Sant Pere de Besalú al mateix sant Victor, diu que: *longe usque a nostra tempora a religione et ordine mona(sti)cho destitutum, Deo parum vel nullum exhibebat servicium*.⁵⁹ Tampoc Silvi Llobet i la seva esposa Adelaida aporten cap raó al moment de donar Santa Maria de Cervià a Sant Miquel de la Clusa, però hem de pensar que la parella no tenia fills, així que el monestir hauria de sortir de totes maneres de les cures de la família. Mentre semblaria ser justament la falta de regularitat en la vida monàstica, també per l'escassetat de monjos, allò que havia motivat el mateix Mir Geribert a entregar Sant Sebastià dels Gorgs a Sant Victor de Marsella, ja que l'abadia marsellesa n'havia d'enviar a la petita abadia del Penedès.

La segona qüestió que ens hem de plantejar, i per la qual tampoc no tinc, a hores d'ara, una resposta clara, és: perquè deixa el cenobi Sant Miquel a l'abadia de Sant Victor de Marsella? Perquè no confia el regiment del 'seu' monestir a altres establiments més propers i prou importants, en aquests moments, com per poder-ne

⁵⁸ Un argument que semblaria suportar almenys aquesta sospita és que en les condicions del trespàs de propietat, els monjos de Sant Victor hi han de residir sempre així com, semblaria, a Sant Sebastià dels Gorgs.

⁵⁹ Guérard 1857: docs. 817 i 820.

garantir el funcionament? Perquè no a Sant Cugat, o a Sant Llorenç del Munt, o a Sant Benet de Bages o, millor encara, a Santa Maria de Ripoll, tenint en compte les seves relacions amb l'abat Oliba, que al present era el cenobi més influent i actiu dels comtats catalans, al centre d'una àmplia xarxa de monestirs, tant a dins com a fora dels confins dels comtats?⁶⁰ Segons Martí Aurell podria haver estat la comtessa àvia Ermessenda qui havia aconsellat Gombau, ja que ella intentaria fer el mateix, sense èxit definitiu, però, amb Sant Pol de Mar l'any 1048; tot i així, atesa la distància de temps entre l'un acte de donació i l'altre, podríem també pensar que fos el contrari.⁶¹ Una possible raó, de dirigir l'atenció cap al monestir provençal, i no cap a una congregació local, pot ser, com apunta Anscari Mundó, el fet que els moviments de reforma eclesiàstica eren més vius a l'altre costat dels Pirineus, i el vigor i puixança d'alguns d'aquests monestirs, en concret Sant Victor, hagués fet decidir Gombau en dirigir-se a l'abadia marsellesa.⁶² D'altra banda, el moviment que ell inicia, tindrà notable continuïtat en els anys posteriors. I l'expansionisme de Sant Victor ja era considerable en terres provençals.⁶³

Finalment, una tercera pregunta: Gombau ja havia conegut Isarn, abat de Sant Victor? I com? De qui va venir el primer contacte? De l'abat que buscava estendre la influència del seu monestir en terres dels comtats catalans? O de Gombau mateix que buscava seguretat pel seu monestir? No ho sabem. La vida del sant abat, de la qual parlaré més endavant, no en diu res, fins i tot ni esmenta el viatge que Isarn fa a Sant Miquel aquest mateix 1042 per prendre possessió del cenobi. Tenint en compte la lentitud dels viatges i de la seva organització, és clar que la proposta d'incloure Sant Miquel en la xarxa de Sant Victor, vingués de qui vingués, havia d'haver estat plantejada almenys a primers de l'any 1042, si no abans. Això també duria a pensar que les preocupacions espirituals personals i respecte al cenobi de Sant Miquel, que Gombau escenifica en aquest acte de l'octubre, han de remuntar-se a temps enrere, tot i que no podem saber si van ser el producte d'una reflexió a llarg termini, o d'esdeveniments, relatius a la seva persona i/o a la comunitat monàstica, més sobtats i puntuals. D'altra banda, que contactes amb l'abadia ja n'hi havia hagut, tot i no saber-ne la forma ni la direcció, ens ho deixa creure la donació que li havia fet al testament.

⁶⁰ Veg. Mundó 1963.

⁶¹ Aurell 1998: 229; finalment, el 2 de gener de 1065 els comtes Ramon Berenguer I i Almodis donen (*cedimus, donamus, tradimus atque transfundemus*) a Sant Honorat de Lerins el cenobi de Sant Pol de Mar que era de propietat seva, DCM: doc. 49; veg. Mundó 1963: 561.

⁶² Mundó 1963: 560, Ainaud 1966 i Pladevall 1966.

⁶³ Baratier 1966.

Una darrera consideració abans de tornar a la lletra del document: aquesta és la primera intervenció de l'abadia marsellesa, que ja havia expandit molt els seus dominis eclesiàstics, en terres dels comtats catalans, però no serà pas la darrera. Al cap de poc, tot i que breument, serà el cas de Sant Pol de Mar, citat més amunt, l'any 1048; l'any 1052 Mir Geribert, marit de Guilla, filla de Gombau, farà el mateix amb Sant Sebastià dels Gorgs; més endavant seguiran l'any 1070 Santa Maria de Ripoll, per qüestions de simonia, i que havia decaigut molt des del temps de l'abat Oliba, com hem vist que declarava el comte Bernat; en 1071 Sant Pere de Besalú; Sant Esteve de Banyoles l'any 1080; de manera provisional, entre el 1083 i el 1086, Sant Joan de les Abadesses; Sant Miquel de Cuixà l'any 1091 i Santa Maria de Gerri l'any 1096, només per mantenir-nos dins els límits del segle XI.⁶⁴

Com he dit, la donació que Gombau fa pensant en la futura salut de la seva ànima, no és directament en favor de Sant Miquel (tot i que la donació mateixa haurà de revertir en benefici del monestir), sinó del mateix Sant Miquel a l'abadia de Sant Victor de Marsella, al seu abat Isarn, que és present, i als seus successors, i als monjos, presents i futurs. Gombau passa la propietat del monestir i de totes les seves possessions en alou propi (*ad alodem proprium*), així com ho havia rebut dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda. El cas de Sant Miquel és semblant al d'altres petits monestirs, com ara els de Sant Sebastià dels Gorgs i de Cervià de Ter, vistos en precedència. I, en teoria, hauria de ser diferent de les altres cessions de monestirs a Sant Victor, com, per exemple, les efectuades pel comte Bernat II de Besalú de Santa Maria de Ripoll i de Sant Pere de Besalú. En aquests casos el comte de Besalú, en teoria, no pot cedir la propietat, perquè no la tenia. A l'acte de fundació de Sant Pere de Besalú, del 27 de novembre de 977, el comte-bisbe Miró Bonfill havia establert que *quam ecclesiam tradimus et cum scriptura donationis tradimus a Sant Pere de Roma ad proprium alodium*.⁶⁵ Així mateix, al moment que el comte Bernat cridava l'abadia marsillesa a fer-se càrrec de la vida monàstica dels dos cenobis, el document relatiu declarava que, per Sant Pere: *ego Bernardus comes dono, trado, concedo, exhibeo, relinquo et dimitto, pro salute mea et parentum meorum [...] ut habeatis et possideatis in perpetuum; i*

⁶⁴ Respectivament Sant Sebastià, Martène-Durand 1724: col. 431-432 (i Ruiz DompDomènec 2006: doc. 78); Santa Maria de Ripoll, Guérard 1857: docs. 817 i 819; Sant Pere de Besalú, Guérard 1857: doc. 820; Sant Esteve de Banyoles, Guérard 1857: doc. 821; Sant Joan de les Abadesses, DSJA: docs. 36 i 39; Sant Miquel de Cuixà, Guérard 1857: doc. 826; Santa Maria de Gerri, Guérard 1857: doc. 824; en general Mundó 1966 i Baratier 1966; Mundó 1855: 563 parla d'una donació feta l'any 1074 per Mir Geribert a Cluny, però s'equivoca, perquè es tracta d'un Geribert Mir (Mir Geribert ja està mort), és el document Bernard - Bruel 1876-1903: 4, doc. 3465 (i no el 3456).

⁶⁵ CCV: doc. 441.

relativament a Santa Maria de Ripoll: *dono eis monasterium Sancte Marie de Rivopullo, cum omnibus rebus que ad se pertinent et pertinere debent.*⁶⁶ Si tenim en compte bé la precedent donació de Sant Pere de Besalú a Sant Pere de Roma, o els privilegis relatius a l'autonomia de Santa Maria de Ripoll, sobre quines bases jurídiques el comte de Besalú es podia permetre de parlar de donació? És un tema que, pel que en sé, és tot per estudiar.

Tornant a Sant Miquel, una condició de la donació és que Sant Victor no podrà ni vendre ni alienar ni excanviar la propietat del monestir, sinó que ha d'estar sempre al seu servei i els monjos de Sant Victor hi han de residir; en cas contrari la donació no es faria efectiva.

Aquesta donació ha d'anar en benefici de tots aquells que, d'alguna manera, han contribuït a la constitució del monestir i de les seves propietats: els comtes Ramon Borrell i Ermessenda, el mateix Gombau, el seu pare, Ermemir, i la seva mare, Ingilberga, Guilla, la seva esposa difunta, i Orúcia, l'actual. I, a conseqüència de tal donació, espera que el dia del judici final tots puguin escoltar les paraules de l'Evangeli: 'Veniu, benets del meu Pare, aconsegiu el regne que per a vosaltres esta preparat des del principi del món'.⁶⁷

El document següent (doc. 6), com acostumen fer les convinences, no està datat; Guérard, que no llegia el nom de Miró Geribert, perquè a l'exemplar del document que utilitza hi ha un forat, proposava com a datació c. 1060 sense donar explicacions; Pladevall, així com Mundó, proposaven el 1041, perquè el relacionaven amb el testament de Gombau;⁶⁸ Ruiz Domènec, per la seva part, proposava la data de 1044 perquè el relacionava, aparentment, ja que no dóna les raons, amb el doc. 9, publicat a l'apèndix, que veurem més endavant. La meva proposta és basa en els següents raonaments: en primer lloc, al testament, Gombau manava als castlans de Montbui i de Palademalla (Montornés), Guandalgod i Ramon Llobet, que no donessin la potestat dels dos castells a Mir Geribert, a la seva esposa Guisla i a llur fill: *ipsam honorem suam quam habet Sanctus Michahel de ipso Falio, et alodem et mobilem que non illis tollant ne le'n tollant, et adiutores le'n sian a tener et ad aver per directam fidem, sine ingan;* i que facin el mateix fins que no hagin jurat el mateix a Orúcia, a la qual havia deixat els castells en usdefruit; finalment deixa a Mir Geribert i Guilla la potestat sobre Sant

⁶⁶ Guérard 1857: docs. 819 i 820.

⁶⁷ Mt 25, 34, però segons la versió de la *Vetus latina*.

⁶⁸ Pladevall 1965: 357, Mundó 1959-1960: 174, n. 30

Miquel. Aquestes clàusules han de ser les que han fet datar la convinença a aquest any. Així mateix, els dos, Mir Geribert i Guilla, no són presents a la redacció del testament, mentre sí que ho són a l'acte de donació del monestir a l'abadia marsellesa, fet que faria més raonable que al mateix moment també es redactés la convinença. A més, al document la filla de Gombau, Guilla, i el seu marit Mir Geribert, que seran els seus hereus, juren que respectaran i faran respectar a llurs fills, aquells que tinguin el castell de Montbui, i no aniran en contra de qualsevol donació de terres ja feta, o que Gombau farà en el futur, a Sant Miquel, però en res s'esmenta la seva potestat damunt el monestir, i això encaixa millor amb el fet que la potestat acabava de ser cedida a Sant Victor. D'aquesta manera, no es tracta de confirmar la donació feta a Sant Victor, ja que aquesta ho era mitjançant les firmes apostes a l'acte, sinó que Guilla i Mir Geribert s'erigien com a garants i protectors del monestir i de les seves propietats, de retruc, doncs, també de Sant Victor, en tant que futurs senyors del castell de Montbui.

També podem adduir arguments de caràcter diplomàtic. Els dos documents, la donació i la convinença, són els únics de tot el corpus relatiu al segle XI, que ens han arribat en més d'un testimoni. La donació (doc. 5) la trobem ADBR 1H20, 87, que hauria de ser l'original o, almenys, una còpia absolutament contemporània (com mostra el fet que una de les signatures és afegida en un segon moment pel signatari Miró) i la deguem a l'elegant ma del monjo Esteve, i presenta molts elements típics de l'escriptura librària del temps; a ADBR 1H38, 8, que és el rotllo de pergamí on són copiats tots els documents relatius al monestir, que correspon a una còpia coetània, com s'ha dit; finalment a un tercer exemplar, ADBR 1H20, 88 del segle XII. La convinença (doc. 6), per la seva part, també té tres testimonis: ADBR, 1H28, 126 que és l'original, tot i que no de la ma del monjo Esteve; però, els altres dos testimonis són els mateixos de la donació, i la convinença hi és copiada a continuació. Això vol dir que, si també la convinença va ser redactada en un moment i en un lloc diferent, atesa la diferència d'extensors dels dos documents, la distància temporal no ha de ser gran, i, sobretot, que els que van copiar el rotllo i el pergamí ADBR 1H20, 88 percebien les dues accions com relacionades, mentre no hi veien vincles entre el testament i la convinença.

7. 25-28 d'abril 1043

Aquests dos documents (docs. 7 i 8) mostren el darrer gest d'atenció que Gombau va mostrar pel 'seu' monestir. Ja no tindrem més notícies seves respecte a Sant

Miquel. Gombau compra dels comtes Ramon Berenguer I i Elisabet uns alous situats a Riels i al Fai (doc. 7), i tres dies després els dona a Sant Miquel (doc. 8). Aquesta propietats havien d'arrodonir i completar les que el monestir ja tenia a la zona. És la última donació de Gombau, el darrer cop que decideix de pensar en la salut de la seva ànima fent una donació a Sant Miquel. És possible que els dos instruments es redactessin a Sant Miquel, o en les proximitats del monestir, ja que el monjo extensor dels actes és el mateix Vital, fet que permetria creure en una visita al cenobi de la parella comtal, i d'una estada d'alguns dies de Gombau. Confirmaria aquesta hipòtesi el fet que el doc. 8 és idèntic, en les fórmules i justificacions, als dos precedents documents de donació, el de l'1 d'octubre de 1006 (doc. 2) i del 12 d'agost de 1034 (doc. 3), i significaria que, o bé copien unes fórmules usuals, o bé l'un document és copia dels precedents que es conservaven a Sant Miquel. També la presència dels mateixos testimonis, o, almenys, de bona part d'ells, entre els quals hi havia el jutge Adalbert, fill d'Ellemer,⁶⁹ i un altre jutge Adalbert, aquest *sacer*; mentre, a la donació de Gombau, hi havia els castlans de Montbui i Palademalla, Guandalgot Sendret i Ramon Llobet

En aquesta donació de 1043 podem notar una diferència estilística, respecte a les altres, que consisteix en les fórmules de maledicció i càstigs per aquells que vulguin infringir la donació, a part de la pena en metàl·lic. L'any 1006 el contraventor era amenaçat que *in tremendi iusti iudicis iudicium cum sinistris habeat portionem*; l'any 1034 que fos *cum Iuda Scariothes infernali carcere trusus, et a liminibus sanctę ecclesie segregatur*; ara en 1043 la maledicció es fa més rica i variada ja que *in tremendo iudicio iusti iudicis, non cum electis, sed cum reprobis, et cum Dathan et Abiron et Caiphan et Iuda Scarioth, et cum Arrio et Simone mago, et cum illis qui dixerunt 'Domino Deo recede a nobis', participationem et societatem habeat vel habeant*.

8. 1 d'octubre de 1044

Aquest és el darrer document copiat al rotllo enviat des de Sant Miquel a Sant Victor, juntament amb alguns originals, on figuraven totes els títols de propietat del

⁶⁹ Aquest Adalbert ha de ser el mateix que trobem testimoniat, també a documents comtals, entre 1047 i 1067 (PAC I: docs. 337, 422, 566, 654, 659 i 702), és segurament el jutge d'un plet que veu com querelant Gusilabert, bisbe de Barcelona (DCB: doc. 864), i podria aparèixer a nombrosos altres documents de la catedral de Barcelona.

monestir, les terres que Gombau havia comprat i donat a Sant Miquel, el seu testament i la donació a Sant Victor. Al rotllo no es diu quan es va fer la còpia dels documents, però no ha de ser gaire temps després, com ja s'ha dit més amunt. Sí que encara trobarem algunes donacions privades o adquisicions per part dels monjos, però aquestes no queden reflectides en el fons documental de Sant Miquel que es conserva a Marsella a les Archives Départementales des Bouche-du-Rhône.

Sant Miquel i Gombau, a prova de la seva riquesa, havien prestat al bisbe de Barcelona 10 onces d'or d'*Hispania* (or musulmà) que el bisbe havia utilitzat per la construcció de la nova Seu (que es dedicaria en 1058), i aquest, com a garantia de la restitució, els cedeix la parròquia de Sant Vicenç de Riels. El fet que aquest documents formi part dels enviats a Marsella pot significar dues coses: bé la còpia del rotllo va ser feta poc després de la seva redacció, de totes maneres abans del dia de la festa de sant Miquel de l'any següent, quan Guislabert s'havia compromès de tornar els diners; o bé, aquest préstec no va ser tornat, i el document quedava com a garantia de la possessió de la parròquia per part del monestir.

9. Més enllà en el segle XI

Tot i que els moments fundacionals i fonamentals del monestir de Sant Miquel podem dir que terminen l'any 1043, i amb l'any 1044 es conclou la documentació relativa al monestir conservada a Marsella, això no vol dir que no podem saber algunes coses més sobre el cenobi al llarg de la segona meitat del segle XI. No és gaire ni tan eloqüent com ens podria agradar, sobretot relativament a la formació de la comunitat monàstica i a la seva vida com a tal, així mateix permet apreciar la col·locació de Sant Miquel en les xarxes locals de pietat.

Les petites donacions en diners o espècies presents als testaments són les més nombroses. En faré una llista essencials fins a l'any 1100 (i n'hi podria haver més): l'any 1045, Bernat de Balsareny deixa l'alou de Lliçà a la seva esposa Bonadona, i, a la mort d'aquesta, a Sant Miquel; l'any 1047, al seu testament Adaled li deixa un mancús, altres béns mòvils i a la mort del seu fill un alou; aproximadament l'any 1050 la comtessa Elisabet va donar a Sant Miquel 20 mancusos per misses per la salvació de la seva ànima; l'any 1054, al seu testament Arbert, deixa I quartera d'ordi per la seva ànima, ordena fer cantar 30 misses l'any per la seva ànima als seus germans, i li deixa unes terres, però, si no compleixen, que tot vagi a Sant Miquel, i no sabem què va

passar; l'any 1053, Guillem, espòs de Maria i germà de Vives, abans d'anar a *Spania* contra els sarraïns li deixa un mancús; l'any 1056, Ebrí Riquer li deixa un mancús; l'any 1057, la comtessa Ermessenda li deixa 25 mancusos; l'any 1060, Udalguer li deixa una parell de copes d'argent; l'any 1064, Bonfill Oruç li deixa una onça d'or; l'any 1066, Ramon fa una deixa de *ipsa pariliata de terra super ipsa strada*, més dues modiates i mig de vinya, que a la mort dels fills han d'anar la metat a Sant Miquel i l'altra a Sant Esteve de Breda; l'any 1073, Belisenda, de Caça (Girona), li deixa la meitat de l'alou que té a Montmany; l'any 1074, Guitard Jofred al seu testament, i el prior Joan de Sant Miquel és el seu almoïner, deixa un alou, un bosc a *Morro Pedros* i un mas que està a la parròquia de Sant Cristòfol de Monteugues; l'any 1074, Folc li deixa l'alou que té a Lacera; encara l'any 1074 Amat Eldrit li deixa un bou; l'any 1076 al seu testament Ramon Bernat li deixa una quartera d'ordi; l'any 1076, Ermengol Samarell li deixa cinc aureis; l'any 1084, Emma li deixa quatre mancusos.⁷⁰ L'any 1085, Guisla li deixa ¼ de mitgera d'oli l'any per la seva ànima; un alou que es troba a Sabadell, i que s'ha de dividir en tres parts entre Sant Miquel, Sant Salvador de Breda i Santa Eulàlia de Barcelona.⁷¹ Encara, l'any 1086, Bonuç Vivà deixa una almoïna no quantificada; l'any 1087, Ramon Domnuç li deixa una onça (d'or?); també Ramon li deixa una onça (d'or?) l'any 1087; l'any 1088, Renard Guillem li deixa cent mancusos i un mas a Canoveles; l'any 1089, Guillem Folc, que vol a anar a *Hispania*, al seu testament li deixa *omnes meum mobiles quod habeo in Vallense*; l'any 1089, Trudgarda li deixa cinc mancusos; l'any 1090, Ramon Borrell li deixa: *ipsum [quod te]nebat in Congusto* (el Congost, afluent del Besòs) *ad Ermisendam, sororem suam, et ad filium eius Petrum precepit tenere et per omnes annos ad cenobium Sancti Mikaelis de Fallo libram I [cere dare, et post obitum] illorum ad cenobium predictum remanere*; entre 1060 i 1108 Berenguer Domnuç li deixa *fexa I de terra que laborat Rodulfo iuxta alode Sancti Michaelis*.⁷²

Veïem que són donacions sobretot en metàl·lic o en espècie, algunes vegades per misses, i, en uns pocs casos, es tracta de terres. I, si podem comprovar que la major part de les donacions venen de zones properes dels comtats de Barcelona i de Vic, almenys en un cas arribem fins més al nord al comtat de Girona.

⁷⁰ Respectivament: DCV: doc. 1045; DSLM: doc. 339; PAC I: doc. 389; DAC: doc. 777; DAC: doc. 833; DAC: doc. 912; LFM: doc. 490; DSLM: doc. 398; PAC I: doc. 620; DAC: doc. 1117; DCV: doc. 1350; DCV: doc. 1361; DCV: doc. 1363; DCM: doc. 55; DAC: doc. 1301; DAC: doc. 1305; DAC: doc. 1442.

⁷¹ DAC: doc. 1456, aquesta Guisla, ara casada amb Gombau Sanç, seria l'esposa de Mir Geribert, talment apunta una nota al verso contemporània a la redacció del pergami, i com és encapçalat als *Libri Antiquitatum*.

⁷² Respectivament: DAC: doc. 1468; DAC: doc. 1481; DSLM: doc. 473; Biblioteca de Catalunya, perg. 103, reg. 8723; DCV: doc. 1553; DAC: doc. 1498; DCV: doc. 1561; DCM: doc. 44.

D'altra banda, de la documentació emergeixen algunes terres, propietat del monestir, que no semblen correspondre a les donades per Gombau, i que es deuran bé a altres donacions, o bé a adquisicions directes del cenobi, terres de les quals no ens ha arribat el document de deixa o d'adquisició, perquè d'aquestes en tenim testimoniada només una, l'any 1064, quan el prior Joan permuta una terra amb Sexet, situada a Sant Andreu de Palomar, per uns molins; firmen el document el prior Joan, i els monjos Company, Guillem, Arduí, Pere i Arnulf.⁷³

Es tracta d'un alou situat entre les parròquies de Santa Maria de Manlleu i Sant Esteve de Vila-Setrú que afronta amb les de Sant Miquel al sud, del qual tenim notícia l'any 1053; d'una peça de terra a Martorelles que afronta amb terres de Sant Miquel, testimoniada l'any 1055; unes terres a Provençals que afronten amb terra de Sant Martí, l'any 1066; i, sempre a Provençals, un vinya que afronta amb un alou de Sant Miquel, testimoniada l'any 1070 i que podria ser la mateixa de la precedent notícia, així com de la vinya, sempre a Provençals testimoniada l'any 1088; l'any 1092, al testament de Berenguer Domnuç, es parla d'una feixa de terra, *que laborat Radulfo, iuxta alaude Sancti Michaelis*; finalment, l'any 1093, a la venda d'una peça de terra a Santa Maria Antigua (de Caldes?), a Olmet, una de les afrontacions és amb un alou de Sant Miquel.⁷⁴

Al poc de morir Gombau de Besora, Mir Geribert, casat amb la seva filla Guilla, que n'és l'hereva, el 5 de juliol de 1052 posa el monestir de Sant Sebastià dels Gorgs sota l'autoritat de Sant Victor de Marsella. Possiblement també aquest petit monestir del Penedès, que era propietat seva, es trobava en una situació semblant a Sant Miquel, perquè Mir Geribert fa hi venir monjos des de Sant Victor, i nomena el marsellès Durand, que serà abat de Sant Victor, (1060-1064), prevost i prior del monestir i hereu de Miró, tot i que manté Miró com abat fins al moment de la seva mort, i Udalard, prior de Sant Miquel, l'ha de tractar com a abat seu quan aquest el vagi a visitar.⁷⁵ De la lletra del documents no resulta clar si Sant Miquel, tot i ser possessió de Marsella, també es troba en una posició depenent respecte a Sant Sebastià, almenys provisionalment, o senzillament es tracta de fórmules de cortesia i precedència, considerant que Miró és abat mentre Udalard és només prior, atès que aquesta relació canviaria al moment de la

⁷³ DAC: doc. 1057.

⁷⁴ Respectivament: DCV: docs. 1124 i 1125; DAC: docs. 883, 1113, 1193, 1495, 1550 i 1565.

⁷⁵ Ruiz Domènec 2006: doc. 78; veg. Pladevall - Adell - Español 1982: 28-39; on és citat un document de 1043, pel qual Mir Geribert defineix el monestir com a propietat seva.

mort de Miró, ja que el seu successor seria tant sols un prior, depenent de l'abat de Sant Victor.

10. *Altres protagonistes: els monjos*

Un darrer tema que cal il·lustrar és relatiu a altres protagonistes de la història de Sant Miquel del Fai al segle XI, és a dir, els monjos que en formaven la comunitat i Isarn, abat de Sant Victor. No es tracta de fer ara la biografia de l'abat Isarn, sinó valorar les seves relacions directes amb el monestir de Sant Miquel. Hi ha una biografia antiga d'Isarn que n'il·lustra la vida, de manera idealitzada com és costum a l'època.⁷⁶ Desgraciadament, no s'hi fa mot de com i quan l'abat de Sant Victor havia entrat en contacte amb Gombau de Besora i amb Sant Miquel; així mateix ens explica un altre episodi en què apareix el monestir, que no podia haver quedat registrat a cap document i que ens proporciona la descripció més antiga de Sant Miquel i, sobretot, de les seves belleses naturals.

Hauríem de ser entre l'any 1047 i el 1048. La vida d'Isarn conta que uns monjos de Lerins havien estat fets presoners pels musulmans i duts a *Hispania*. Després de molts dubtes i desànim, per ser terres desconegudes i perilloses des del monestir de Lerins demanen consell a Isarn perquè enviï algú dels seus en aquelles parts, ja que Sant Victor hi tenia possessions, que els guiï i demani l'ajuda dels prínceps de la zona. Isarn, tot i que feble de salut, s'ofereix d'anar-hi ell mateix. Així s'aixeca del llit, i anant aquí i allà simulava de recuperar-se (*huc illucque deambulabat, ac se optime convaluisse simulabat*). Al moment de posar-se en viatge es troba malament, i els seus acompanyants temen que pugui morir, però es recupera. El relat segueix parlant de l'acollida entusiasta que tothom fa al llarg del camí a l'abat Isarn:

Transmisso autem Rhodano, continuo fama de adventu eius per omnes circumcirca patrias praevolans, in cunctis urbibus, castellis, vicis et villis obviam illi populos aggregabat. Omne quippe tam sancti hominis visu ac benedictione se sanctificari credebant; ille vero se felicissimum reputabat, qui eum hospitio suscipere, vel quocumque modo de suis ministrare facultatibus mereretur.

⁷⁶ *Vita Isarni*, AASS: 747-749.

Finalment, i aquí l'anònim hagiògraf parla d'unes terres que no són gaire conegudes als seus possibles lectors, explica que, no sense dificultats, arriben a Sant Miquel, bonic i ben equipat monestir, construït en una amena balma:

Tandem ad possessionem quandam S. Victoris, Alfalium nomine, ubi in specu amoenissima perpulcrum et satis habile monasterium in honore sancti Michaëlis archangeli constructum est, summa difficultate perveniunt.

Aquí, Isarn torna a trobar-se malalt. Entesos de la seva arribada, els comtes de Barcelona Ramon Berenguer i Elisabet, juntament a Gombau de Besora, els prínceps més importants de la regió, el van a veure i li ofereixen la seva ajuda, i, amb pregàries, esperen que no mori:

Ibi jam aegritudine nimia confectus Pater sanctus ex toto decubuit. Tunc adventus ejus rumore respersi Barcinonae consul Raimundus Berengarii et uxor ejus Elisabeth, et Gumbaldus vir consularis, illuc se suaque offerentes, principes scilicet maximi totius regionis, accelerant, peccata propria detegunt, patronumque illum sibi apud Deum fieri deprecantur.

L'abat els dirigeix sermons edificants, però, sobretot li explica el perquè de la seva missió: la voluntat de recuperar els monjos de Lerins caiguts a mans dels sarraïns. El comte decideix de col·laborar i envia emissaris al rei de Dénia Alaïo (Ali Iqbal al-Dawla) per demanar-li de restituir els presos, amenaçant-lo amb la guerra per terra i per mar en cas de negar-se. Així, el rei de Dénia envia una missió al rei de Tortosa Agalifo (Muqatil Sayf al-Mil·la), amb el monjo Gombau, ja que els presos es trobaven dividits entre les dues ciutats:

Quos ille multum sermonibus divinis aedificans, id eis protinus poenitentiae munus injunxit, ut, quibuscumque juste possent modis, tam potentiae minis, quam ingenii viribus et sensu et prece captivos monachos Domino Deo restituerent, ac nobile quondam Liriense monasterium, nunc inique ab impiis destructum gentibus, ad honorem Domini restaurarent. [...] Nec mora, statim Raimundus comes et uxor ejus ad urbem Deniam Alaïo regi legatos suos una

cum monacho, qui captivos recognosceret, dirigunt, ut omni instantia monachos repetant. Quod si reddere rex paganus contemneret, omnia prorsus foedera pacis ruptum iri, atque irreconciliabile terra marique bellum agitandum esset denuntient.

Eadem aequi regi Dertosae Agalifo per suos nuntios una cum monacho Gumbaldus mandat, nam is ad Gumbaldi potentiam magis respondere videbatur. In his vero duabus civitatibus omnes captivi monachi tenebantur.

Els monjos són recuperat i tornen; tot i així, resulta que havia estat un engany i els vaixells que els havien de dur a Barcelona intenten anar cap a Sicília. Davant de la protesta dels *principes*, però, accepten i els fan tornar. L'abat Isarn ja no pot viatjar per terra i és dut a Marsella amb una llitera i al cap de quatre mesos mor, el 24 de setembre 1048, tot just un any després d'haver emprès el viatge cap a Hispània. Així es conclou la segona visita de l'abat marsellès a Sant Miquel, i el nom del petit i amè monestir del Vallès va poder ser conegut arreu d'Europa entre els lectors de la vida d'Isarn.

Queda un darrer punt per examinar. Què en sabem de la petita comunitat monàstica? Més enllà de la vida religiosa que hi duïen, com he dit amb anterioritat, amb tota seguretat seguint la regla de san Benet, per qui era formada? En tenim uns pocs noms. Antoni Pladevall⁷⁷ en cita alguns, no tots segurs, d'altra banda, i alguns altres es poden afegir a la reduïda llista. En primer lloc l'abat Wilemund (*Willemundus*) que apareix l'any 1006 (doc. 2), que havia de ser el primer abat de la comunitat; juntament amb ell firmen el document dos levites, Oliba i Domnuç, més un Gotmar, que podrien ser els primer monjos de la comunitat i Robitus, que extén l'acte.⁷⁸ Pladevall recorda també, l'any 1034 (doc. 3), un monjo Guadall (*Wadallus*) que redacta l'acte de donació per part de Gombau de Besora, però no sabem per cert que el document es redactés al monestir i no en podem estar segurs, ja que no el tornem a trobar. El mateix es pot dir amb el monjo Ponç (*Poncius*) que l'any 1041 escriu el testament de Gombau (doc. 4), però no sabem per cert que fos redactat a Sant Miquel; en cas que ho fos, podria ser monjo de la comunitat també Guifré *sacer* (*Vifredus*) que firma com a testimoni. L'any 1042 (doc. 5) tenim testimoni de el monjo Esteve (*Stephanus*) que redacta l'acte de donació. Un altre monjo, Vital (*Vitalis*) redacta l'any 1043 els dos documents (docs. 7 i 8) de compra i donació d'unes terres al monestir, i podria ser el mateix Vital que redacta

⁷⁷ Pladevall 1966: 358

⁷⁸ Sobre Robitus veg. la nota al text amb els dubtes expressats per Guérard.

l'acte en què el bisbe de Barcelona Guislabert reconeix al seu deute amb Gombau i Sant Miquel (doc. 9); en aquest cas ens podem preguntar si entre els que formen el primer grup de testimonis hi pot haver algun monjo de Sant Miquel, com ara Pere, Company i Guillem (dos levites i un clergue) que tornarem a trobar a un document de 1064. Com a abat només coneixem Wilemund, i no sabem si n'hi va haver altres abans de la donació a Sant Victor, però l'any 1051 coneixem el prior Udalard, que en podria ser el primer;⁷⁹ mentre entre 1064 i 1074 el prior va ser Joan.⁸⁰ En aquest mateix document del 1064, amb el qual el prior Joan permuta una terra amb Sexet, situada a Sant Andreu de Palomar, per uns molins, firmen també Company, Guillem, Arduí, Pere i Arnulf, monjos. Tal vegada es tracta de tota la petita comunitat, que seria composta per cinc monjos i un prior.

⁷⁹ Delisle 1866: 68-69.

⁸⁰ DAC: doc. 1057 i DCV: doc. 1361.

II. LA LÀPIDA.

1. Edició i traducció

Làpida en marbre de 19 x 35,5 cm, amb un espessor de 8,5 cm; la distància entre les línies de text varia de 0,5 a 1 cm. El text és en llatí; el tipus de lletra és la capital romànica; el camp epigràfic varia de 33 a 33,5 cm; té sis línies de text; l'alçat de les lletres varia de 2 a 2,5cm. No hi ha interpunció entre paraules, només un punt al final de cada línia, que correspon a un vers.

+ HIC WIELME IACES PARIS ALTER ET ALTER ACHILLES:
NON¹ IMPAR SPETIE NON *PROBITATE* MINOR:
TE TVA NOBILITAS *PROBITAS* TVA, GLORIA, FORMA:
INVIDIOS²A TVOS S²USTVLIT ANTE DIES:
ERGO DECET TVMVLO PIA S²OLVERE VOTA SEPULTO:
O IVUENES QVORVM GLORIA LAVSQVE FUI:

¹ El lapicida havia escrit M i ha corregit en N. ² La S està feta com una Z al revés.

+ Hic Wielme iaces,⁸¹ Paris alter et alter Achilles;⁸²
non impar spetie, non probitate minor.⁸³
Te, tua nobilitas, probitas tua, gloria, forma⁸⁴
invidiosa tuos sustulit ante dies.⁸⁵
Ergo decet tumulo pia solvere vota sepulto,⁸⁶
o iuvenes quorum gloria lausque fui.⁸⁷

⁸¹ *Functa iaces hic*, (*Anthologia latina* 2, 1043, 1), *Hic Fortuna iaces* (*Anthologia latina*, 2, 1440, 1).

⁸² *Paris alter* (Virgili, *Aeneidos* VII, 319) *alter Achilles* (Venanci, MGH AA 4.1: 125, v. 50); Sanctius, *forma Paris* et ferox Hector in armis (epitafi Sancho II a San Salvador de Oña, a Prieto 2016: 20).

⁸³ *non probitate minor* (Ovidi, *Ex Ponto* III, 1, 94); *alter Paulus*, vel *non impar Paulo* (Monmouth 1896: p. 61); <http://cantus.uwaterloo.ca/search?t=non+impar>; <http://gregorianik.uni-regensburg.de/cdb/202175>.

⁸⁴ *Clarissima forma* / multorumque fuit spes *invidiosa* (Ovidi, *Metamorphosis* IV, 794-795); *gloria, nobilitas, species* cum laude, potestas (epitafi de l'arquebisbe Frederic, MGH, PLMA 5: 72, v. 3).

⁸⁵ *Alter ab undecimo rursus te sustulit annus* (*epitafium Hildegardis regine*, MGH, PLMA, 1: 59, v. 23); *nona die Martis me sustulit ante kalendas* (MGH, PLMA, 5: 300, v.3; epitafi d'Odgiva, esposa de Balduí IV de Flandes); *ante suos annos* (Ovidi, *Amores* II, 2, 46).

⁸⁶ *Solvere vota* (Ovidi, *Consolatio ad Liviam*, v. 21; Venanci, MGH AA 4.1: I, II, v. 6 i VIII, 16, v. 2; himne *En festum prodiit Virginis inclite*, v. 40, <http://www.hispanomozarabe.es/oficio/brv-ymn/ymn-16sep.htm>; *Vita beati Leudegarii martyris*, lib. I, v. 250, MGH, PLMA 3); *tumulo pia* (*Anthologia latina* 2, 1080,1; Muratori 1717: I, 406).

Aquí jeus, oh Guillem, un altre Paris i un altre Aquil·les, no inferior en bellesa ni menor en valentia. A tu, la teva noblesa, la teva valentia, la gloria, la formosor envejable van exaltar abans del teu temps. Doncs és just oferir els pius vots (damunt) el túmul (on soc) enterrat, oh joves, dels quals vaig ser glòria i lloança.

2. Què és

Tot i ser, o voler ser, l'epitafi formalment en díctics elegíacs, de fet no compleix amb els esquemes, ni segons la mètrica quantitativa clàssica, ni segons la seva adaptació medieval de tipus accentuatiu. En efecte, si els pentàmetres sí que presenten cinc accents, corresponents als cinc peus del metre clàssic, (tot i que el v. 6 comença amb un iambe, i no amb troqueu o espondeu, com seria normal), els versos llargs en presenten set:

Híc Wièlme iàces, Pàris àlter et àlter Achílles;

...

Té, túa nobílitas, pròbitas túa, glòria, fórma

...

Èrgo dècet túmulo pía sòlvere vóta sepúlto

Fins i tot el vers 3 presenta dos síl·labes accentuades seguides (Té, túa...). Si no hem de creure que, en una imitació de la mètrica quantitativa clàssica, hem de interpretar *Híc Wièlme iàces* (llarga, breu, breu; llarga, llarga) i el mateix amb *Té, tua nobílitas*. Tals irregularitats és possible que vinguin de confusió entre els dos sistemes, per part de l'autor, al moment de llegir els textos sobre els quals es va formar o que, de manera directa o indirecta, li van ser de fonts. D'altra banda, oscil·lacions semblants les trobem també a altres poemes en díctics elegíacs del temps, com els de l'Anònim de Ripoll, ara a la segona meitat del s. XII.

⁸⁷ *gloria, laus* (Abbó, *Bella Parisiace urbis*, lib. I, v. 886, MGH, PLMA 4.1); *gloria, laus* (Pascasi Radbert, *Egloga*, v. 162, MGH, PLMA 3); *cui laus et gloria* (Walther von Speyer, *Scolasticus*, lib. II, 221, MGH, PLMA 5); *tua gloria lausque* (Burchard, *Gesta Witigowonis*, v. 296, MGH, PLMA, 5).

Tot i així, el poema presenta una notable elegància i cura formal, bastant superiors, en general, respecte als textos epigràfics conservats que provenen dels comtats catalans fins al s. XII.

Un element estilístic que destaca és el fet que els primers quatre versos van dirigits al difunt (*Hic Wielme iaces*), mentre al díptic final és el mateix difunt que pren la paraula, recurs que no he trobat a cap altre epitafi. També se n'ha de notar el caràcter en el fons 'profà' del text, al qual s'elogien la qualitat físico-cavalleresques de Guillem, però no hi ha cap reflexió de tipus religiós sobre la mort, que no sigui una oferta damunt la tomba per qui havia estat glòria i lloança dels joves, reflexions normals als epitafis, especialment si d'època cristiana.

Finalment, a l'aparat de fonts no es pot individuar cap segura citació d'un text precedent, sinó la presència de fórmules, estilemes i paraules que tenen una relativament àmplia difusió des de l'època clàssica, amb textos Virgili i d'Ovidi, fins a altres del segle XII, i que podrien ser molts més, fet que en conforma certa topicitat. La utilització d'aquestes fórmules literàries, bé típiques de la tradició epigràfica, i bé extretes de la literatura, donen testimoni de la cultura de l'autor. La influència d'autors clàssics, amb altres de tardoantics, com ara Venanci Fortunat, i de carolingis, es correspon força bé al context cultural dels comtats catalans als segles XI i XII, més fàcil de percebre per centres com Santa Maria de Ripoll tot i que, almenys en època de l'abat Oliba, la producció del monestir no és gaire caracteritzada per la utilització d'imaginari profà, que no pas per altres, com Vic o Barcelona, respecte als quals podem imaginar possibilitats culturals elevades, sense, però, tenir gaire mostres amb què comparar.

Per això, i sense tenir la seguretat, almenys de moment, de qui és el dedicatari de l'epitafi, i doncs de quan va ser escrit, s'ha d'analitzar la xarxa de relacions familiars i polítiques del fundador del monestir (no pas de l'església), de Sant Miquel del Fai, Gombau de Besora, i dels seus descendents i hereus, perquè és d'aquestes que bé es pot intentar no tant esbrinar, sinó proposar alguna identitat per aquest Guillem (*Wielm*), així com on va ser redactat, tot i la certesa de no poder arribar a conclusions definitives i segures.

L'atribució tradicional a Guillem Berenguer, germà del comte Ramon Berenguer I, sobre la qual tornaré, sempre ha dut a pensar en una composició cap a mitjà del segle XI; però, no hem de descartar del tot, almenys a nivell d'hipòtesis per tal d'indivduar el possible Guillem, una data de redacció, i realització de la làpida, posterior i que ens pugui dur fins a principis del segle XII, tot i que el parer d'experts duria més aviat a

mantenir-se en els límits del segle XI.⁸⁸ De totes maneres, aquesta consideració només afectaria el dedicatari de la inscripció, però no pas l'eventual lloc de composició de la mateixa.

Començaré per l'aspecte cultural, i veure d'on podia ser originari l'autor. Es fa difícil pensar en una composició a Sant Miquel del Fai mateix. No tenim cap prova o testimoni de l'activitat cultural del cenobi, més enllà de la possible redacció *in situ*, o per part d'algun monjo de la casa, d'alguns dels documents aquí publicats, per part dels escribes, com ara Guadall, Ponç, Esteve o Vidal. Quan el 30 de març de 1051, per exemple, l'encíclica mortuòria per Guifre II, comte de Cerdanya, passà pel monestir, allí on altres cenobis s'havien prodigat en composicions poètiques, el *prepositum* (prior) Udalard i els altres monjos es limiten a afegir al rotllo una composició en prosa. No és prou de retòrica (*tercio kalendarum aprilium, cum Foebus late fuis habenis suorum radorum poli teneret medium, vestri (scil. de Sant Martí de Canigó) contigit famulum venisse atque gerulum manu ferentem tomulum nuncium mestitudinem vestrorum nempe cordium decessu patris plurimum*), tot i així, almenys al principi de la vida monàstica, aparentment no hi havia ningú capaç d'escriure uns versos.⁸⁹ I tampoc no tenim mostres per èpoques posteriors.

De monestirs catalans, qui afegeix un poema, i no sols un text en prosa, hi ha Sant Pere de Casserres, tot just abans de Sant Miquel, amb un poema no pas gaire elegant, i Sant Sadurní de Tavèrnoles.⁹⁰ Pocs anys, abans, el missatger que duia el rotllo per la mort de l'abat Oliba no hi va passar per Sant Miquel, així que no ens pot proporcionar cap informació. Si doncs no podem pensar en una composició al monestir, haurem de buscar algun altre lloc relacionat bé amb el monestir, bé amb les famílies que hi eren estretament vinculades.

⁸⁸ Joaquim Tremoleda i Antoni Cobos em van donar la seva opinió en un correu del dia 10 d'octubre de 2017, parer que els agraeixo molt i que citaré: «Hem tingut en compte diversos elements: La grafia i composició del text (nexes, lletres inscrites, S, etc.). El suport, que reutilitza una ara de marbre. La pròpia composició del text. Aquest tres elements ens apropen a algunes altres, com la del comte Sunyer de Roses o la del comte Gausbert de Sant Martí d'Empúries, totes dues d'inicis del segle X. Estilísticament s'hi assemblen, per la grafia també, fan servir material de marbre reutilitzat. El fet que en el text no hi hagi la data també sembla un element arcaïtzant. També està clar que aquest tipus d'inscripcions s'allarguen en el temps, algunes fins a inicis del segle XII (tomba del primer prior de Lladó, 1114), però el suport ja és diferent. En resum, la primera sensació que tinc és que és una làpida antiga, potser X o ja XI, fer-la arribar fins al XII no m'ho sembla. La coincidència del nom, crec que no hauria de condicionar o forçar la datació de la peça». Evidentment és un parer privat i no pas el producte d'un estudi, però és un punt de vista de gran ajuda atesa llur experiència i competència en la matèria.

⁸⁹ Delisle 1866: 68-69.

⁹⁰ Delisle 1866: 67-68 i 72.

Per una banda, l'emplaçament del monestir, a prop de Barcelona, podria fer pensar en algun autor de la ciutat. Al segle XI tenim testimoniats uns quants mestres de gramàtica que també s'afegeixen el qualificatiu poeta. De la cultura de l'escola catedralícia de Barcelona de finals del segle XI no se sap gairebé res, ni si efectivament hi havia una escola habilitada a l'ensenyament superior, més enllà de la presència d'un considerable nombre de juristes.⁹¹ A la primera meitat del segle XI trobem documentats un *Sigefredus gramaticus* -1001, 1005, 1015 i 1021- que possiblement és el mateix definit com a *Sigefredus poeta* el 1018;⁹² un *Seniofredus gramaticus* -1017, 1022, 1032 i 1034- i també aquest correspon, possiblement, al *Seniofredus poeta* documentat el 1015;⁹³ així i tot no ens ha arribat cap composició poètica segurament barcelonina d'aquesta època. A la segona meitat del segle només tenim un *Estafanus poeta* l'any 1069 i un *Aimericus gramaticus* l'any 1100, documentat fins el maig de 1108.⁹⁴ La única figura que destaca, però ja a principis del segle XII, ja que és documentat com a *gramaticus* pel novembre de 1109, possiblement com a successor d'Aimeric, és Renall, la producció del qual, tanmateix, sembla més dirigida cap a la literatura religiosa, ja que és autor de la *Vita sancti Olegarii* i de la *Passio sancte Eulalie*, mentre les úniques composicions poètiques que ens han arribat d'ell, són un fragment de l'ofici de sant Pere i, possiblement, l'ofici de santa Eulàlia.⁹⁵ El fet, com veurem, que un possible candidat a ser el personatge recordat a la làpida és Guillem II de Santmartí, fill de Mir Geribert, portaria a pensar que el text hagués estat redactat a Barcelona.⁹⁶

Mentre, tant les relacions familiars de Gombau, amb Ingilberga, abadessa de Sant Joan, com personals, l'abat Oliba i la comtessa mare Ermessenda, portarien més cap a Vic o a Ripoll, els dos centres documentats amb més riques biblioteques i més nivell cultural, i, si hem de pensar en la segona meitat del segle XI, i encara fins tot el segle XII, en la producció cultural, a més del fet que (tot i poder ser un factor extern d'escassa importància), la mateixa relació de Sant Miquel i de Ripoll amb l'abadia marsellesa de Sant Victor, hauríem de buscar a Ripoll el monjo autor de l'epitafi, monestir del qual coneixem prou bé la cultura i també certa activitat poètica.

⁹¹ Veg. Font i Rius 2003.

⁹² Respectivament DAC: doc. 13, 62, 68, 1684, 24, 339 i 305.

⁹³ Respectivament DAC: doc. 278, 353, 477, 509 i 241.

⁹⁴ Respectivament DAC: doc. 1188 i Martí 2003: 12.

⁹⁵ Veg. Mundó 1998: 541-546 i Martí 2003: 12-19.

⁹⁶ Com hem vist, no feia falta una cultura clàssica de gran qualitat, sinó senzillament certa sensibilitat per la matèria, i aquesta no era estranya a la ciutat de Barcelona, més enllà dels mestres de gramàtica abans esmentat, com mostra Quetglas 2007: 20.

Un ulterior element estilístic duria al monestir de Ripoll, amb certa probabilitat, tot i no se exempt de dubtes, també en relació a la possible datació. La citació dels dos herois del cicle troià, Paris i Aquil·les, ha estat tot sovint recordada per la crítica com un dels primers esments d'aquesta literatura a la península ibèrica, juntament amb l'epitafi del rei Sancho II de Castella a Sant Salvador d'Oña: *Sanctius, forma Paris et ferox Hector in armis*, ja citat a les notes al text de l'epitafi. Evidentment, la menció dels dos herois troians no és prova d'una gran cultura ni necessàriament profunda en quant a clàssics. Amb textos a disposició a gairebé qualsevol escola monàstica, com ara l'*Eneida* o la *Ilias latina*, ni havia prou, i no calia conèixer els dos poemes a fons. Tot i així, són mostra de la introducció de cert imaginari clàssic, i d'una sensibilitat profana, heròica i erudita en un context funerari no gaire freqüent al segle XI.⁹⁷

També, es pot citar a col·lació un tercer cas en llatí, el començament del *Carmen Campidoctoris* (i altres esments a herois del cicle troià al llarg del poema):

Gesta bellorum possumus referre
Paris et Pyrri necnon et Eneae,
multi poete plurima in laude
que conscripsere (vv. 1-4).⁹⁸

Així mateix aquests dos textos, l'epitafi de Sancho II i el breu poema sobre el Cid, presenten molts problemes de datació i d'autoria, que no permeten d'arribar a conclusions segures i a poder establir relacions amb l'epitafi de Sant Miquel.

En el cas de l'epitafi del rei Sancho II, qualsevol tipus de relació directa entre ambients culturals és gairebé impossible.⁹⁹ El problema resideix en la datació. Els estudis més recents exclouen la contemporaneïtat amb la mort del rei, l'any 1072, i en situen la data aproximadament al 1160.¹⁰⁰ Això significaria que una datació de l'epitafi de Sant Miquel a mitjà del segle XI la faria de més d'un segle anterior, mentre una datació més baixa, ben entrat el segle XII, posaria els dos exemples en un context més proper de incipient difusió de les llegendes troianes. D'altra banda, però, hi ha qui, recentment i amb bons arguments, ha posat en dubte que l'epígraf sigui fins i tot

⁹⁷ Tot i no compartir del tot les seves conclusions, veg. Santiago Fernández 2012: 353-354.

⁹⁸ Cito de l'ed. Montaner-Estrada 2001; tot i així el mateix Montaner, a una nova edició anunciada, sembla que revisa el primer vers en: ella gestorum (Montaner 2015), veg. també Escobar 2010: 10-11; la versió comuna del primer vers és: *Ella gestorum*.

⁹⁹ Tot i que una de les propostes de composició pel *Carmen* a la Rioja, l'aproparia a Oña.

¹⁰⁰ Senra Gabriel 2012.

medieval, ja que la data a finals del XV, feta per encàrrec de l'abat Juan Manso, per Andrés Gutiérrez de Cerezo.¹⁰¹ Fet que deixaria la doble, i semblant, comparació amb herois troians present a la làpida de sant Miquel encara més aïllada en el temps.

El començament del *Carmen Campidoctoris*, on és esmentat altre cop Paris, juntament amb Pirrus, fill d'Aquilles, i Enees, quedaria així com únic referent altmedieval de comparació. Així mateix, tampoc no permet treure gaire conclusions a l'estat actual de la qüestió, ja que la localització de la composició del text proposada pels crítics va des de Barcelona i Ripoll fins a Roda de Isàvena i la Rioja, mentre la datació oscil·la entre el 1090, encara en vida del Cid, fins aproximadament el 1160-80, talment creuen els darrers editors.¹⁰² La presència en un manuscrit de Ripoll, únic testimoni del poema, em porta a decantar-me per aquest monestir com a lloc de producció, tot i que, per una banda, la presència de materials externs al monestir al mateix manuscrit, on el poema va ser afegit en un segon moment en uns espais deixats en blanc, no n'és cap garantia,¹⁰³ i no permet, per exemple, excloure del tot Roda d'Isàvena, ja que la seva biblioteca permetia la formació literària de l'anònim autor, i almenys hi coneixem un anònim poeta actiu cap a 1162.¹⁰⁴ D'altra banda, la data de còpia del còdex, i la mateixa lletra del text, senzillament permeten afirmar que el poema hi va ser copiat abans de finals del segle XII, però res diuen respecte a la data ni al lloc de composició. I, tot i que la datació proposada per Albert Muntaner i Ángel Escobar, em sembla excessivament tarda, no estic en condicions, ni és aquest el lloc, per discutir-la a fons.

Els únics elements que es poden extreure d'aquest parell de textos, l'epitafi per Sancho II i el *Carmen Campidoctoris*, és que de ser ambdós medievals, i no sols el *Carmen*, portarien a una context cronològic de la segona meitat del segle XII. Tot i que podem pensar, i sabem, que els corrents culturals a Catalunya no segueixen sempre els mateixos ritmes que a altres territoris ibèrics, això no permet donar una datació segura pel nostre epitafi, i dins el segle XI, senzillament basant-se en les característiques formals del text; mentre, al mateix temps, permetria i aconsellaria una datació posterior a la tradicional, i que ens permetria còmodament situar-nos cap al segon quart del segle XII, tot i la contradicció que això representaria respecte als criteris de datació estrictament epigràfics.

¹⁰¹ Rettschlag Guerrero 2009.

¹⁰² Muntaner – Escobar 2001: 121-136.

¹⁰³ Descripció i anàlisi del contingut a MHCA 4: 14-17.

¹⁰⁴ Alturo 2012, malgrat atribueix la composició al notari comtal Ponç.

Les propostes, no del tot definitives, que faré respecte a la possible identificació del Guillem (*Wielm*) a qui va dedicat l'epitafi hauran de tenir en compte aquests dos elements i duran bé a creure en una molt precoç utilització de l'imaginari literari troià als comtats catalans, en el cas de datar el text a abans de mitjà del segle XI, o bé a haver de creure en la supervivència d'elements estilístics arcaics en la confecció de la mateixa làpida en el cas d'una datació a la primera meitat del segle XII.

3. *Qui és*

Venim ara a la situació del monestir dins de les relacions familiars i de les possessions de Gombau de Besora. Davant de la inseguretad de qui és el personatge a qui va dedicada la làpida, abans de formular qualsevol hipòtesi, s'ha de fer un raonament previ que ha de ser determinant: qui tenia raons per fer-se enterrar a Sant Miquel del Fai?

Atès que, per això que sabem, a Sant Miquel del Fai no es va constituir cap panteó, ja que la làpida del sepulcre de Guillem (*Wielm*), pertany a la única sepultura que coneixem, per tal de trobar, o, almenys, de proposar una identitat per qui hi va ser enterrat haurem de veure qui compleix les condicions bé de fundador del monestir, bé de qui, per raons que es tracta d'esbrinar, podia tenir relacions amb ell tant com per ser-hi enterrat.

La primera passa que s'ha de complir és veure quines relacions tenia el monestir amb el seu fundador, Gombau de Besora, i la seva família. Haurem de fer un breu repàs de la documentació ja analitzada en precedència.

El document fonamental, a aquest respecte, és el testament, redactat el 16 d'agost de 1041, abans de participar en una expedició en terres de sarraïns (*Ispania*). Només hi apareixen tres filles vives de Gombau: Guilla, que ha de ser la primogènita, Ermengarda i Ermessenda. Gombau dóna noves propietats al monestir i quantioses deixes en numerari; però, i fonamental, estableix que el castell de Montbui, juntament amb altres propietats de la zona, el deixa a la seva filla Guilla, al seu marit Mir Geribert o al fill de Guilla. Al testament apareixen un Bernat Guifré i el seu germà Guillem ardiaca (Bernat Guifré de Balsareny i Guillem, futur bisbe de Vic, fills d'Emma i Guifré de Balsareny), *nepotes* de Gombau, que es quedarien en possessió dels castells de Montbui i Peladalmalla (Montornés) si Mir Geribert i Guilla no paguessin 50 onces d'or. El castell de Besora, amb altres propietats, queda per la seva segona esposa

Orúcia, sempre i que no es casi; davant d'aquesta eventualitat, passarien al neu *nepotem* Guillem, al qual toquen també les honors del comtat d'Osona. A la mort d'aquest tot hauria d'anar al fill de Guilla, si serà viu, així com les altres deixes fetes a la madrastra Orúcia.

A Ermengarda li toca l'alou de Sant Iscle, a l'Empurdà, i a Ermessenda el de *Mazanas* (Massana?). Un altre familiar que apareix és la seva *nepta* Guisla, filla d'Arbert i d'Ermengarda. Finalment, després de moltes altres disposicions estableix que *ipsum monasterium de Sancto Michahel laixo in potestate generis mei Mironi Gariberto et filie meę Guisle nomine et filiis suis omnique posteritati meę qui post me Montemboium debent tenere omnique tempore.*

Successivament, Gombau, el 15 d'octubre de 1042, pensant en la seva mort, havia donat el monestir a Sant Victor de Marsella. Possiblement el mateix dia, com s'ha vist, Mir Geribert i la seva esposa Guilla, que havien signat l'acte de donació, amb un altre instrument juren que respectaran aquesta donació i la faran respectar *ad ipsum nostrum filium aut filiam cui relinquerimus predictum kastrum de Montebui.*

Resulta evident que el monestir queda estretament vinculat, ara en propietat, i després de la donació del mateix a Sant Victor, com a protectorat, a Gombau de Besora i a la seva família, en especial a la seva filla Guilla i als fills que aquesta tingui de Mir Geribert i que siguin senyors del castell de Montbui.

Davant d'una tal situació es fa impossible creure en l'atribució tradicional de la làpida a Guillem Berenguer, germà de pare del comte Ramon Berenguer I. Interpretació que va sorgir immediatament després de la descoberta de la làpida i la seva publicació per part de Jaume Ripoll, l'any 1830,¹⁰⁵ i que, malgrat la presència d'almenys una veu contrària, segueix universalment acceptada a qualsevol publicació, acadèmica o no, que en parli. Fins i tot, Antoni Pladevall creia poder reblar aquesta interpretació trobant a Sant Miquel un monjo dit Guillem (doc. 9) i proposant identificar-lo amb Guillem Berenguer.¹⁰⁶

Però, ja l'any 1974 Manuel Rovira, al moment de publicar per primer cop el testament de Guillem Berenguer, havia demostrat amb prou arguments que la interpretació tradicional no es podia sustentar.¹⁰⁷ Guillem Berenguer havia renunciat l'any 1054 a la seva part d'heretat, el comtat d'Osona, en favor del seu germà el comte

¹⁰⁵ Ripoll 1830.

¹⁰⁶ Pladevall 1977: 49-52.

¹⁰⁷ Rovira 1972-1974.

Ramon Berenguer, a canvi d'unes terres a Santpedor.¹⁰⁸ El mateix Guillem Berenguer va fer testament el 14 d'octubre de 1064. Entre els marmessors hi havia Miró, abat de Sant Benet de Bages, i el seu propi germà Sanç, en aquell moment monjo al mateix monestir i després prior entre 1075 i 1089. El llegat principal era per Sant Benet, i consistia en l'alou de Santpedor que el comte li havia deixat a canvi de renunciar als drets damunt el comtat d'Osona. Guillem morí entre el dia de dictar testament i la publicació sacramental del mateix, feta el 16 de juny de 1065. I tot deixa pensar que es fes enterrar justament a Sant Benet de Bages.

Rovira, comentant la làpida, afirma que no ha trobat cap connexió entre Guillem Berenguer i Sant Miquel del Fai; ni jo n'he trobat mirant col·leccions documentals que Rovira no tenia a disposició. Els arguments de Rovira han passat completament desatesos, així mateix s'afegeixen als que acabo d'aportar. No sols Guillem Berenguer no té cap relació personal, ni de possessió de terres properes, amb el monestir de Sant Miquel, sinó que aquestes relacions, també de caràcter familiar, ho eren amb el monestir de Sant Benet de Bages; al contrari, i a més, el noble Guillem enterrat al monestir ha de tenir alguna mena de relació amb la família de Gombau de Besora o ser senyor del castell de Montbui. Hem vist que Gombau no té cap fill mascle, almenys que li sobrevisqui, que es diu Guillem, i si en va tenir i va morir jove, de moment no n'he trobat cap rastre documental. La primera generació d'hereus, la filla Guilla i el seu marit Mir Geribert, tampoc no tenen fills que es diguin Guillem.

A la publicació sacramental del testament que Mir Geribert havia fet abans d'anar en peregrinatge a Santiago de Compostela, feta el 4 d'octubre de 1060, aquest deixa als fill Bernat, un levita, i a Arnau Miró de Santmartí en indivís cert nombre de castells i propietats (Subirats, Castellví, Eramprunyà i Ribes), altres van a Ramon, a Gombau i a la filla Adelaida.¹⁰⁹ Així mateix es tracta dels seus propis feus, i no dels que formen part del patrimoni de la seva esposa Guilla i li venen de Gombau de Besora.

Hi ha un altre testament que almenys els antics arxivers i part de la crítica contemporània creu que és de Guisla de Besora, ja citat en precedència.¹¹⁰ És un document del 20 de juny de 1085, i la testadriu Guilla no diu el nom del pare o de la mare, com sovint es troba en aquest tipus de documents, i si fos ella, com declaren els

¹⁰⁸ PAC I: doc. 440.

¹⁰⁹ Ruiz Domènec 2006: doc. 119, i veg. el doc. 120, també a PAC II: doc. 1015, on hi ha una donació del bisbe Guislabert a Guilla i als seus fills.

¹¹⁰ DAC: doc. 1456; a un document del 30 de març de 1081 apareix la vinya d'una *Guilla de Monteboy* situada a Santa Maria de Caldes, fet que confirmaria que encara era viva i seria la Guilla del testament acabat d'esmentar (PAC II: doc. 1383).

antics arxivers, s'hauria casat un segon cop amb un cert Gombau Sanç, i entre els marmessors hi ha un Arnau Mir, que podria ser el fill, tot i que no és especificat. Deixa les seves propietats, sense tampoc especificar, al seu marit, així mateix, la quantitat i dispersió geogràfica de terres que deixa a establiments eclesiàstics semblaria confirmar que es tracta de la mateixa Guilla de Besora.

D'altra banda, amb la sentència del judici contra Mir Geribert del juliol 1058, el castell de Montbui havia passat (o tornat) a ser del senyoriu directe del comte de Barcelona.¹¹¹ Possiblement, el castell formava part dels feus que Mir Geribert i Guilla havien rebut de Gombau de Besora (*quod Gondeballus de Besora tenuit ibi per fevum de comite*) i pels quals no havien jurat fidelitat al comte Ramon Berenguer I; ara que la hi juren, aquest li ho torna a donar en feu; amb posterioritat, sembla que havia passat en heretat a Gombau Mir, que l'any 1070 el cedeix al seu germà Arnau.¹¹² Més endavant, veiem com el 7 de juliol de 1135, Guillem Ramon II, senescal (no oblidem descendent de la família dels Hostoles), jura fidelitat al comte Ramon Berenguer IV i li dóna potestat dels seus castells; si no especifica els que tenia al comtat d'Osona, entre els que tenia al comtat de Cerdanya hi apareixen aquells que havien format part del nucli dels dominis familiars de Gombau de Besora: Besora mateix, Torelló i Curull.¹¹³ Pocs mesos després, l'11 d'octubre del mateix any, Guillem III de Santmartí, nét d'Arnau Mir i casat en segones núpcies amb Beatriu de Montcada, rebia Montbui del comte Ramon Berenguer IV, castell que havia d'haver format del patrimoni personal de Beatriu de Montcada.¹¹⁴ Com havia entrat a formar part dels dominis dels Montcada no ho sabem. Guillem III de Santmartí, així mateix, no pot ser un candidat a ser el *Wielm* de l'epitafi, ja que mor cap a 1189, i de cap manera pot ser considerat un jove o un exemple pels joves.

Descartat, doncs, el tradicional Guillem Berenguer i no havent trobat cap descendent directe de Gombau de Besora que es digués Guillem, haurem de buscar en altres direccions i valorar altres possibles candidats.

Mir Geribert tenia un fill, Guillem (Miró) II de Sant Martí, de la seva primera esposa Dispòsia (filla de Guillem I de Santmartí i Adelaida), amb qui s'havia casat abans de 1024 i de la qual, així com del fill Guillem, desconeixem l'any exacte de

¹¹¹ PAC I: doc. 523; Ruiz Domènec 2006: doc. 102.

¹¹² PAC I: doc. 525 i Ruiz Domènec 2006: doc. 102; PAC I: doc. 526 i Ruiz Domènec 2006: doc. 105; veg. també Vilaginés 1987: 99-100.

¹¹³ PAC II: doc. 695.

¹¹⁴ Ruiz Domènec 2006: doc. 171 i PAC II: doc. 699.

mort.¹¹⁵ D'aquest Guillem II en sabem molt poc, i és gairebé impossible fer quadrar dates amb certa fiabilitat. Apareix per primer cop al testament de l'àvia, Ermengarda, redactat el 17 d'octubre de 1029, juntament amb la seva germana Adelaida.¹¹⁶ No sabem quina edat tenia Guillem, ja que no coneixem l'any en què es van casar els seus pares. Podem pensar que havia de tenir almenys cinc o sis anys, o alguna cosa més, bé pensant en què els pares portaven casats almenys cinc anys, bé perquè havia d'haver sortit dels anys més perillosos de la infantesa, si la seva àvia li deixa el castell de Subirats en substitució del seu pare.

El 18 de març de 1033 torna a ser esmentat i, posteriorment el 30 de juliol del mateix any.¹¹⁷ Es tracta de la sentència en favor del monestir de Sant Cugat en un plet que el monestir tenia amb Mir Geribert, que hi apareix *agentem tutelam filii sui Guilelmi*, del qual reivindicava els drets damunt unes terres a Caldes que li havia deixat el besavi Galindo, pare de Guillem I de Santmartí (judici al qual era present Gombau de Besora, que firma l'acta). La confirmació de la sentència, redactada el 30 de juliol, i a la qual també hi era present Gombau de Besora, aporta la ulterior informació que Mir Geribert actuava *agentem tutelam filiorum suorum pupillorum quis genuit ex uxore sua cui nomine fuit Disposia*. Doncs, Dispòsia, ja havia mort abans de l'any 1033, i el fill de Mir Geribert encara era molt jove, tot i que no podem precisar de quina edat. La causa que origina el plet és precedent al març de 1033 (*magne altercatio cause exorta fuit*), però no sabem quan de temps portaven altercant el monestir i Mir Geribert abans d'anar a judici, així que l'edat *pupillarem* del seu fill, raó per la qual Mir Geribert n'assumeix la tutela, podria referir-se a algun temps abans. Tot i així, havia de ser prou jove, també si encara no menor d'edat, i la tutela del seu pare deure's a la seva major experiència i capacitat per pledejar. De totes maneres, difícilment podia tenir més de catorze anys, segurament menys, com a mínim uns deu anys o dotze.

L'últim esment a Guillem ho trobem a un plet entre el comte Ramon Berenguer I, per un costat, i el bisbe Guislabert i el vescomte Udalard Bernat, per l'altre, on apareixen com a jutges, entre altres, l'abat i bisbe Oliba i Gombau de Besora. Al text del judici Guillem ja hi apareix com a mort, i en la seva defunció s'hauria vist involucrat el vescomte Udalard (*ut faciat eis et ad suos directum de se ipso et de suis de ipsa morte*

¹¹⁵ Ruiz Domènec 2006: doc. 31.

¹¹⁶ Ruiz Domènec 2006: doc. 35.

¹¹⁷ Ruiz Domènec 2006: docs. 36 i 38.

de Guilelmo Mironis).¹¹⁸ El problema és que el judici no està datat i els editors es troben dividits sobre la possible datació. El darrer d'aquests, Ruiz Domènec, proposa el desembre de 1039, ja que, tot i no fer explícites les raons, lliga el judici a altres tres documents, sempre no datats: una convinença entre els comtes i el bisbe Guislabert, un jurament de fidelitat als comtes Ramon Berenguer i Elisabet per part de Mir Geribert, i el de la vescomtessa Guilla als mateixos comtes.¹¹⁹ Però, els altres editors, seguint Santiago Sobrequés,¹²⁰ daten hipotèticament el judici al 1044. No és ni el moment ni el lloc per entrar en una discussió en profund de la qüestió, ja que comportaria una nova anàlisi en detall d'aquests anys del regnat de Ramon Berenguer I tant complexos i encara per entendre a fons. Tot i així puc dir que, per l'esment a uns episodis bèl·lics al text del judici, que podrien ser relatius a l'expedició militar dirigida pel comte Ramon Berenguer l'any 1041, ja vista en precedència, em decanto més per la datació de 1044. Tot i que aquesta tampoc és una data segura per la mort de Guillem, ja que no s'especifica quant de temps abans del judici havia mort, sí que dóna un marge més ampli per valorar la seva arribada a la majoria d'edat i l'eventual correspondència amb les virtuts lloades a l'epitafi, ja que ens conduiria a pensar que havia arribat almenys als disset anys o poc més.

Resumint, podem dir que, si per edat de mort, ja que el *Wielm* de la làpida no pot haver mort en edat avançada, Guillem II de Santmartí podria complir amb certs criteris per la identificació i la seva persona presenta elements que permetrien argumentar en favor seu, tanmateix, no és un candidat fiable amb absoluta seguretat. Tot i no formar part directa de la família de Gombau de Besora, sí que és fillastre de la seva filla Guilla. Malgrat que en desconeixem la data exacta de mort, si aquesta és més a prop del 1044, Gombau ja havia fet testament i, doncs, havia vinculat estretament el monestir de Sant Miquel amb el castell de Montbui, i, doncs, el mateix castell amb Mir Geribert; i encara més, si la seva mort ocorre després del 1042, Mir Geribert i Guilla s'han fets garants de defensar les propietats del monestir.

En teoria, el monestir de Sant Sebastià dels Gorgs hagués estat un lloc més adient, ja que les relacions de la família materna de Guillem II, com mostra el testament de l'àvia Ermengarda, són més antigues i més estretes amb aquest monestir del Penedès. D'altra banda, es podria veure el seu enterrament a Sant Miquel del Fai com una forma

¹¹⁸ Ruiz Domènec 2006: doc. 42, Junyent 1992: doc. 154 i PAC I: doc. 321.

¹¹⁹ Ruiz Domènec 2006: docs. 43-45.

¹²⁰ Sobrequés 2011: 64-65.

d'afirmar el protectorat damunt el monestir per part del seu pare. De fet, és l'únic Guillem vinculat, d'alguna manera, amb Sant Miquel i amb Gombau de Besora que compleixi amb una datació alta de la làpida.

Hi ha un possible segon candidat, ell tampoc no pas exempt de dubtes, al contrari, que en presenta encara més, però que aportaré per ser l'únic Guillem que conec que mor prou jove, aparentment sense hereus i que està vinculat a un castell de Montbui: es tracta de Guillem de Cardona, fill del vescomte Bernat Amat i d'Almodis. Si, per un costat, una datació cap a 1130 semblaria encaixar millor amb la situació cultural delineada en precedència; per l'altre, ho faria menys amb les característiques paleogràfiques de la làpida; finalment, hi ha forts dubtes de què el castell de Montbui que trobo en aquest grup de documents sigui el del Vallès, i no pas el de l'Anoia.

Efectivament un castell de Montbui l'any 1130 es trobava a mans de Bernat Amat, vescomte de Cardona, de la seva dona Almodis, i dels seus fills Guillem i Ramon (Folc) i l'encomanen juntament amb altres a un tal Deodat, parent i consanguini llur.¹²¹ Ja l'any 1124, al moment del seu segon testament, el vescomte Bernat Amat de Cardona deixava a la seva dona Almodis una sèrie de parròquies que tenia per la Seu de Barcelona, entre les quals la de Gallifa, *et castrum de Montbui relinquo uxori mee in servicio Sancti Petri sedis Vici*.¹²² Molt possiblement, com he dit, es tracta del Montbui de l'Anoia, que es troba al bisbat de Vic, i no del castell homònim del Vallès, comarca que en general sembla lluny dels territoris dels vescomtes de Cardona, malgrat les possessions a Gallifa.¹²³

Guillem (Bernat) és el fill primogènit de Bernat Amat i Almodis (filla de Mahalta),¹²⁴ i el vescomte Bernat Amat, al seu primer testament del 14 de febrer de 1100,¹²⁵ deixava tot a ell i a la seva esposa Almodis (de moment era l'únic fill); no hi apareix Montbui, però el document no és en bones condicions i no podem excloure la seva menció en una porció del text que no es pot llegir. Guillem no apareix firmant cap document fins el 1118, i l'any 1122 el trobem casat amb una Ermessenda, això vol dir, també, que l'any 1100 havia de ser molt petit d'edat, possiblement, no tenia més d'un any.¹²⁶ El 24 de setembre de 1126 Bernat Amat i Almodis deixen als seus fills tots els

¹²¹ PAC II: doc. 634.

¹²² ADC: doc. 350.

¹²³ Sobre la confusió entre els dos castells avisava *Castells Catalans II*, citat més amunt a la nota 17.

¹²⁴ ADC: doc. 310; Rodríguez Bernal 2009: 36 diu que era la germana gran de Ramon Berenguer III, jo diria que era filla del vescomte de Narbona, doncs germana de mare i més jove.

¹²⁵ ADC: doc. 299.

¹²⁶ DAC: docs. 337 i 347.

feus comtals que tenen, sense detallar-los; i tampoc al seu testament, del 21 d'agost de 1131, la vescomtessa Almodis no parla en detall de les propietats que deixa.¹²⁷

Guillem, que segons Rodríguez Bernal s'havia barallat amb el pare,¹²⁸ mor l'any 1133, o poc abans, segons ens certifica una donació *post mortem* efectuada pels seus pares el 10 de juliol,¹²⁹ una mica marginat; sembla que hagués tingut fills, així mateix aquesta donació és en favor del Temple, i no s'hi parla ni de dona ni de fills.

En síntesi, no és un candidat del tot creïble, segons les condicions i necessitats apuntades al començament, especialment en quant a època de la seva mort en relació a una datació alta de la làpida; a més, presenta fortíssims dubtes relatius al castell de Montbui, tot i així l'he discutit per presentar-se com a única eventual alternativa, de moment i seguint la documentació que he pogut veure, juntament amb Guillem de Santmartí a l'atribució tradicional a Guillem Berenguer.

Si passem al text de l'epitafi, per veure si i com pot compaginar amb allò que sabem de Guillem II de Santmartí i de Guillem de Cardona, hem de dir que la comparació amb Paris i Aquil·les, tot i que no és relativa al llinatge, com entenen normalment les traduccions, sinó a la bellesa i altres qualitats diferents, deixa en segon pla i sense expressar, però implícita, la mateixa qüestió del llinatge, ja que els dos herois grecs són fills de reis.

No podem jutjar l'aspecte físic de Guillem de Cardona, tot i que la bellesa és més d'un cop destacada a l'epitafi; mentre per que fa a la *probitas*, aquesta es pot també referir, però no sols, a les qualitats militars. Mentre el pare de Guillem de Cardona, el vescomte Bernat Amat, havia participat a l'expedició a Mallorca amb el comte Ramon Berenguer III i els pisans de 1114-15,¹³⁰ per Guillem semblaria difícil, ja que a l'època hauria de tenir uns 14 anys (havia nascut cap a 1099-1100), i, almenys, fa difícil que s'hi hagués distingit; si fos ell el Guillem de l'epitafi, aquesta *probitas* hauria de fer referència a altres de les activitats militars dels anys 1120 liderades pel comte de Barcelona, que és impossible precisar. La noble nissaga, tot i que no expressada directament a l'epitafi, sembla garantida pel fet de ser fill de Bernat Amat, vescomte de Cardona, i d'Almodis, germana de mare del comte Ramon Berenguer. També el fet que no expliciti cap títol (cosa que no és imprescindible) encaixaria bé amb el fet que Guillem seria l'hereu al vescomtat, però hauria mort encara en vida del pare.

¹²⁷ Respectivament DAC: doc. 354 i DSPC: doc. 429.

¹²⁸ Rodríguez Bernal 2009: 43 i el testament de Bernat Amat 6 de novembre de 1124, DAC: doc. 350.

¹²⁹ PAC II: doc. 663.

¹³⁰ *Bello Maioricano* VI, 35: *Cardunae rector*

El mateix es pot dir de Guillem de Santmartí. No en podem jutjar l'aspecte ni de debò les qualitats, tot i que ell mateix podia també gloriejar-se d'un alt llinatge, ja que a les seves venes corria la sang dels comtes de Barcelona, atès que la seva àvia Ermengarda era filla del comte Borrell II, i el seu pare era del llinatge dels vescomtes de Barcelona. És prou segur que va morir jove (més que no pas Guillem de Cardona) i, tot i ser obscures les circumstàncies de la seva mort, sobretot si acceptem la datació al 1044 del judici al bisbe Guislabert i al vescomte Udaldar Bernat, si tenim en compte que es fa esment a operacions militars dirigides pel comte Ramon Berenguer, també podríem pensar en la seva participació en aquestes operacions militars i, fins i tot, en la seva mort en aquesta ocasió.

Tot i que la documentació no deixa precisar els continguts de l'exaltació retòrica («la teva noblesa, la teva virtut, la gloria, la formosor envejable van exaltar abans del teu temps»), però sabem que havia de trobar-se, almenys poc temps abans de la mort, en el cercle més estret del comte i de la cúria comtal, significa que tot això ho va assolir abans d'arribar a una edat plenament madura. Element que concordaria més amb Guillem de Santmartí que no pas amb Guillem de Cardona, ja que, si per les categories de l'època un home de 33 anys podia ser considerat jove, el fet que estigués casat ho faria excloure, ja que la condició de joventut anava estretament lligada al no tenir lligams matrimonials.¹³¹

Finalment, tot i no saber res del destí dels eventuais fills de Guillem de Cardona, dels quals no he trobat rastres, i Rodríguez Bernal, que en parla, no assenyala les fonts, el fet de dirigir-se als joves a l'epitafi pot tenir a veure amb el no completament de la trajectòria vital del difunt. Guillem de Cardona encara podia haver complert amb aquesta condició, ja que va premorir al pare sense arribar a ser vescomte, i, doncs, sense complir del tot les promeses i expectatives que podia haver engendrat, i així seguir essent un exemple pels joves nobles que encara no han arribat a succeir als pares. Al mateix temps, aquesta mateixa condició es compliria molt millor amb Guillem de Santmartí, que sí que va morir jove, tant per edat com per categoria medieval, ja que encara no estava casat, i per qui es podia presagir un brillant futur, atès el magnificat passat expressat a l'epitafi.

¹³¹ Duby 1988: 129-142.

Tot plegat, considerats els arguments acabats de considerar, Guillem II de Santmartí seria el candidat més idoni, tot i que no segur al cent per cent, en ser identificat amb el *Wielm* de la làpida.

III. ELS DOCUMENTS

1.

997, juny, 11, [Vic].

El comte Ramon [Borrell de Barcelona] i la seva esposa, la comtessa Ermessenda, donen a Gombau [de Besora] l'església de Sant Miquel del Fai, amb l'espluga on és situada, amb altres espluges i les terres anexas, perquè hi construeixi un cenobi, obeïnt als desideris divins i pel bé de les seves ànimes.

ADBR, 1H38, 179, 1 (el rotlle és introduït pel títol: *Translatus cartarum Sancti Michahelis de Falio, quod monasterius est situm in comitatu Barchinonense sive Ausonense*, s. XI).

Ed. Martène-Durand 1724: coll. 353-354 (data a 998); Guérard 1857: doc. 1044 (ed. parcial, data a 996); *Catalunya Romanica*, XVIII, 301; Gil Roman 2004, doc. 10 (ex *Catalunya Romanica*); CC VII, doc. 1407.

In divinis prodigiis cultibus oportet semper exercere factis vel laudibus. Annuente divina clementia, ego Remundo, comes et marchio, et uxori meę Ermesindes donatores sumus tibi Gondebalde. Nobis convenit atque oportet fieri ut tibi iam prelibato aliquid de proprietate nostra donare deberemus, sicuti et facimus. Donamus tibi speleam nostram, cum venerandis titulis quę infra sunt, quod est sanctum Michahelem archangelum, vel alios quorum ibidem siti sunt, et cum terris eremis et rupibus, et cunctis emanantibus laticis, vel omnis generis arboris, atque aliis cunctis cavernis, speluncis qui ibidem sunt, sicut in ista scedula resonat et inlaterat terminis; et in ustrosque alios locos terris cultis vel eremis, arboribus vel vineis, domibus vel aliis acquisitionibus quos habet ipsa baselica per regiminis nostris, cum illorum afrontaciones tibi donamus ad construendum coenobium, propter desiderii cęlestis regni ad refrigerandum utrasque animas nostras. Qui mihi advenit a me Remundo per prosapia mea origo; et ad me Ermessindes per decime donum dotalis meę. Et est hęc omnia in comitatu Barchinonense, sive aliquid in termine Ausonense, cuius baselica sita est in locum quę dicunt Falio. Qui afrontat, de parte orientis, in torrentem qui per hymbrem ducit aquam, qui descendit de Mus Comestus, id est Gato Manducato, et pervenit per ipsa limite de ipsa rocha usque in Petramala et vadit usque in medium flumine Tenensis; et de meridie, in Petra iamdicta Mala; et de occiduo, in medio alveo Tenensis; et de circi, in sumitate de ipsis rupibus, vel in saltum Gerundela prope valle Asinaria. Quantum infra istas afrontaciones includunt, sic donamus tibi ipsa hęc omnia superius scripta, cum aditus, accessus vel regressus earum, et de nostro iure in tuo

tradimus dominio et potestatem ad faciendum quodcumque volueris; et quando tempus expirationis tibi advenerit, largire cui volueris licentia tibi danda permaneat. Quod si nos donatores aut ullusque homo, qui contra hanc donationem venerit ad inrumpendum, non hoc valeat vindicare, sed componat hæc omnia superius scripta in duplo cum omnes illorum inmeliorationes. Et in antea ista donatio firma permaneat omnique tempore.

Facta scriptura donationis tercio idus iunii anno primo quod cepit regnare Radbertus rex, filio Ugoni regi, qui pridem fuit dux.

S(+) Remundo, comes et marchio; S(+) Ermesindes, comitissa, qui hanc donatione fecimus et firmare rogavimus.

(*signe*) Arnulfus, ac si indignus, gratia Dei humilis episcopus et abba. FRANCUS SACER. (*signe*) Oliba, sacer. (*signe*) Wifredus, sacerdos.

(*signe*) Hichilane, sacerdos, qui hanc donationem scripsit (*signe*) die et anno quod supra.

2.

1006, octubre, 1. [Sant Miquel del Fai?]

Gombau [de Besora] i la seva esposa Guilla donen al cenobi de Sant Miquel del Fai les propietats que en precedència havien rebut del comte Ramon Borrell, i hi afegeixen dos alocs que tenen a Plandolit (al comtat de Barcelona) i a Bosquerons (al comtat d'Osona).

ADBR, 1H38, 179, 6.

Ed. Guérard 1857: doc. 1049 (parcial).

Monet nos denique super excellentiam gratiam Sancti Spiritum iam fidelium mentes inlustrata atque indesinenter hortatur, ut precepta dominicę, quod cottidie in auribus nostris pandimus, ad obediendum efficiamur idonei; sed, si per cuncta adimplere negleximus vel exiguum non efficiamur, extorrens. Ob inde ego Gonbaldus me puto in animis ut neminem mihi similis in peccatis, sed iubente Domino per<o> cęleste desiderium aliquid de proprietate mea Domino Deo donare debeo. Ego Gonbaldus et uxor mea Guilla donatores sumus domum Sancti Michahelis archangeli coenobii, cuius infra marginibus Barchinonense comitatu vel Ausonense basilica est consecrata et mirabiliter manu Dei facta, locum quod vulgus nuncupant Falio. Bene convenit in nostris animis ut iamdicto coenobio in nostra proprietate aliquid habeat particula. Audientes predicationem divinam quia helemosina ad mortem liberat animam, pro id donamus ad libato coenobium aliquid de alode nostro proprio quod habemus in

commitatum Barchinonense, in iamdicto Falio, id est, spelea iam supra taxata, cum adiacentibus, rupibus et cum aliis cunctisque cavernis; cum emmanantibus laticis et discurrentibus rivulis, et cum terris, et vineis, et arboribus (diversi) generis, cum ermis et cultis, et edificiis cunctis. Et affrontat, de septentrionalem partem, in sumitate de ipsis rupibus; et unde Febus oritur, adlaterat in torrentem qui per pluvialem tempus ducit aquam, et descendit per Gato Commesto, et pervenit per ipsa limite de ipsa roca usque in deteriora saxa, hoc est Petramala, et de mensi (i)mbrię in iamdicta Petramala; de occasu, in medio alveo Tenensi; et de circi, in sumitate de ipsis rupibus vel in saltu Gerundela, prope valle Asinaria. Hęc omnia supra taxata donamus ad predictum domum, cum aliis alaudis quod adquisivit ipsa domus per omnes locos vel commitatos in transacto tempore, totum ab integro, cum exiis vel earum regressios, et cum earum afrontationes, sicut in eadem resonat cartula. Qui nobis advenit ad me Gonbaldum per donationem de seniori meo Raimundo, commite, vel domina mea Ermesinda, comitissa, propter Deum et animas iamdictos seniores, ut ad constructionem coenobii animarum nostrarum Averni periculo liberemur, et reddeat nobis Dominus mercedem centuplicatam ut sidereas mansiones possimus adipisci.

Et iterum nos suprascripti donatores Gonbaldus et uxor mea Guilla donamus ad prefato coenobio archangeli Michahelis alodem nostrum proprium quod habemus in comitatu Barchinonense, in loco quod dicunt Plano Auliti, id est casas cum suis suprapositis, cum terris et vineis, arboribus et trileis, rusticum vel urbanum, et cum discurrentium limpharum, quantum ibidem habemus vel possidemus.

Et in alio loco qui nuncupatur Boscherones, donamus ad predicto domo modiatas V de vineis, cum ipsis terris quod ibidem habemus, cultis et heremis, et cum omnia genera arborum qui infra sunt, qui mihi advenit ad me Gonbaldum per genitores meos, tam per comparationem vel per quascumque voces, et ad me Guilla per decimum me(ę) dotalis. Donamus hęc omnia superius taxata ab integro perpetum abitura, cum exiis et regressiis earum, et cum eorum affrontationes. Et est manifestum. Quem vero predicta omnia de nostro iure in dominio et potestate tradimus de Sanctum Michahelis memorato archangeli. Quod si nos donatores aut ullusque vivens homo hanc donatione venerit per inrumpendum nequiori voluptas eius evanescat, et insuper, quo actus, auri quinas componat libras, et in tremendi iusti iudicis iudicium cum sinistris habeat portionem.

Late donationis kalende octobris anno XI Radbertus rex.

Sig(+)num Gonbaldus, Sig<nu>(+)num Guilla, qui hanc donatione fecimus et digito corroboramus et aliis firmare rogavimus, in ea videlicet ratione ut predicto cęnobio quod superius diximus cum omnia quod habet et possidet, vel in antea adquisierit, (sit?) sub nostra gubernatione vel tuitione ad honorem vel ędificationem cenobii iam memorato archangelo.

S(+) Odliba levita (*signe*). (*signe*) Godmarus. (*signe*) Donnutio levita. Wiliemundus abba.

Robitus,¹ scripsit et (*signe*) die et anno quod supra (*signe*).

¹ Guérard es pregunta si s'ha de corregir en: *Wiliemundus abbas rogitus* (pro *rogatus*) scripsi.

3.

1034, agost, 12. [Sant Miquel del Fai?]

Gombau [de Besora] i la seva esposa Guilla donen al cenobi de Sant Miquel del Fai unes propietats que tenen a les parròquies de Sant Vicenç de Riels, de Sant Feliu [de Codines], de Sant Pere de Bigues, de Sant Julià de Lliçà, a Mogoda, de Santa Maria de Caldes de Montbui, de Santa Eulàlia [de Riuprimer?], de Santa Perpetua de Mogoda, a Fornes, a Cabanes i a Sant Martí de Rovinyo.

ADBR, 1H38, 179, 3.

Ed. Guérard 1857: doc. 1046 (edició parcial).

Monet nos denique super excellentiam gratiam Sancti Spiritum iam fidelium mentes inlustrata atque indesinenter ortatur, ut precepta dominice, quod quotidie in auribus nostris pandimus, ad obediendum efficiamur idonei; sed, si per cuncta adimplere negleximus vel exiguum non efficiamur, extorrens. Ob inde ego Gonballus me puto in animis ut nemini mihi similis in peccatis, sed iubente Domino, per cęlestis desiderio, aliquid de proprietate mea Domino Deo donare debeo. Ego Gonbaldus et uxor mea Guilla donatores sumus domum Sancti Michahelis archangeli coenobii, cuius infra marginibus Barchinonense comitatu vel Ausonense basilica est consecrata et mirabiliter manu Dei facta, locum quod vulgus nuncupant Falio. Bene convenit in nostris animis ut iamdicto cęnobio in nostra proprietate aliquid habeat particula. Audientes predicatione divina quia elemosina a morte liberat animam, pro id donamus ad libato coenobio aliquid de alodes nostros, cum cunctis suis edificiis, et plantariis vel adiacentiis, qui nobis advenit per cunctisque vocibus, aut ad me Guonbaldo iamdicto, donatore, sive per genitorum seu per comutationem vel comparisonem vel per ullaque voces; similiter et

me Guilla iamdicta, donatrice, per meum decimum vel per omnisque voces. In primis donamus ad domum Sancti Michahelis prefati coenobii ipsum nostrum alaudem quod habemus in parrochia Sancti Vincentii de Riels, id est ipso cellario cum suo edificio, et cum ipso torculario, et cum ipsas vineas, et cum terras ubi resident ipsas vineas nostras proprias, simul cum ipsas vasculas, cum illorum afrontacionibus in locum ubi dicunt Lavandarias; et in eodem loco, in Riels, donamus ipsum mansum que fuit de G/u\anta sive de Imol, cum omne suum edificium, cum terris et arboribus, cum ipsas trillas et cum ortos que ad ipsum mansum pertinent.

Et in alio loco, ubi dicunt Loberes, sive in parrochia Sancti Felicis, sic donamus ad predictum coenobium ipsum alaude qui fuit de Guidenel, cum casas, cum solos et superpositos, cum terras et vineas, cum arboribus fructuosis vel infructuosis, vel olivariis.

Et in alio locho, in parrochia Sancti Petri de Bigas, ipsum nostrum alaude quod ibi abemus, qui nobis advenit per comparationem que fecimus cum Galin, sive per commutationem cum prefato Sancto Michahele, aut per ullaque voces; id sunt casas, cum curtes cum illorum edificia, et ortos et terras et vineas, cultum vel eremum, cum omni genera arborum qui ibidem sunt, et cum ipsas olivarias, cum margines et terminos que ad ipsos masos pertinent.

Et in parrochia Sancti Iuliani de Liciano ad ipsa Spina ipsum nostrum alaudem, cum terras et vineas, cultum vel heremum, cum casas et curtes, cum solos et superpositos, cum arboribus et pratis, et mulnare cum suo caput regum sicut venit per ipsum torrentem de ipsa Spina usque ad alium torrentem qui venit per Casellas. Quantum ibi habemus et vel habere debemus advenit ad me Gonballus per genitores meos sive per ullaque voces, et ad me Guilla per X^{mu}\m vel per comparationem sive per ullaque voces.

Et ipsum nostrum aulaudem quod abemus in Mogoda et in Cabannes et in Canalilias, qui fuit de Wilelmus de Voltrera vel de filiis suis, id sunt casas cum curtes, cum solos et superpositos, terras et vineas, cultum vel eremum, pratis, pascuis cum omni genera arborum qui infra sunt, sive cum ipsa garriga et cum ipso bosco, et cum ipsas decimas, qui advenit ad me iamdicto Gonbaldo per cartam donationis que fecit mihi frater meus Oliba episcopus, sive per qualicumque voce.

Et in parrochio Sancte Marię de Calidas ipsum nostrum al<o>/au\de, qui fuit de Arnallus, id sunt casas cum curtes, cum solos et superpositos, cum terras et vineas,

cultum vel eremum, et arboribus sive olivariis, cum omnes suas adiacentias, que nobis advenit per comparatione sive per qualicumque voce.

Et in parrochia Sanctę Eulalię ipsum nostrum aulodem qui fuit de Godmar, id sunt casa et curtes, cum solos et superpositos, terras et vineas, cultum vel eremum, cum arboribus fructuosis vel infructuosis, sive cum illorum afrontaciones, qui nobis advenit per placitum de Duran de Regacol.

Et in parrochia Sanctę Perpetuę virginis ipsum nostrum aulodem quod ibi habemus, id sunt casas cum curtes, cum solos et superpositos, et cum pariliatas tres de aulaude, qui nobis advenit per comparatione vel qui fuit de Willelmus de Callers. Et est hec omnia supra nominata in comitatu Barchinonense, in Wallense, in prefatis locis, cum omnis terminos vel adiacentias illorum.

Et ipsum aulodem quod habemus ad ipsos Forns, qui nobis advenit de pignoratione de Miro de Villa de Maier, id sunt casas cum curtes, cum solos et superpositos, terras et vineas, arboribus diversi generis, cultum vel eremum, sic donamus ad prefatum coenobium ad suum proprium.

Et ipsum aulodem de Cabannes vel de Amendola, qui advenit ad me iamdicta Guilia per comparatione (vel?)¹ per qualicumque voce, id sunt casas cum curtes, cum solos et superpositos, terras et vineas, cum omni genera arborum qui infra sunt, sic donamus ad prefatum coenobium ab integrum, et de nostro iure in dominio tradimus prefate ecclesie.

Et ipsum meum aulodem quod habemus in Ruvigno, qui fuit de Tedrig, quod ibi modo habemus vel deinceps postmodum acquirere potuerimus, id est in casa, curtes, solos et superpositos, terras et vineas, arboribus diversi generis, sic donamus vel debitamus omnia ab integrum ad prefatum coenobium.

Quantum ipsas afrontaciones includunt vel terminos ambiunt in suprascriptis locis, sic donamus ista omnia supra nominata propter dictum remedium animarum nostrarum ad prefatum coenobium, et ad servientes ibi iugiter permanentes, quod in omnibus ibidem licentiam habeant possidendi et locupletandi, intrandi et exeundi, sicut et de aliis munificentis domui eiusdem pertinentibus. Et est manifestum. Quod si nos donatores aut ullus homo vel femina qui contra hanc cartam donationis aut de hac donatione venerit pro inrumpendum, non hoc valeat vindicare, sed cum Iuda Scariothes infernali carcere trusus, et a liminibus sanctę ecclesie segregatur, hoc non valeat vindicare que/~~d~~ iniuste quesierit, sed hec omnia prefate ecclesie in duplo componat. Et in antea iste donatione vel largitione firma permaneat modo vel omnique tempore.

Facta ista carta donationis II idus augusti anno IIII Aenrici rege.

S(+)^m Gonbaldus, S(+)^m Guilla, qui ista donatione fecimus et firmare rogavimus.

S(+)^m Mironi. S(+)^m Remon. S(+)^m Gonballus Gerbert. S(+)^m Gonballus Ademar. S(+)^m Amalrigus Godfredus. S(+)^m Arnallus Oliba. S(+)^m Seniofredus. S(+)^m Remundus Seniofredo. (*signe*) Vivas, levita.

(*signe*) Wadaldus, monachus, scripsit (*signe*) die et anno quod supra.

¹ Hi ha un parell de lletres raspades, la primera de les quals sembla l'abreviatura per *per*, però no s'hi ha tornat a sobreesciure.

4.

1041, agost, 16.

Testament de Gombau de Besora, fet abans de participar en una expedició a Hispània; entre altres deixes cedeix, al monestir de Sant Miquel del Fai les propietats que li havia donat en precedència, juntament amb la seva esposa Guilla, i que encarar tenia en benefici propi; a aquestes hi afegeix altres propietats situades a les parròquies de Santmenat, de Santa Maria de Caldes, de Sant Pere de Bigues; a més, la meitat dels seus cavalls i de les seves vaques, la tercera part dels seus béns mobles i 50 onces d'or; el monestir el deixa en propietat de Mir Geribert, de la seva esposa Guilla (filla de Gombau) i de llurs fills i de tots els seus descendents que tinguin el castell de Montbui.

ADBR, 1H38, 179, 5.

Ed. Guérard 1857: doc. 1048; Junyent 1992: doc. 146; Ruiz Domènec 2006: doc. 54 (ex Junyent).

Hoc testamentum est tractum ex testamento domini Gomballi Bisorensis.

In Dei nomine. Ego Gomballus volo pergere ad Ispaniam et propter hoc facio hunc testamentum ut, si de isto itinere mors mihi advenerit, usque dum testamentum alium faciam, licentiam habeant isti elemosinarii mei, id est Aurucia, mulier mea, et Guandalgaus Sendres et Miro Wilelmus et frater suus Vivas et Ademars de Vilar et Raimundus Lobet et Wilelmus archidiaconus et Berengarius Guaribertus et Guadaldus Durandus, omnem facultatem meam apprehendere et dare pro anima mea, sicut in ipsum testamentum resonat.

In primis concedo ad domum Sancti Michaelis coenobii de ipso Fallo ipsos meos alodes quod ei incartavi cum mulieri meę nomine Guisla, sicut in ipsius cartula resonat, et ego Gonballus teneo propter suum beneficium. Et ipsum meum alodem qui fuit de

Fulchone Gariberto qui est in parrochia Sancti Minati, id est ipsum solarium de Auriag et de Montelauro cum illorum adiacentiis que ad ipsis pertinent, id est terris et vineis, cultis vel incultis, silvis et garricis, pratis et pascuis et omni genere arborum, que michi advenit per impignorationem vel per qualicumque voce, concedo ad domum Sancti Michahelis coenobii de ipso Falio. Et ipsum meum alodem quod habeo in parrochia Sancte Marię de Caldas, que fuit de Arnald, similiter cum eius terminis, ubicumque invenire potueritis, concedo ad domum Sancti Michahelis. Et ipsum meum alodem qui est in parrochia Sancti Petri de Bigas, qui fuit de Arnal et de sorore sua Haldiarda, remaneat ad ipsum Sanctum Michahalem de ipso Falio.

Et ipsum castrum de Monteboi cum ipsos suos terminos, et ipsos alodes qui sunt in parrochia de Caldas et de Aurenzana et de (Sanctum) Felicem de Codinas, qui non sunt donati ad Sanctum Michahalem, remaneat ad filia mea nomine Guisla et ad virum suum nomine Mir et ad filium suum de Guisla, et ipsos feus et ipsas parrochias que tenet in comitatu Barchinonense, episcopales et comitales, exceptis ipsa parrochia de Samaluz et ip/s\o feu et medietatem ecclesie de Cardedol, remaneat ad Mir et ad Guisla et ad filium suum in servicium de senioribus suis de quibus tenent, in tali videlicet ratione ut donent C uncias de auro in potestate manumissores suprascriptos per Monteboi et per ipsas honores et per ipsos alodes suprascriptos. Et ipsum castrum de Paladalmalla cum ipsos alodes et ipsos feus, excepto ipsum alodem de Vilardodila cum ipsos terminos et ipsam quartam partem de ipso Far cum suos terminos, remaneat ad Guisla et ad virum suum nomine Mir et ad filium suum de Guisla, in tale conventum ut donent L uncias de auro in potestate manumissores meos suprascriptos infra primum annum. Et ipsas tres partes de ipsum castrum de Far iurent Mir et mulier sua et filius suus, quando fuerit in tali etate ut iurare possit, ad ipsos qui ipsas tres partes tenuerint de ipso castro de Far per alod, infra XXX dies, que isti suprascripti commanran istos suprascriptos aut ipsos qui vivi fuerint, et illi iurent ad Mir e ad Guisla et ad filium de Guisla quartam partem de ipso cast(r)o cum suos terminos. Et ipsos castellanos qui tenuerint ipsos castros de Montboi et de Paladalmalla non mittant in potestatem de Mir Garibert et de Guisla, filia Gonballi, et de filium suum de Guisla usque dum donent ipsas uncias de auro suprascriptas, et si isti donare noluerint suprascriptum aurum, istum remaneat ad Bernard et Willelmum, frater suum, nepotes Gomballi, et isti donent CL uncias auri in potestate manumissores infra primum annum et habeant omnia ista suprascripta.

Et ipsum castrum de Pax, cum suis terminis, totum ab integro remaneat ad Guisla filia mea.

Et ipsum castrum de Cubellas, cum suis terminis, totum ab integro remaneat ad filias meas Ermengards et Ermesends, in tale conventu ut non habeant licentiam vendere nec alienare nisi ad Guisla sororem suam aut ad filium suum de Guisla.

Et ipsum castrum de Besaura, de Curul et de Torelonense, cum ipso feu, et cum ipsas parrochias, et cum ipsos alodes, et cum ipsas bailias, totum ab integro remaneat ad uxorem meam nomine Auruciam, et Laurianam, et ipsum feu de Samalu~~x~~/z), cum ipsa parrochia et ipsa medietate de ipsa parrochia de Cardedol, et ipsum alodem de Vilarodila, cum suis terminis, remaneat similiter ad Auruciam uxori meę, in tale conventu ut in diebus suis teneat et possideat sine blandimento de ullumque hominem aut feminam si virum non apprehenderit, et si virum apprehenderit remaneat ad Wilelmum archidiaconem, nepotem meum, et donet inter canonicam sedis Sancti Petri Vico et monasterium Sanctę Marię de Rivopollense et inter canonicam de Gerunda L uncias de auro, in anno primo quo Aurucia mortua fuerit aut virum apprehenderit.

Et ipsas honores <honores> de comitatu Ausone remaneat ad Wilelmum nepotem meum, sicut supra scriptum est, et post obitum Wilelmi remaneat ad nepote meo, filio Gisle, si vivus fuerit.

Et ipsum feu de Samaluz cum ipsa parrochia et ipsa medietate de ipsa ęcclesia de Cardedol, et ipsum alodem de Vilarodila, post obitum Aurucię aut si virum apprehenderit, remaneat ad Guisla filia mea et ad filium suum, propter hoc ut donent ipsas L uncias de auro de Paladalmalla supra scriptos.

Et ipsum meum alodem de Sancto Acisclo, qui est in Empurdan, et ipsa medietate de ipsa parrochia totum ab integro remaneat ad Ermengards filia mea.

Et ipsum meum alodem de Mazanas totum ab integro remaneat ad filia mea Ermesindis.

Et ipsum meum alodem de Fenestellas et de Palomar et de Barchinonam remaneat ad ipsa canonica de Sancta Cruce et Sancte Eulalię.

Et ipsum meum mansum de Barchinona, qui fuit de Arbert, remaneat ad Guisla nepta mea, filia de Arbert.

Et ipsas meas equas et vaccas, totam medietatem ab integro ad Sanctum Michahalem de ipso Falio, et alia medietatem ad Auruciam uxori meę.

Et ipsum meum mobilem, quantum invenire potueritis ad illa die quando mors mihi advenerit, totam terciam partem ad domum Sancti Michahelis de ipso Falio, aliam terciam partem ad uxori meę Auruciam, aliam terciam partem infra debitos et missas.

Et CL uncias de auro suprascripto, terciam partem ad Sanctum Michahelem de ipso Falio, aliam terciam partem ad Auruciam uxorem meam, et de alia tercia parte dono decem uncias ad ipsa canonica de Barchinona et opera /de\ Sancta Eulalia, et ad monasterium puellarum de Sancto Petro de Barchinona uncias III de auro, et ad monasterium Sancti Cucufati similiter, et ad Sanctum Laurentium de Monte uncias II, et ad Sancti Benedicti coenobii similiter, et ad Sanctam Mariam de Caldas uncia I, et ad Sanctam Mariam de Besaura similiter, et ad canonicam de Sancto Petro de Vico uncias V, et ad Sanctam Mariam Rivipollensi uncias IIII de auro, et ad Sanctum Michahelem de Coixano uncias II, et ad Sanctam Mariam quę vocant Crassam similiter, et ad canonicam de Sancta Maria de Poio uncias V, et ad Sanctum Petrum Romeę similiter, et ad Sanctum Victorem de Massilia similiter.

Et ego Gonbaldus suprascriptus mando ad Guandalgod et ad Raimund Lobet, qui tenetis ipsas meas honores, non habeant potestatem de ipsos castellos, id est de Montboi et de Paladalmalla, si mors mihi advenerit, usque dum habeant iuratum Mir Guaribert et mulier sua nomine Guisla et filius suus, si etatem habet, ipsam honorem suam quam habet Sanctus Michahel de ipso Falio, et alodem et mobilem quę non illis tollant ne le'n tollant, et adiutores le'n sian a tener et ad aver per directam fidem, sine ingan.

Similiter mando vos meos homines suprascriptos quę non faciatis podestativos Mir Garibert et mulier sua et filio suo de ipsos castros suprascriptos usque habeant iuratum ad Auruciam ipsam honorem et ipsum aver quam ego laxabo ad illam, quę non illis tollant ne le'n tolant, nec illi nec homines nec femine per suum consilium nec per suum ingenium.

Et ipsum monasterium de Sancto Michahel laixo in potestate generis mei Mironi Gariberto et filie meę Guisle nomine et filiis suis omnique posteritati meę qui post me Montemboium debent tenere omnique tempore.

Quod si vos aut ullus homo qui hunc testamentum dirumpere voluerit sit anathema et cum Iuda Scarioth participationem habeat.

Et mulieri meę nomine Aurucia fiat in bailia Domino Deo et sanctis suis et de Olibano episcopo et de Guilaberto episcopo et de Bernardo Guifredo et fratri suo Wilelmo archidiacono.

Factum hunc testamentum XVII kalendas septimbris anno XI regnante Henrico rege. Translatio vero de hunc testamento acta est.

S(+)^m Gonbaldus, qui istum testamentum feci et firmavi et testes firmare rogavi.

S(+)^m Ademar. S(+)^m Atcenturio. S(+)^m Wilelmi Eudi. S(+)^m Garibert. S(+)^m Maier. S(+)^m Eiral. Vifredus sacer (*signe*). Sig(+)^{num} Cherucio presbiter. Sig+^{num} Gerall sacerdos. S(+)^m Adalber Wilelmus. S(+)^m Wilelmus Bernard. S(+)^m Wilelm Wilelm. S(+)^m Iosfred Ermengaud. S(+)^m Raiambert. S(+)^m Garibert. S(+)^m Wil(el)m. S(+)^m Raimun Adruer. S(+)^m Amalrig Iosfred.

(*signe*) Poncius monachus qui hunc testamentum translatavit et die et anno quod supra.

5.

1042, octubre, 15. [Sant Miquel del Fai]

Gombau de Besora, pensant en la seva mort, dóna l'església de Sant Miquel del Fai, amb totes les seves propietats, al monestir de Sant Victor de Marsella, al seu abat Isarn, present, als seus successors i als monjos del monestir, com alou propi, amb la condició, però, que no el poden vendre ni canviar, i que els monjos de Sant Victor hi han de residir i pregar Deu per ell, Gombau.

A ADBR, 1H20, 87 (el pergami presenta algunes caigudes de tinta a causa de la humetat i un forat en la part final).

B ADBR, 1H38, 179, 8 (còpia coetània, amb forats als marges dret i esquerra a l'alçada de les signatures).

C ADBR, 1H20, 88/1 (còpia s. XII).

Ed. Martène-Durand 1724: coll. 406-408; Guérard 1857: doc. 1051 (resum i data; ex B).

(*Chrismon*) In Dei nomine. Ego Gonbaldus de castro Bisaure, inspiratus clementia Dei, coepi cogitare intra memet ipsum diem mortis mee, et quid acturus in districto iudicii examinis diem, et nimis territus de meis sceleribus coepi agere contra salutem meam,¹ ut non caderem in inferni poenam verti me ad Ihesum Christum, dominum meum, et ad verba ipsius dicentis in Evangelio eum: 'Date, et dabitur vobis',² et in alio loco: 'Facite vobis amicos de mamona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in eterna tabernacula';³ et alibi: 'Date elemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis';⁴ et Salomon 'Redemptio anime viri propria substantia'.⁵ His et aliis huiusmodi verbis ammonitus, cepi de substantia mea ecclesiis Dei servire et honorare. Ex quibus elegi unam infra terminibus Barchinonense vel Ausonense constitutam, et in servitium Dei restitutam et in humano opere fact[am] sed mirabili voluntate Dei adimpletam, et in excelsis rupe

positam, et ipsam vocant spel[ea]m, et in honore Dei et sancti archangeli Michahelis consecratam, super castrum quem vocant Montboium, infra terminos ipsius sitam, que vulgus nuncupant Falium. Proinde ego Gonbaldus de castro Bisaure facio donationem de ipsa spelunca, cum altariis que intus sunt, et cum aliis speluncis que circa ipsa sunt, tam maioribus quam⁶ minoribus, et cum terris et vineis, et cum silvis et garricis, et cum boschis, et cum pratis et oglatis, et cum solaribus et superpositis et cum curtis, casalibus edificatis vel non edificatis, et cum petris et cum pascuis, et cum molinis et illorum edificiis, et cum reguis et caput reguis, et ortis, et aquis et fontis, et cum discursibus vel recursibus, et cum arboribus universis generi/bus\ cunctis, et cum cunctis su[is] apend]iciis, id [est ma]nsibus, vi[nei]s, [terris cul]tis vel [er]mi[s, et] cunctis aliis alodibus, id sunt casas cum solis et superpositis, et cum casalicibus, et cum curtis et cum edificiis omnibus, tam intus quam foris, et ostiis et ianuis, et cum boschis, et cum silvis et garriciis, et pratis vel pascuis, et ortis vel [monilis et ill]orum edificiis[s], et cum reguis et caput reguis, et cum petris et cum fontis, et cum aquis et cum discursibus vel recursibus, et cum arboribus cunctis generis omnibus, et cum viaductibus vel reductibus que ipsa spelunca Dei adquisivit in comitatibus omnibus, et cum [omnibus ter]minib[us] suis dono Deo et Sancto Victori martyri monasterio Massiliensi et abbate Isarno, presente, et abbatibus qui post ipsum futuri sunt, et monachis, tam presentibus quam et futuris, ibidem Deo servientibus ad alodem proprium sicut michi donavit senior meus Raimundus, comes, et mulier sua Hermesindis, comitissa, et ego adquisivi per meam comparationem in ipsis alodiis sicut superius resonat, sive per ullasque voces sive per meos ingenios quod ego acquirere potui ad ser[vi]cium sancti Michahelis et Dei pro remedium anime meę. Omnia hec dono ad monasterium Sancti Victoris prenomatum non longe a Massilię moenibus fundatum. In ea videlicet ratione ut non liceat eis vindere nec alienare nec excomutare aut transfundere, sed omni tempore ad servicium sancti Victoris tenere, et sui monachi Sancti Victoris in ipsa spelunca et ecclesia Dei omnique tempore stare, et pro peccatis meis Dominum exorare. Quod si monachi Sancti Victoris in ipso loco stare noluissent, Sanctus Victor nec monachi sui omnino nichil abuissent.

Et affrontat ipsa spelunca et ecclesia Dei que donavit senior meus et mulier sua ad me Gonbaldum, de parte aquilonis, in sumitate de ipsis rupibus; de parte orientis, adlaterat in ipsum torrentem qui discurrit per Gatum Manducatum et descendit per ipsas rocas usque in deteriora saxa, hoc est Petramala; et de meridie, in iamdicta Petramala; de ocau, in medio alveo Tenesi sive in medio alveo Gerundela vel in alodem Sancti

Cucufati. Et alios alodes quos adquisivit ipsa spel[un]ca et ecclesia Dei sanctique archangeli Mikahelis in cunctis omnino locis sive per comparationem sive per donationem sive per scambiationem terminant cum sui[s ter]minis, sicut scriptum est in ipsius ecclesie cartulis.

Dono itaque hec omnia superius scripta ab integum ad Sanctum Vic[tor]em martyrem alumnum perpetim abiturum, cum exiis vel [reg]ressiis earum vel cum eorum affrontationes, pro redemptione anime senioris mei Raimundi nomine, sive per mulieris sue Hermisindis n[o]mine, sive per memet ipsum, sive pro animabus patris mei et [m]atris meę et mulieri meę defu[nctę Gui]sle nomine, qui haec superius scripta in alodiis comparavit et donavit ad predictam speluncam sancti archangeli Mikahelis consecratam, sive per istam vivam Auruciam vocitatum, et ipsa[m in adquiren]dis alodiis fidelissimam factam. [Et] in diem iudicii a Domino audiamus dicturi ‘Venite, benedictis Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi’.⁷ Ista [carta] est facta non in occulto sed in puplico [tradita et omnibus ma]nifestatam et de domno Gonba[ld]o donata et roborata. Quę vero predicta omnia de meo iure in dominio et potestatem Sancti Victoris trado ad alodem proprium. Quod si ego donator [aut ullusque homo vel femina qui contra istam donationem venerit ad inrumpe]ndum, non hoc valeat vindicare, sed componam aut componant in duplo cum omni sua inmelioratione et in antea ista donatio firma permaneat omnique tempore.

Facta carta ista donationis idus octobris an[no XII regni Henrici regis].

Sig(+)num Gonbaldi qui istam donationem fecit [et firmavit et testibus firmare rogavi]t. Sig(+)num Mir Garibert, [(signe)] Mirone.⁸ Sig(+)num Arnald Oliba, Sig(+)num Aurucia, Sig(+)um Guisle, filię ipsius Gonbaldi.

Sig(+)num Udalardi Guitardi. Sig(+) Ricardi. (signe) Adalbert sacer et iudex. Sig(+)num Arnald Arnald. Sig(+)num Bernardi Oldofredi. Sig(+)num Sinfredi. Sig(+)num Ademar. Sig(+)num Gonbald Ademar. Sig(+)num Adalbert. Sig(+)num Mir Wilelmi. Sig(+)num Ermengaudus Ebrinus.

Stephanus, sa[c]er et monachus, rogatus ab eodem Gonbaldo et uxore sua Aurucia, donatoribus, scripsit die et anno quo supra.

¹ C de salute mea cepi agere. ² Lc 6, 38. ³ Lc 16, 9. ⁴ Lc 11, 41. ⁵ Prov 13, 8, segueix el text de la *Vetus Italica* (Sabatier 1742-1751: II, 317) ja que la Vulgata diu, *Redemptio animae viri divitiae suae*. ⁶ B tam. ⁷ Mt 25, 34, sempre segons la versió de la *Vetus Latina* (Sabatier 1742-1751: III, 157, amb un text lleugerament diferent, però present a altres autors: *possidete regnum, quod vobis praeparatum est ab origine mundi*). ⁸ Firma autògrafa afegida en un segon moment.

6.

[1042, octubre, 15].¹

Mir Geribert i la seva esposa Guilla, filla de Gombau de Besora, juren respectar, per ells i els seus fills, la donació que Gombau ha fet i farà al monestir de de Sant Miquel del Fai.

A ADBR, 1H28, 126.

B ADBR, 1H38, 179, 9 (còpia coetània, amb caiguda de text a les primeres dues línies, in en general al marge esquerre).

C ADBR, 1H20, 88/2 (còpia s. XII).

Ed. Guérard 1857: doc. 1052 (ex B, data c. 1060); Ruíz Domènec 2006: doc. 63 (ex Guérard, data [1044]).

Iuro ego Mir, [filius qui fui] quondam² Ermengardis femina, e[t] ego Guilia, filia que fui alterius Guilie, quod omnes ipsos alaudios vel ecclesias quod Gonballus habet datos vel datas s[eu da]tu[rus erit]³ ad coenobium Sancti M[ika]helis de ipso Fallio, atque ipsos alaudios quos Sancti [Mi]kahelis antea habebat vel adhuc erit habiturus, atque ipsum mobilem quem habet seu habuerit, per [qualem]cumque causam adquisierit vel Deus donare ei voluerit, no·ls li tolrems ne l'en tolerems, nec nos nec ullus homo utriusque sexus, per nostrum consilium nec per nostrum ingenium; et adiutores erimus ad tener et ad aver predicta omnia ad iamdicto coenobio Sancti Mikahelis post mortem Gonball,⁴ si tamen ambo vivi fuerimus. Quod si unus ex nobis antea defecerit quam predictus Gonball,⁴ ille qui superius extiterit ex nobis ita erit adiutor predicto coenobio contra cunctos homines vel hominem, feminas vel feminam, qui predicta omnia aut de predicta omnia tulerint aut tulerit ad predicto cenobio, et si o farems jurar qualiscumque ex nobis vivus fuerit ad ipsum nostrum filium aut filiam cui relinquerimus predictum kastrum de Montebui,⁵ si tamen etatem abuerit quatuordecim annorum, et si etatem non habuerit supradictus filius vel filia, jurar farems ad ipso castelan de supradicto castro, ut tantum teneant ut non redd/e\at ad supradicto filio vel filia usque dum iuret supradicta omnia ad iamdicto cenobio Sancti Mikahelis, et si o tenrems et o atenrems per fide recta, sine engan, ad predicto cenobio per Deum et iste sanctus.

¹ El document, com acostumen fer les convinences, no està datat, veg. més amunt per les diferents propostes i la discussió relativa. ² C quondam ³ B i C presenten aquí, en lletres majúscules, unes paraules de difícil lectura a les dues còpies, de les quals no estic segur: B. VE. SACRAMEN[TA?]. ³ B *Gonbald*. ⁴ B *Monteboi*.

7.

1043, abril, 25.

Ramon Berenguer [I], comte de Barcelona, i la seva esposa Elisabet venen a Gombau Ermemir [de Besora] uns alous situat a Riels i a Fai.

ADBR, 1H38, 179, 2.

Ed. Guérard 1857: doc. 1045 (data a 1034).

(*Chrismon*) In Dei nomine. Ego Raimundus Berengarii, gratia Dei comes et marchisus, una cum coniuge mea nomine Helisabeth, gratia Dei comitissa, tibi Gondebaldus Ermemiri hanc vendicionem facimus, emptore. Per hanc scripturam vendicionis nostre vendimus tibi alodium qui est in comitatu Barchinonense, in Vallense, locum vocitatum Riels vel locum quę dicunt Fallio.

Est quippe hoc alodium, casas et curtes, cum eorum suprapositis atque ędificiis, terras et vineas, et trileas, et arboribus diversis generis, et ortos, et pratis et pascuis, et garricis et boscos, et omnes molendinos cum omni eorum utensilia, cum eorum regos et caput regos, et glevars et cacavars, et destoledors et excurredurs, et fontes cum aquis aquarum, et cum omnes vias, et montes, et pronum, et planum et rocas. Et advenit ad me suprascripto Raimundo per genitorum meorum, et ad me Helisabeth per largitionem suprascripti comiti. Afrontat quippe hoc alodium, de parte orientis, in parrochia Sancti Petri vocitate Bigas; de meridie, similiter in parrochia Sancti Petri et in alodium qui fuit de Petrasius, condam; de occiduo, in parrochia Sancti Felicis de Cotinas vel de Sancti Martini; de circi, afrontat in parrochia Sancti Martini de Sancteias vel in parrochia Sancti Petri vocitata Bertin.

Et afrontat ipsum alodium de ipso Falio suprascripto, cum omnes edificios qui infra sunt, de parte orientis, in ipsa serra qui descendit de ipso Fitor usque in Roca Fundata; de meridie, in cacumine montis de ipso Fitor; de occiduo, usque ad ipsum boscum quę dicunt de Planas; et de circi, usque in medium flumen Tenes.

Quantum iste afrontationes suprascriptas includunt, sic vendimus tibus suprascripta omnia, simul cum exiis et regressiis suis, propter precium solidos quingentos valentes X uncias auri; quod tu emptor precium nobis dedisti, et nos venditores accepimus. Et est manifestum. Quem vero predicta omnia, quę nos tibi vendimus, de nostrum iure in tuum tradimus dominium et potestatem, ab omni integritate solidum, ut quicquid exinde facere vel iudicare volueris, liberam in Dei nomine habeas plenam potestatem. Quod si nos venditores, aut aliquis homo utriusque sexus, contra hanc venditionem venerimus aut venerit ad inrumpendum, ad nihilum nobis vel illi aut illis eveniat; et insuper componamus aut componat vel componant tibi

vel illi qui ex hoc possessor fuerit suprascripta omnia, in triplum, cum omni sua immelioratione. Et in antea ista vendicio firma permaneat per omnimoda tempora.

Facta vendicione VII kalendas maii anno XIII regni Henrici regis.

Reimundus, comes; (+) Elisabet, comitissa, nos qui ista vendicione fecimus et firmamus et testes firmare rogavimus.

Adalbertus iudex, Ellemari prolis, subscripsit (*signe*). Sig(+)num Bernard Amad. Sig(+) Bernard Widfret. Sig(+) Wilelm Bo/r\rel. Sig(+) Oliba Mir. Sig(+) Raimbald Zozfret. Sig(+) Arnald Oliba. Sig(+) Wilelm Bernard. Sig(+) Raimun Wilelm. Sig(+) Gisbert Vivas. Sig(+) Witard Iozfreth. Sig(+) Udalald Witard. Sig(+) Wilel Arnald. (*signe*) Adalbertus, sacer et iudex.

Vitalis, monachus et sacer, qui hoc scripsit et die et anno quod supra.

8.

1043, abril, 28.

Gombau de Besora, pensant en la salut de la seva ànima, i la seva esposa Orúcia dónen al monestir de Sant Miquel del Fai les propietats que ha comprat del comte Ramon Berenguer.

ADBR, 1H38, 179, 7.

Ed. Guérard 1857: doc. 1050.

(*Chrismon*) Monet nos denique super excellentiam gratiam Spiritus Sancti iam fidelium mentes inlustrata atque indesinenter ortatur, ut precepta dominice quod quottidie in auribus nostris pandimus ad oboediendum efficiamur idonei. Sed, si per cuncta adimplere negleximus vel exiguum non efficiamur, extorrens. Ob inde ego Gonbaldus me puto in animis ut neminem mihi similis in peccatis, sed iubente Domino per celeste desiderium aliquid de proprietate mea Domino Deo donare debeo. Ego Gonbaldus et uxor mea Aurucia donatores sumus ad domum Sancti Michahelis archangeli coenobii, cuius infra marginibus Barchinonense comitatum vel Ausonense basilica est consecrata et mirabiliter nutu Dei facta, locum quod vulgus nuncupant Falio. Bene convenit in nostris animis ut iamdicto coenobio in nostra proprietate aliquid habeat particula. Audientes predicationem divinam quia elemosina a morte liberat animam, pro id donamus ad libatum coenobium aliquid de alode nostro proprio quod habemus in committatu Barchinonense, in Vallensse, locum vocitatum Riels, vel locum quę dicunt Fallio.

Est quippe hoc alodium cum casas et curtes, cum eorum suprapositis atque edificis, terras et vineas, et arboribus diversis generis, et ortos, et pratis et pascuis, et garricis et boscos, et molendinos, cum omni eorum utensilia, cum eorum regos et caput regos, et glevars, et cacavars, et destoledors, et excurradors, et fontes cum aquis aquarum, et cum omnes vias et montes, et pronum et planum, et rochas et spelluncas, et trillas et olivarios. Et hæc omnia advenit ad me suprascripto Gonbaldo per comparationem meam, quam ego feci de seniore meo Raimundo Berengario comiti, sive de coniuge sua domina Helisabet, comitissa, et ad me Aurucia per largicionem viri mei Gonbald. Affrontat quippe hoc alodium de Riels, de parte orientis, in parrochia Sancti Petri vocitata Bigas; de meridie, similiter in ipsa parrochia et in alodium quæ fuit de Petrasius, condam; de occiduo, in parrochia Sancti Felicis de Codinas vel de Sancto Martino; de circi, affrontat in parrochia Sancti Martini de Sancteas vel in parrochia Sancti Petri vocitati Bertin.

Et affrontat ipsum alodium de ipso Fallio suprascripto, cum omnes edificiis qui infra sunt, de parte orientis, in ipsa serra qui descendit de ipso Fitor usque in Rocha Fundata; de meridie, in cacumine montis de ipso Fitor; de occiduo, usque ad ipsum boscum quæ dicunt de Planas; et de circi, usque in medium flumen Tenes. Quantum istæ affrontaciones includunt sic donamus ad supradicto archangelo omnia suprascripta, simul cum exiis et regressiis suis, propter Deum et remedium animarum nostrarum. Et est manifestum. Quem vero predicta omnia quæ nos donamus de nostro iure in dominio et potestate tradimus ad Sanctum Michaelem memorato archangelo ab omni integritate solidum et liberum. Quod si nos donatores aut ullus homo utriusque sexus qui contra hanc donationem venerit ad inrumpendum, ad nihilum illis eveniat; et insuper componat auri optimi libras XV et in tremendo iudicio iusti iudicis, non cum electis, sed cum reprobis, et cum Dathan et Abiron et Caiphan et Iuda Scarioth, et cum Arrio et Simone mago, et cum illis qui dixerunt ‘Domino Deo recede a nobis’,¹ participationem et societatem habeat vel habeant. Et in antea ista donatio firma permaneat modo vel omnique tempore.

Facta donatione IIII kalendas maii anno XIII regni Henrici regis.

Sig(+)num ego Gondobald et uxor mea Aurucia, nos + qui ista donationem facimus et firmamus et testes firmare rogavimus.

Sig(+)num Bernard Widfreth. + Wilelmus levita. Adalbertus iudex, Ellemari prolis subscripsi (*signe*). Sig(+)num Wandalgoth Sendreth. Sig(+)num Raimund Lobet. S(+)m Udalard Witard. Sig(+)num Raimbald Gozfret. Sig(+)num Arnald Oliba.

Sig(+)num Ademar. Sig(+)num Gonbald Ademar. Sig(+)num Garibert Ademar. S(+) Mir Garibert. Sig(+)num Gisla, filia Gondobald de Bisaura. (*signe*) Adalbertus, sacer et iudex.

Vitalis monachus, qui hanc cartam scripsit et die et anno quod supra.

¹ La fórmula és comunament utilitzada a molts documents, i es troba al responsori *Revelabunt caeli iniquitatem Iudae*, normalment seguida per: *scientiam viarum tuarum nolumus* (<http://cantus.uwaterloo.ca/chant/431432>).

9.

1044, octubre, 1.

Guislabert, bisbe de Barcelona, reconeix que déu a Gombau de Besora i al monestir de Sant Miquel del Fai 10 onces d'or d'Hispania per les 15 onces d'or legitim que aquests li havien prestat, i que ha despès en les obres de la nova Seu de la ciutat, per això els dóna com a penyora l'església de Sant Vicenç de Riels i la seva parròquia.

ADBR, 1H38, 179, 4.

Ed. Martène-Durand 1724: col. 409-411; Guérard 1857: doc. 1047; Ruiz Domènec 2006: doc. 62 (ex Guérard).

In Dei nomine. Ego Gislabertus, nutu Dei sanctę Sedis Barchinonensis episcopus, una cum assensu canonicorum meorum in pignores sumus Domino Deo et monasterio ecclesie Sancti Michahelis archangeli de ipso Fallo, et tibi Gondeballo Bishorensi. Manifestum (est) enim quia debitores sumus Deo et predicto monasterio et tibi Gondeballo uncias X auri boni de Ispania per XV uncias auri legitime pensatas quas tu Gondeballus et monachi servientes Deo et predicto monasterio nobis prestastis in maxima nostra necessitate, et quas expendimus in opere et edificio parietum ecclesie Sanctę Crucis sedis predictę quę noviter reedificatur. Propterea impignoramus Deo et predicto monasterio et tibi Gondeballo et monachis servientibus predicto loco ipsam ecclesiam Sancti Vincentii de Riels, cum suis omnibus alodis et decimis et primiciis et oblationibus et suis pertinentiis atque adiacentiis quę odie habet aut in antea, Deo dante, adquisitura erit. Est namque predicta ecclesia de Riels in comitatu Barchinonense, in Vallense, in terminio castro Montebois. Afrontad de oriente in pa/r\rochia Sancti Petri de Bigas, de meridie similiter in ipsa parrochia et in alodium quę fuit de Petrasius, condam, de occiduo in parrochia Sancti Felicis de Codinas sicut suum censum est terminatum et modo eum retinemus per terminum de Riels, de circi affrontat in alodium Sancti Cucufati et Sancti Michahelis et in parrochia Sancti Petri vocitati Bertin.

Quantum iste affrontationes includunt sic impignoramus Deo et predicto monasterio et monachis predicto loco servientibus et tibi Gondeballo iamdicto omnia ab integre, cum exios et regressios earum, exceptus ipsum redditum sinodi, hoc sunt dinarios XII, quod ad opus nostrum retinemus, et de iure nostre Sedis predicte in eius dominationem predicti monasterii tradimus predicte ecclesie, hoc modo et ordine ut ego Gislbertus episcopus reddere faciam ad supradicto domo vel ad eius servientes XV uncias auri de ista festa sancti Michahelis ad aliam venientem. Et si ego aut predicti cannonicorum meorum non reddiderimus ipsum debitum ad s(u)pradictum terminum, teneat ipse supradicto monasterio vel eius servientes supradicta ecclesia Sancti Vincenti, sicut superius resonat, usque dum reddite sint supradicte uncię auri ad supradicto domo cum illorum lucro per tercium per unumquenquem annum, et post meum discessum similiter facient alii episcopi successores mei vel cannonicorum Sanctę Crucis. Et qui ista impignoratione disrumpere voluerit non hoc valeat vindicare, sed componat aut componamus supradicta omnia ad iamdicto domo in duplo. Et in antea ista impignoratio firma permaneat omnique tempore.

Actum est hoc die kalendas octubris anni XIII regni Henrici regi.

Ego Gondebaldo Bishorensi dono ad supradicto domo ipsas meas voces, quas in ipsa pignora resonat, ad suo proprio.

Sig(+)num Gondebaldo Bisorensi, qui ista donatione feci ad supradicto domo. + Guislibertus, gratia Dei episcopus +.

S(+) Geralli levite, S(+) Dalmacius sacer. + Petrus levita. S(+) Miro presbitero. + Seniofret sacer. + Berengarius archidiachonus. Guilelmus clericus (*signe*). S(+) Miro presbiter. (*signe*) Adalbertus sacer et iudex. S(+) Ermemirus levita et sacriscrini. S(+) Reimundus presbiter. S(+) Compan levita. S(+) Bernardus presbiter. S(+) Gaucefredus sacer.

Ego Gislbertus episcopus cum cannonicorum meorum nos suprascripti qui ista impignoratione fecimus et firmavimus et testes firmare rogavimus.

S(+) Arnald Witard. S(+) Udalard Witar. S(+) Petro Mirone. S(+) Arnald Oliba. S(+) Arbert Bernard. S(+) Gonbald Signold.

Vitalis monachus, que hanc impignorationem scripsit die et anno quod supra.

IV. BIBLIOGRAFIA

- AASS: *Acta Sanctorum mensis septembris VI*, vol. 46, Victorem Palme, Parisiis – Romae 1867.
- Abadal 1958: Ramon D'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, Teide, Barcelona 1958.
- ACB: *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*, ed. Federico UDINA MARTORELL, CSIC, Barcelona 1951.
- ADC: *Col·lecció diplomàtica de l'Archivo Ducal de Cardona (965-1230)*, ed. Francisco RODRÍGUEZ BERNAL, Fundació Noguera, Barcelona 2016.
- Ainaud de Lasarte 1966 : Joan AINAUD DE LASARTE, «Rapports artistique entre Saint-Victor et la Catalogne», *Provence historique* 16, 1966, 339-346.
- Alturo 2012: Jesús ALTURO I PERUCHO, «De nuevo sobre el *Carmen in laudem Raimundi Berengarii IV* del manuscrito 31 de Roda (olim 8)», *Anuario de Estudios Medievales* 45/2, 2012, 469-478.
- *Anthologia latina: Anthologia latina sive poesis latinae supplementum, pars posterior Carmina epigraphica*, ed. Franciscus BUECHELER, Teubner, Lípsia 1895
- Aurell 1998: Martí AURELL, *Les noces el comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona 1998 (ed. or. francès 1995).
- Ballestín 2015: Xavier BALLESTÍN, *Almansor i la destrucció de Barcelona*, Base, Barcelona 2015.
- Baratier 1966: E. BARATIER, «La fondation et l'étendue du temporel de l'abbaye de Saint-Victor», *Provence historique* 16, 1966, 395-441.
- Bastardas 1991: *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, a cura de Joan BASTARDAS, Fundació Noguera, Barcelona 1991.
- Bello Maioricano*: Veronés, *De Bello Maioricano libri octo*, ed. Jaume Juan CASTELLÓ, Bosch, Barcelona 1996.
- BERNARD - BRUEL 1876-1903: *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, ed. Auguste Bernard – Alexandre Bruel, 6 vols., Imprimerie Nationale, Paris 1876-1903.
- Bonassie 1981: Pierre BONASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, 2 vols., Edicions 62, Barcelona 1981 (ed. original Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse 1975-76).
- Canyameres 1991: Esteve CANYAMERES, «Els orígens familiars del senescal de Barcelona, Guillem Ramon (I)», *Paratge* 2, 1991, 7-18.

- Guérard 1857: *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*, par M. GUÉRARD, Collection de cartulaires de France VIII-IX, Ch. Laure, París 1857.
- Castellano 1998: Anna CASTELLANO I TRASSERRA, «Història del castell de Cubelles. Les relacions entre els senyors i la vila», *Quaderns científics i tècnics de restauració monumental* 10, 1998, 89-133.
- Castells Catalans*, II, Rafael Dalmau, Barcelona 1969.
- Castells Catalans* III, Rafael Dalmau, Barcelona 1971.
- Catalunya Romànica* XVII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1991.
- CC IV: *Catalunya Carolíngia IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, a cura de Ramon ORDEIG i MATA, 3 vols, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1999.
- CC VII: *Catalunya Carolíngia VII. El comtat de Barcelona*, en premsa.
- Cingolani 2005-2006: Stefano M. CINGOLANI, «Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 5. La *Crònica de Sant Pere de les Puel·les* i els *Gesta Comitum Barchinonensium IV*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 50, 2005-2006, 143-195.
- Cingolani 2008: Stefano M. CINGOLANI, «Estratègies de legitimació del poder comtal: l'abat Oliba, Ramon Berenguer I, la Seu de Barcelona i les *Gesta comitum Barchinonensium*», *Acta Historica et Archæologica Mediævalia* 29, 2008, 135-175.
- Cingolani 2011-2013: Stefano M. CINGOLANI, «L'abat Oliba, el poder i la paraula», *Acta Historica et Archæologica Mediævalia* 31, 2011-2013, 115-162, p. 156-162.
- Cingolani 2015: Stefano M. CINGOLANI, *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 2015.
- Ciurans 2010: Xavier CIURANS I VINYETA, *Els Masferrer: estudi d'una nissaga benestant del Vallès*, Ajuntament de Montornès de Vallès- PAM, Barcelona 2010.
- CSCV: *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*, ed. Josep RIUS I SERRA, 3 vols, Barcelona 1945-1947.
- DAC: *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Edició i estudi a cura de Josep BAUCCELL I REIG, Àngel FÀBREGA I GRAU, Manuel RIU I RIU, Josep HERNANDO I DELGADO, Carme BATLLE I GALLART, Fundació Noguera, Barcelona 2006.
- DCB: *Diplomatari de la Catedral de Barcelona, Documents dels anys 844-1260. I. Documents dels anys 844-1000*, ed. Àngel FÀBREGA I GRAU, Arxiu de la Catedral, Barcelona 1995.

- DCM: *Diplomatari de la Cartoixa de Montalegre (segles X-XIII)*, ed. Xavier PÉREZ GÓMEZ, Fundació Noguera, Barcelona 1998.
- DCV: *Diplomatari de la catedral de Vic, segle XI*, ed. Ramon ORDEIG I MATA, Vic 2000-2005.
- Delisle 1866: Léopold DELISLE, *Rouleaux des Morts du IXe. au XVe. siècle*, Charles Lahure, Paris 1866.
- DSJA: *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*, ed. Joan FERRER I GODOY, Fundació Noguera, Barcelona 2009.
- DSL M: *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI*, ed. Pere PUIG I USTRELL, Fundació Noguera, Barcelona 1995.
- DSPC: *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*, ed. Irene LLOP, Fundació Noguera, Barcelona 2009.
- Duby 1988: Georges DUBY, *La société chevaleresque*, Flammarion, París 1988.
- Escobar 2010: Ángel ESCOBAR, «La lengua del *Carmen Campidoctoris*», e-spania 10, 2010, <http://e-spania.revues.org/20042> [consultat el 12 de novembre de 2017].
- Feliu 2007: Gaspar FELIU, *La presa de Barcelona per Almansor: història i mitificació*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007.
- Fluvià 1989: Armand de FLUVIÀ, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1989.
- Font i Rius 2003: Josep M. FONT I RIUS, «L'escola jurídica de Barcelona», a *Liber Iudicum popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*, a cura de Jesús ALTURO - Joan BELLÈS - Josep M. FONT I RIUS - Yolanda GARCÍA - Anscari M. MUNDÓ, Barcelona 2003 (Textos jurídics catalans. Lleis i costums I/1), p. 77-100.
- Gil i Roman 2004: Xavier GIL I ROMAN, *Diplomatario de Ermesèn, condesa de Barcelona, Girona y osona (c. 991-1 de marzo de 1058)*, tesi doctoral inèdita, UAB, Barcelona 2004, <http://www.tdx.cat/handle/10803/5541>.
- Homs Bruguera-Cingolani 2017: Mercè HOMS BRUGUEROLA - Stefano M. CINGOLANI, «Els orígens familiars dels Cartellà al llarg de deu generacions (S. X-XIV)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 28, 2017, 281-315.
- Jarrett 2014: Jonathan JARRETT, «Gombau de Besora», <https://tenthmedieval.wordpress.com/tag/gombau-de-besora/> [consultat el 9 de novembre de 2017].
- Junyent 1992: Eduard JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1992.

- Kosto 2001: Adam J. KOSTO, *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order, and the Written Word, 1000-1200*, CUP, Cambridge 2001.
- LFM: *Liber Feudorum Maior*, ed. Francisco MIQUEL ROSSELL, CSIC, Barcelona 1945.
- Martène-Durand 1724: *Veterum scriptorum et monumentorum ecclesiasticorum et dogmaticorum amplissima collectio*, ed. Edmund MARTÈNE – Ursin DURAND, vol. I, Montalant, Parisiis, 1724.
- Martí 2003: Josep M. MARTÍ BONET, *Oleguer servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona*, Arxiu Diocesà de Barcelona, Barcelona 2003.
- Martín Prieto 2016: Pablo MARTÍN PRIETO, «Anatomía de un regicidio: la muerte de Sancho II de Castilla en la historiografía medieval hispana», *Studia Zamorensia* 15, 2016, 17-42.
- MGH AA: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi: 4.1 Venantii Honorii Fortunati*, ed. Friedrich LEO, Weidmannos, Berolinii 1881.
- MGH, PLMA: *Monumenta Germaniae Historica, Poetarum Latinorum Medii Aevi: Poetae Latini aevi Carolini*, ed. Ernest DUMMLER (vol. 1-2), Ludwig TRAUBE (vol. 3), Paul de WINTERFELD (vol. 4.1), Karl STRECKER (vol. 4,2-3); Weidmannos, Berolinii 1881-1923; *Die Ottonenzeit*, ed. Karl STRECKER (vol. 5.1-2), Karl W. Hiersmann, lípsia 1937.
- MH: Pierre de MARCA, *Marca Hispanica sive limes Hispanicus*, Franciscum Muguet, Parisii 1688 (edició facsímil Base, Barcelona 1998).
- MHCA, 3: *Els annals de la família rivipullense i les genealogies de Pallars-Ribagorça*, edició a cura de Stefano Maria CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 3), PUV, València 2009.
- MHCA, 4: *Les Gesta comitum Barchinonensium* (versió primitiva), la *Brevis Historia* i altres textos de Ripoll, edició a cura de Stefano Maria CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 4), PUV, València 2009.
- Monmouth 1896: Thomas de Monmouth, *The Life and Miracles of St. William of Norwich*, ed. Augustus JESSOP - Montague RHODES JAMES, CUP, Cambridge 1896.
- Montaner 2015: Alberto MONTANER FRUTOS, «Tipos y motivos épicos: los pemas homéricos y el Cantar de mio Cid en paralelo», *Atalaya* 15, 2015, 2-15, <http://atalaya.revues.org/1585> [consultat el 12 de novembre de 2017].
- Montaner-Escobar 2001: Alberto MONTANER FRUTOS – Ángel ESCOBAR, *El Carmen Campidoctoris o Poema latino del Campeador*, Sociedad Estatal España Nuevo Milenio, Madrid 2001.

- Moreu-Rey 1971: Enric MOREU-REY, «La dévotion a saint Michel dans les Pays Catalans», *Millénaire monastique du Mont Saint-Michel*, 3, P. Lethelleux, Paris 1971, ps. 369-388.
- Mundó 1959-1960: Anscari M. MUNDÓ, «Entorn de les famílies dels bisbes Oliba de Vic i Oliba d'Elna», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 28, 1959-1960, 169-178.
- Mundó 1963: Anscari M. MUNDÓ, «Moissac, Cluny et les mouvements monastiques de l'Est des Pyrénées du Xe au XIIe siècles», *Annales du Midi* 75, 1963, 551-573.
- Mundó 1998: Anscari M. MUNDÓ, *Obres completes I. Catalunya. 1. De la romanitat a la soberania*, PAM, Barcelona 1998.
- Muratori 1717: Antonio MURATORI, *Delle antichità Estensi e Italiane*, I, Stamperia Ducale, Modena 1717.
- Ordeig i Mata 1984: Ramon ORDEIG I MATA, «Documents vigatans relatius a l'expedició militar dels catalans a Còrdova l'any 1010», *Ausa* 11, 1984, 183-195.
- Ordeig i Mata 2016: Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XI)*, Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 2016.
- PAC I: *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Estudi i edició a cura de Gaspar FELIU - Josep M. SALRACH (dirs.), M. Josepa ARNALL - IGNASI-J. BAGES (coords.), Pere BENITO - Rafael COMTE - Victor FARÍAS - Lluís TO, Fundació Noguera, Barcelona 1999.
- PAC II: *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona des de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Estudi i edició a cura de Gaspar FELIU - Josep M. SALRACH (dirs.), Fundació Noguera, Barcelona 2006.
- Pladevall 1966: Antoni PLADEVALL, «Sant-Miquel-del-Fai, prieuré victorin catalan», *Provence historique* 16, 1966, 347-360.
- Pladevall 1974: Antoni PLADEVALL, *El Monestir de Santa Maria de Lluçà, Guia històrico-artística*, editorial Montblanc-Martin Vic 1974.
- Pladevall 1975: Antoni PLADEVALL, *Ermessenda de Carcassona, comtessa de Barcelona, Girona i Osona*, Subirana, Barcelona 1975.
- Pladevall 1977: Antoni PLADEVALL, *Sant Miquel del Fay. Mil anys d'història*, Bergas, L'Hospitalet 1977
- Pladevall 1991: Antoni PLADEVALL, *Sant Miquel del Fay. Mil anys d'història*, Promefic, Barcelona, 1991.

- Pladevall-Adell-Español 1982: Antoni PLADEVALL - Joan-Albert ADELL - Francesca ESPAÑOL, *El monestir de Sant Sebastià dels Gorgs*, Artesudi, Barcelona 1982.
- Quetglas 2007: Pere J. QUETGLAS, «La tradició clàssica a l'edat mitjana als països de parla catalana», *Ítaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica* 23, 2007, 11-26.
- Rettschlag Guerrero 2009: Pablo Kurt RETTSCHLAG GUERRERO, «Humanismo y clasicismo en unos epitafios medievales», *Humanismo y pervivencia del mundo clásico* IV, 2009, 1477-1482
- Ripoll 1830: Jaume Ripoll, *Una moneda goda y cuatro inscripciones pertenecientes a la España árabe*, Vich 1830.
- Rodríguez Bernal 2009: Francisco RODRÍGUEZ BERNAL, *Els vescomtes de Cardona al segle XII*, Universitat de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 2009.
- Rovira 1972-1974: MANUEL ROVIRA I SOLÀ, «El testament i la mort de Guillem Berenguer (1064-1065), fill de Berenguer Ramon I», *Ausa* 7, 1972-1974, 267-263.
- Ruiz Domènec 2006: José E. RUIZ DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren*, apèndix documental a cura de José Enrique Ruiz Domenec, Almudena Blasco, Stefano Maria Cingolani, Fundació Noguera, Barcelona 2006.
- Ruiz Gómez 2011: Vicenç RUIZ GÓMEZ, «*Homines de Terracia*». *Cultrua escrita i hegemonia feudal (Terrassa, ca. 950-1150)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 2011.
- Sabatier 1742-1751: *Bibliorum Sacrorum Latinae versiones antiquae, seu vetus Italica et caetarum quaecumque in Codicibus Mss. & antiquorum libris reperiri potuerunt*, ed. Petri SABATIER, Remis, Apud Reginaldum Florentain, 3. vols, 1742-1751.
- Salrach 1992: Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 13, 1992, 127-173.
- Salrach 1997: Josep M. SALRACH, «Prácticas judiciales, transformación social y acción política en Cataluña (siglos IX-XIII)», *Hispania* 57, 1997, 1009-1045.
- Salrach 2000: Josep M. SALRACH, «"Multa placita et contenciones". Conflictos de los siglos X-XII en el *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*», Joseph PÉREZ-Santiago AGUADÉ NIETO (ed.), *Les origines de la feodalité. Hommage à Claudio Sánchez Albornoz*, (Collection de la Casa de Velázquez, 69), Madrid 2000, ps. 197-228.
- Salrach 2004: Josep M. SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Eumo Vic 2004.
- Salrach 2013: Josep M. SALRACH, *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*, Eumo, Vic 2013.

- Santiago Fernández 2012: Javier de SANTIAGO FERNÁNDEZ, «Publicidad, escritura expuesta e Iglesia en los condados catalanes (ss. IX-XII)», *Cuadernos de investigación histórica* 29, 2012, 343-370.
- Schideler 1987: John C. SCHIDELER, *Els Montcada: Una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230)*, Edicions 62, Barcelona 1987 (ed. original UCP, Berkeley 1983).
- Senra Gabriel 2012: José L. SENRA GABRIEL Y GALÁN, «Entre la santidad y la epopeya: rastreando el desaparecido claustro románico del monasterio de San Salvador de Oña», *Oña. Un milenio. Actas del congreso internacional sobre el monasterio de Oña (1011-2011)*, Fundación Milenario San Salvador de Oña, s.l. 2012, p. 398-421.
- Sobrequés 2011: Santiago SOBREQUÉS, *Els grans comtes catalans*, Base, Barcelona 2011 (ed. original Vicens Vives, Barcelona 1961).
- To-Bellver 1987: Lluís TO I FIGUERES – Ignasi BELLVER I SANZ, «Les fundacions de Santa Maria de Cervià i Santa Maria de Vilabertran en el context de la societat feudal (1053-1069)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 29, 1987, 9-26.
- Vilaginés 1987: Jaume VILAGINÉS SEGURA, *La transició al feudalisme. Un cas original: El Vallès Oriental (circa 930-circa 1090)*, Ajuntament de Granollers, Granollers 1987 (Estudis de Granollers i del Vallès oriental, 2).
- Zimmermann 2003: Michel ZIMMERMANN, *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIIe siècle)*, 2 vols., Casa de Velázquez, Madrid 2003.